

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1940

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1939-1940. E.J. Brill,
Leiden 1940

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003194001_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verhandelingen

Antony Christiaan Winand Staring
(24 januari 1767 - 18 augustus 1840)

Onuitgesproken voordracht ter gelegenheid van de honderd-jarige herdenking van zijn sterfdag
Door Dr J. de Vries

MR. A.C.W. STARING IN 1805

Zwartekunstprent van W.C. Hofker (1934) naar de olieverfschilderij van Adriaan de Lelie

Op den achttienden Augustus 1840 is Staring overleden; een dichter was met hem heengegaan, die door zijn zeer persoonlijk talent in zijn eigen tijd een eenzame figuur geweest is en eerst door het nageslacht in zijn bijzondere betekenis zou worden erkend. De landheer van den Wildenborch klaagt er in zijn brieven menigmaal over, dat de drukke bezigheden, die het beheer van een landgoed hem oplegt, zoveel van zijn tijd vergen, dat er voor de dichtkunst slechts snipperuren overblijven. Zijn literaire nalatenschap is dan ook niet omvangrijk; maar mogen de vele beslommeringen van het landbouwbedrijf hem dan al niet den tijd gegund hebben om vaker het verlangen naar de schrijftafel te bevredigen, zij hebben hem daartegenover geleerd, dat wie het grote wil, het kleine niet verwaarlozen mag. De spreuk van de eikenschors en de kaneel is wel zeer toepasselijk op de gedegen kunst, waarmede hij onze letterkunde verrijkt heeft.

Er is geen dichter, die niet zou hopen op de gunst van een aandachtig publiek; het was daarom ook Staring wel eens een smartelijke ontgoocheling, dat zijn verzen niet met zoveel geestdrift ontvangen werden als het werk van velen zijner tijdgenoten, die nu reeds lang en terecht vergeten zijn. Maar het dient tot zijn eer gezegd te worden: om de gunst van Jan Publiek heeft hij nooit gebedeld; daarvoor was hij als

Geldersman te trots en te onafhankelijk. Wij behoeven het ons niet te verhelen, dat de ware populariteit hem ook later nooit ten deel gevallen is. Wie lazen hem anders dan scholieren, die daarop hun verstand moesten scherpen, en aanstaande onderwijzers wier taalkundig inzicht aan een stuk van Jaromir zou worden getoetst? Tot de brede menigte sprak Staring niet. Men oordeelt zijn poëzie gewoonlijk ingewikkeld, bijwijlen zelfs duister, in het algemeen te verstandelijk en te eigengereid. Zeker is het, dat Staring het voor luie denkers niet gemakkelijk gemaakt heeft en dat hij zelfs in zijn verdere ontwikkeling steeds verder in de richting van een doorwerkten stijl ging, die de grens naar het gekunstelde niet steeds angstvallig vermeed.

Het zijn de grote gedichten, de Jaromir-cyclus allereerst, dan Marco, De twee Bultenaars, De Vampyr, die hem den roep van gewilde duisterheid bezorgd hebben. Het gladde, gelikte vers zoekt men bij Staring inderdaad vergeefs; de dichter wil zijn lezers niet zoetjes een stemming laten binnenkabbelen; hij wil ze aan het denken, of liever aan het proeven zetten. Hij wil het verstand prikkelen, opdat de lezer bewust van zijn fijn en raak taalgebruik zal kunnen genieten. De stijffiguren der ellips en der antithese hanteerde hij meesterlijk en hij bereikte daardoor, dat zijn ogenschijnlijk eenvoudig verhaal glans en diepte kreeg. Immers telkens als de lezer verrast wordt door de vondst ener onverwachte zinswending, krijgt het vertelsel scherper relief en wordt de aandacht gespannen. Men zou kunnen zeggen, dat het gedicht in onzen geest op twee verschillende vlakken geprojecteerd wordt: de inhoud van het verhaal vormt den bescheiden achtergrond voor een kleurrijk beweeg van voortdurend opduikende en weer verschietende taalverrassingen. Staring heeft de kunst verstaan den lezer van het verhaal af te leiden naar den vorm, waarin het medegedeeld wordt, of wil men deze al te strenge scheiding van vorm en inhoud vermijden: hij heeft bereikt, dat men tot den inhoud niet kan doordringen zonder van zijn vorm het volle genot te hebben gehad.

Er waren verschillende oorzaken, die de kunst van Staring in deze richting ontwikkelden. Wanneer men zijn romances leest in 'De Eerste Proeven in Poëzij' van 1786, dan zal men daarin nauwelijks den lateren puntigen Staring herkennen; zij zijn geheel doortrokken van den sentimentelen toon der toenmalige Romantiek; zij hebben het zoetelijke en tegelijk opzettelijk griezelijke van de coulisse-Middeleeuwen, die men zich destijds droomde. Lees een 'Wichard van Pont' en gij weet nauwelijks of het niet Bilderdijk zelf, of misschien wel Beets in zijn zwarten tijd is, die dit geschreven heeft. Dit is een genre, dat reeds bij zijn eerste optreden op een dood spoor geraakt was. Maar Staring had geen neiging tot het holpathetische; al spoedig zien wij enkele zinswendingen opduiken die ons aan het beste werk van zijn lateren tijd herinneren. 'Folpert van Arkel', waarin de welbekende requisieten van het romantische toneel, de berkemeier, de helmpluim en de stuiptrek om den bleken mond, nog volop hun dienst doen, eindigt in de latere bewerking met een strofe, waarin een ander geluid klinkt:

..... Moorddadig klauwenscherp
 Strekt hij naar Arkel uit;
 Verscheurend slaat hij 't in zijn leên;
 En door 't ontvlamde tuchtruim heen
 Verzwindt hij met zijn buit.

De romantische vertelling had al spoedig haar al te toneelmatige aantrekkelijkheid verloren; een goede dosis nuchtere Hollandse ironie kon aan deze poëzie, die in den grond toch niet veel meer was dan een spelen met interessante motieven, een luchtig karakter van speels vermaak geven. Ik wil niet zeggen, dat het leven der hartstochtelijke Middeleeuwen niet stof te over zou bieden voor een letterkundige behandeling; in ons land is dit genre echter zelden en met weinig succes beoefend. Het is alsof de nuchtere burgerman, die de doorsneê-Nederlander is, toch eigenlijk met een geamuseerde verbazing naar deze ridders en jonkvrouwen, deze abten en schildknepen blijft kijken; het is voor hem een maskerade, niet een stuk zeer warmbloedig mensenleven. De dichters die zich aan de romantische ballade wagen, schijnen dit instinctieve verzet van het publiek te voelen; zij neigen daarom tot een chargeren van het door hen getekende beeld. Zij dringen niet door tot in de menselijke kern van dit stuk geschiedenis, maar geven daarvan alleen het decor, liefst in de schrille kleuren van kerkergewelf en kluizenaarsstulp, ridderstrijd en priesterlist. De literaire romance zoekt wellicht de ziel, maar zij vindt slechts het effect; zij eindigt graag met een strofe, waarin de tragiek van het behandelde geval zich in haast ondragelijke spanning samenbalt en die daarom ook als een dissonant eindigt. In Starings romance 'Adolf en Emma', vindt de held het lijk van zijn bruid in de bloedbesmeurde krochten van een roofburcht; de laatste strofe luidt:

Hij staart het aan, met scheemrende ogen
 Herkent zijn bruid
 En ademt, op haar koude lippen,
 Het leven uit.

Het is verhelderend daarnaast te plaatsen de Middeleeuwse volksballade, die in de keuze harer onderwerpen geen tragiek schuwt, maar toch met zo'n onnavolgbare argeloosheid daarvan vertellen kan, soms haast met een wijsgerige berusting de slagen van een krankzinnig lot

schijnt te aanvaarden. Hoe stil klinkt die laatste strofe van 'Het daghet in den Oosten', waarin verteld wordt hoe een jonkvrouw zelf het lichaam van haar verslagen minnaar begraven moet:

Met hare claerder stemme
die misse dat si sanck,
met haer snee witte handen
dat si dat belleken clanck.

Staring heeft spoedig gevoeld, hoe hol het pathos van de romantische ballade was. Maar anders dan de meesten zijner tijdgenoten heeft hij het verhalend gedicht met tonelen uit onze vroegere geschiedenis niet opgegeven. Hij kon dit niet, omdat zijn vaderlands hart getrokken werd naar het verleden van ons volk en hij het haast een plicht achtte van een Nederlands dichter om de personen en gebeurtenissen van vroeger eeuwen in levende herinnering te bewaren. Bovendien, hij was in zijn hart een echt Romanticus; bij anderen mocht het een jeugdbevlieving geweest zijn, een zucht om aan de mode van den dag te offeren, een letterkundig puberteitsverschijnsel of een berekenend vleien van den volkssmaak; bij Staring was het echt en is het altijd echt gebleven. Nog als zeventigjarige schreef hij aan Prof. Tydeman naar aanleiding van het boek, dat Van den Bergh over de 'Nederlandsche Volksromans' uitgegeven had, de volgende woorden: 'Voor mij hechten zich nog aan onze oude Ridderromans een menigte van de genoegelijkste herinneringen uit mijn jonge jaren. Het gaf mij dan ook ene strelende voldoening, dat de Heer Van den Bergh de aandacht van zijn lezers bijzonder heeft gevestigd op het verhaal van het verdrinken van het Ros Beyaert. Nooit heb ik hetzelve in zijn schone *eenvoudigheid* met droge ogen kunnen lezen; als grijsaard even min als toen ik een schoolknaap was. Waarlijk de *krachtwoorden* doen het hem niet.'

Een dergelijke uiting tekent den helen Staring; Romantisch minnaar van het verleden, de man met het gevoelige hart en de onopgesmukte eerlijkheid. Voor zijn eerste schreden op het gebied der romance had hij zich tot leidslieden gekozen Moncrif en Rhijnvis Feith; het zal niet lang duren of hij zal er beteren vinden in de twee beste vertellers van onze Gouden Eeuw: in Huygens en Cats. De enige Cats en de onvergelykelijke Huygens, zoals hij ze in zijn brieven genoemd heeft. In den

eerste zal hem aangetrokken hebben de vlotte, guitige en toch gemoedelijke verhaaltrant; dit strookte toch eigenlijk meer met zijn aard dan het Bengaalse vuur der ridderromance. Hij heeft Cats werkelijk liefgehad en hij herinnert zich later graag dat zijn kinderen bij de plaatjes van Cats opgegroeid waren en daardoor opgewekt waren geworden om in oudvaderlandse gebruiken belang te stellen. Nog in een brief van 1831 vloeit hem vanzelf een Catsiaans citaat uit de pen: sprekende van de meid en den tuinman op den Wildenborch, die pas hersteld waren, zegt hij: 'Beide zien er evenwel nog bijster meepsch en kwapsch uit.' Hij moet wel Vader Cats goed gekend hebben en zijn verteltrant hebben gewaardeerd, die hem zo voortreffelijk navolgen kon als de dichter van 'Hoop verloren, Trouw bewaard'. Hierin is Cats op zijn best, ja zelfs een verbeterde Cats, want hier paart zich zijn gemoedelijke snaaksheid met de pittige geestigheid van Staring. Het anathema, dat op Cats rust, is zo vernietigend, dat nauwelijks iemand er zich tegenwoordig op zou durven beroemen dien dichter voor zijn genoegen gelezen te hebben; maar als de bondige Staring aan dezen langwijligsten onzer dichters zijn oprechte genegenheid geschonken heeft, zou dat dan geen reden kunnen zijn om ook aan hem een daad van eenvoudige rechtvaardigheid te verrichten?

Maar toch, in Starings navolging horen wij niet Cats alleen. In een der slotstrofen heet het:

Lig hier, mijn radde Pen! wat hoeft er meer beschreven?
't Gescheiden is hervoegd; mijn taak is afgeweven.
Wie maalde 's Vaders vreugd! wie maalde 't blijde Feest!
Die hier het diepste zwijgt, die zeit het allermeest.

Deze herinnering aan het beroemde gedicht van Huygens op Amsterdam dunkt mij haast een symbolische betekenis te hebben. De radde pen van Cats en het welsprekende zwijgen van Huygens, zij hebben beide de verdere ontwikkeling van Starings vertellende poëzie bepaald. Hij leerde van Cats het babbelend gekeuvel, het plezier in het genoegelijke verhaal en vooral de bekoring van de aan Staring zo dierbare 'eenvoudigheid'. En moest niet zelfs Busken Huet, die Cats zo onbarmhartig ontleedde, erkennen dat zijn poëzie het 'ik en weet niet wat' der ware kunst bezit?

Huygens, in stijlbehandeling de tegenpool van Cats, sprak hem echter aan door zijn puntige korthed en zijn vernuftige woordspeling; hij bewonderde in hem de kunst om tussen de regels te laten lezen, om door een gelukkig balanceren van antithesen den lezer dieper in zijn bedoelingen te laten indringen. In 1816, dus twee jaar vóór hij Cats nog eens in het gedicht 'Op het gezigt van trekkende kraanvogels' navolgde, heeft Staring aan de Hollandsche Maatschappij van Fraaye Kunsten en Wetenschappen een lofrede op Constantijn Huygens ingezonden. Aan Jeronimo de Vries schreef hij in 1810 naar aanleiding van diens 'Nederlandsche literatuurgeschiedenis': 'Wie was Puntdichter als Huygens?' vraagt gij. Laat ik er bij mogen zetten: wat gaat er boven zijn Hofwijck - om van de Zeestraet, de Ogentroost en Het Kostelijk Mal te zwijgen!

Busken Huet wees er reeds op in zijn voortreffelijke studie van 1863, dat geen woorden Staring meer uit het hart gegrepen konden zijn, dan die van Huygens in zijn Dagwerk:

Sterre, onschuldig mijn vermeten,
 'k Ben onzoenelijk gebeten
 Tegen 't lamme laffe lijn
 Van den dagelijksen Rijm.

Heeft - mag men wel vragen - de dichter, die den duisteren Donne zo bewonderde, Staring niet te zeer in het zog zijner sterke persoonlijkheid meegesleept? De recensenten zijner dagen hebben het hem telkens weer verweten, dat hij een gewrongen Nederlands schreef en het misbruik dat de schoolmeesters later van hem maken zouden, schijnt dit oordeel te bevestigen. Wrede ironie van het lot; want deze dichter, die nooit schavensmoede was, heeft de wijze les van Horatius 'nonumque prematur in annum' misschien wel daarom zo ernstig ter harte genomen, omdat hij zelf, zoals hij in 1823 aan Van Kampen schreef, zijn verzen zo geduldig bewerkte en verbeterde, opdat zij 'naar taal en zin ongedwongen en natuurlijk voleindigd staan' zouden. Wanneer men zijn verhalende poëzie legt naast den rimpellozen eenvoud van lyrische verzen als 'Herdenking' of 'Aan de Eenvoudigheid', dan beseft men eerst hoezeer het voor Staring een stijlprincipe geweest is, wanneer hij zijn epische gedichten zo geheel anders schreef. Het romantische vertelsel wilde hij voor den lezer belangwekkend maken door de verrassingen van een tot de uiterste soberheid beperkten taalvorm. Men leest 'De

Twee Bultenaars' waarlijk niet in de eerste plaats ter wille van de anecdote, maar juist om de geestige manier waarop Staring de techniek der houtsnede verstaat. Zeker heeft hij Huygens in opzettelijke woordengierigheid meermalen geëvenaard; hij voelde soms zelf wel, dat de regel van zijn lievelingsdichter 'brevis esse laboris - obscurus fis' ook op hem kon worden toegepast. Maar dit was de tol, dien hij betalen moest, om het genre, dat hij liefhad, te blijven beoefenen.

Romanticus was Staring in den besten zin van het woord. Was hij niet een der weinigen, die belang stelde in het Germaanse verleden, die zelfs pogingen deed om de Oudnoorse liederen in den oorspronkelijken tekst te leren kennen en enkele Edda-liederen op zijn manier in eigen taal navertelde? Deze poëzie zal hem ook wel daarom aangetrokken hebben, omdat hij hier een ruige natuurlijkheid en een welsprekende beknoptheid vond. Hij wenste wel, dat er meer uit de Oudnoorse wereld vertaald werd. Maar hij heeft wel heel scherp gezien, toen hij aan Prof. Tydeman in 1827 opmerkte: 'In 't algemeen zal, gelijk ik mij verbeeld, ons publiek (of de stem die voor hetzelfde spreekt) zich niet minder lang tegen den Wolf Fenrir en de Slang Jormungandur te weer stellen, dan tegen de rijmloze verzen.' Eerst toen de Oudnoorse poëzie met het langnat van lyrische aandoenlijkheid overgoten werd, heeft zij bij het Nederlandse publiek enige belangstelling kunnen wekken. In de jaren omstreeks 1830 is Staring vol van de motieven, die uit deze, zoals hij het noemt, bij ons nog voorbijgeziene of versmide mijn te halen waren. Den zwaren ernst van het heroïsche lied, zowel als de komiek van sommige godenmythen heeft hij in zijn bewerkingen aardig weergegeven. Want al moet men opmerken, dat in het gedicht 'Thor als Visser' de diepere zin van het verhaal geheel verloren gegaan is, de verrukkelijke scène, waarin de reus de vislijn doorsnijdt, waaraan Thor zo even de wereldsling boven water gehaald heeft, was een kolfje naar Starings hand.

Zachtzinnig is de toonaangevende, dat wil dus zeggen de middelmatige, kritiek niet voor hem geweest; heeft zij trouwens wel ooit het goede, dat blijven zal, weten te onderkennen van het vergankelijke mode-artikel? De Jaromir-cyclus, dat kostelijke werk waaraan jong en oud nog steeds zoveel plezier beleeft, heette 'weinig om 't lijf te hebben' en 'meer vreemd dan schoon' te zijn. Staring had wel gelijk, toen hij verzuchtte 'De recensenten komen met hunnen individuen smaak en hunne gods-

dienstige of politieke byzondere denkwijz, met hunne byzondere betrekking tot woonplaats, tot personen, op den rechterstoel zitten en leggen die, als gewicht, mede in de schaal'. Daarin is sindsdien niet veel veranderd, al is zulke onnozele kritiek ten aanzien van Staring lang verstomd. Wij althans zien hem staan in het midden van de lijn, die Huygens en Penning vaaerbindt: drie kostelijke vertellers op rijm, die zich verheffen boven het gelijkmatig en daardoor zo vervelend gekeuvel, omdat zij hun soms toch zo eenvoudigen huismanskost weten te kruiden met hun eigenwillig en geestig taalgebruik. Drie dichters bovendien, die als verstandelijk veroordeeld werden door hen die niet verder dan de oppervlakte weten te zien, maar die in werkelijkheid een aan teerheid grenzende fijngevoeligheid hadden.

Zij zijn mij daarom juist zo bijzonder lief, omdat ik een van de beste Nederlandse eigenschappen in hen zo volledig uitgedrukt zie. Een harde bolster van prikkelende en geprikkelde afweer, stekelig van ironie, taai van beteugelend verstand, maar daaronder een gevoelige, zelfs weke kern, goedheid en menselijkheid, zachtheid en liefde. Wij zouden wellicht gelukkiger zijn als wij ons niet pantserden met onaandoenlijkheid, maar anderzijds kweekt deze eigenschap ook zulk een rijk en gespannen geestesleven, als wij in de kunst van Huygens en Staring uitgedrukt vinden. Den oprechten Nederlander is het gedicht 'Aan de Eenvoudigheid' uit het hart gegrepen; wij houden niet van de daverende woorden en het opgeschroefde gevoel dat naar adem snakt in rhythmisch gedender, en evenmin van een statie die slechts vorm over schamelen inhoud is; wij willen het woord, dat recht van man tot man gaat en dat toch soms in de keel een zwelling doet opstijgen, waarvoor wij haast beschaamd worden:

Dat mijn oor geen woest geschal
Boven eedlen zang geval,
Noch mijn oog een bont vertoon
Meer dan oudheids zedig schoon.

Het werk van Staring is niet omvangrijk. Leggen wij ter zijde de romantische jeugdpoëzie en de gelegheidszangen, die als verwelkte bloemen in ons geschiedenisalbum zijn, dan blijven er als het belangrijkste over een aantal verhalende gedichten en een heel klein bundeltje lyriek. Maar dit is dan ook onvergankelijk bezit van onze letterkunde.

De geestige puntigheid van Jaromir of Marco is niet afgesleten ondanks de veel bewogen eeuw die er sindsdien verlopen is. Is er beter karakterschets van den taaien behoudenden Saksischen boer geschreven dan Staring dit deed in zijn 'Boer Stuggink'? De Vordense landheer had dan ook in zijn verbeterd strijd om zijn Veengoot, die verbetering zou brengen in de bewatering der omgeving, overvloedig gelegenheid gehad om te ondervinden hoe weerbarstig de Saksische aard is, wanneer het geldt in oude gewoonten verandering te brengen. De ergernis over zooveel tegenwerking heeft Staring van zich af geschreven in een gedicht, waarin slechts de bevrijdende lach van den humor klinkt.

Zijn lyriek heeft dezelfde onvergankelijke frisheid van het lied, dat gisteren in het hart van jonge liefde opgeweld is. Dit dunkt mij het meest treffende bewijs van Starings meesterschap. Door alle eeuwen heen zingen jonge lippen van de warme weelde der eerste liefde; klinken de lofzang op de lente, de juichkreet van het geluk, de weemoed van het jeugdig hart. Elk geslacht zingt zijn eigen zangen en het vindt het zelf gezongen lied het mooist. Er moet een vleug van eeuwigheid over het lied zweven, dat zingt van de zaligheid, die alle mensen bekoort en toch altijd weer nieuw klinkt, altijd weer dien sidderenden hartetoon heeft van het eerste beleven.

Aandoenlijk is de verandering in de opeenvolgende vormen van zijn beroemdste gedicht 'Herdenking'. In 1783, een knaap van zestien jaren, dicht Staring een bukolisch lied, dat gevoelig en guitig is, maar slechts door een enkelen regel onze aandacht trekt. Als hij 15 jaar later na een gelukkig, maar te plotseling afgebroken huwelijk haar leert kennen, die weldra zijn tweede vrouw worden zal, dicht hij een 'Liefdezang', enkele strofen slechts, waarin hij door het beeld van de verhelderde natuur, nadat een onweerswolk is voorbijgedreven, de stemmingswisseling tekent, die hij zelf ervaren had. Dit lied is mannelijk van toon, vol hartstocht en toch rijpen ernst, een juichend geluk met een lichte trilling van weemoed. Als hij 53 jaar oud is en de 'Liefdezang' inderdaad tot een 'Herdenking' is verstild, dicht hij het lied, zoals wij het nu kennen. Het is vervuld van blijde innigheid; al het tijdelijk gebondene is verzonken. Geen onweerslucht hangt meer op de verre heuveltoppen, maar er is alleen de tere Mei met haar zwellende regendruppels, beeld van het hart, dat uit tranen van verlangen de zaligheid van het bereikte geluk gepuurd heeft. Analyse, die dit ragtere lied slechts verscheuren kan, is hier niet

op haar plaats. Wij kunnen den dichter Staring niet met meer piëteit herdenken dan door de schone eenvoud van dit lied - wie weet voor de hoeveelste maal - in ons den weerklink van eigen doorleefd geluk te laten wekken:

Wij schuilden onder droppend lover,
Gedoken aan den plas;
De zwaluw glipte 't weivlak over,
En speelde om 't zilvren gras,
Een koeltjen blies, met geur belaân,
Het leven door de wilgenblaân.

't Werd stiller; 't groen liet af van droppen;
Geen vogel zwierf meer om
De dauw trok langs de heuveltoppen,
Waar achter 't westen glom;
Daar zong de Mei zijn avondlied!
Wij hoorden 't en wij spraken niet.

Ik zag haar aan, en, diep bewogen,
Smolt ziel met ziel in een.
O toverblik dier minlijke ogen,
Wier flonkring op mij scheen!
O zoet gelispel van dien mond,
Wiens adem de eerste kus verslond!

Ons dekte vreedzaam wilgenlover;
De scheemring was voorbij;
Het duister toog de velden over;
En dralend rezen wij.
Leef lang in blij herdenken voort,
Gewijde stond! geheiligd oord!

Levensberichten

**Dr Pierre Doppler
(Maastricht 22 Juli 1861-Maastricht 19 October 1938)**

Kort voor zijn dood, op 19 October 1938, kwam Dr. Pierre Doppler gereed met zijn laatste, posthuum verschenen artikel over het Vrije Rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht.

Dit, zijn laatste artikel, dat niet minder dan 350 blz. druks omvat, is teekenend voor zijn persoon en zijn arbeid. Teekenend vooreerst voor zijn arbeid, omdat het door zijn omvang getuigt van Doppler's buitengewone publicistische werkkraft. Immers het is toch wel als een bewijs van bijzondere werkkraft te beschouwen, wanneer een man alleen reeds tijdens zijn otium cum dignitate, die veeleer een otium cum labore te noemen zou zijn, een eerbiedwaardige artikelenreeks publiceert van niet minder dan 1350 blz. druks.

Teekenend is het bovendien voor Doppler's persoon, dat ook zijn laatste groot artikel handelde over de geschiedenis van het eertijds zoo machtige kapittel van St Servaas, dat in de omgeving van Maastricht niet minder dan elf dorpen bezat, terwijl hij bijna 50 jaar vroeger zijn eerste artikel in de 'Publications' van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap eveneens aan datzelfde onderwerp gewijd had.

Doch alvorens over zijn persoon en zijn arbeid te spreken, is het gewenscht eerst eenige gegevens over Dr. Doppler mede te deelen binnen het kader van enkele jaartallen; dit strekt ook tot betere waardeering van hemzelf.

Pierre Doppler werd 22 Juli 1861 te Maastricht geboren als zoon van Lambertus Nicolaas Doppler en Maria Gertrudis Gadet. Na de voltooiing zijner gymnasiale studiën in zijn geboortestad, ging hij naar de Universiteit van Leuven om het doctoraat te behalen in de letteren en wijsbegeerte. Hij volgde hiermee het voorbeeld van de meeste zijner gewestgenooten, die in de vorige eeuw eveneens aan Belgische Universiteiten gingen studeren. In die mate is dit zelfs gebeurd, dat Maastricht in de 19^e eeuw de stad is geweest, die van alle steden in Zuid-Nederland het grootste aantal professoren aan de Belgische Universiteiten geschonken heeft.

Na vier jaren verbonden te zijn geweest aan het Stadsarchief en de Bibliotheek van Maastricht (1889-1893), kwam hij in 1893 aan het Rijksarchief te Maastricht om achtereenvolgens de rangen van commies-

chartermeester, hoofdcommies en rijksarchivaris te doorlopen. Deze laatste functie aanvaardde hij eerst in 1922 na den dood van den knappen, maar ongedurigen August Flament. Bij het bereiken van den pensioengerechtigden leeftijd verliet Doppler 31 December 1928 de instelling, waaraan hij 35 jaren lang werkzaam was geweest.

In deze jaren heeft hij heel veel archieven geordend en geïnventariseerd. Hiervan mogen in de eerste plaats genoemd worden de archieven van het Luiksch Hooggerecht, het Indivies Laaggerecht, het Brabantsch Hooggerecht en van het archief van den Vroenhof. Van de in 1884 van de Arrondissements-Rechtbank te Maastricht gekomen archieven heeft Doppler alleen reeds ongeveer 25.000 pakketten geordend.

Gedurende zijn rijksarchivarisschap (1922-1928) was Doppler tevens provinciaal inspecteur der gemeente-, waterschaps- en andere archieven in Limburg. Als zoodanig heeft hij de ordening van vele archieven van kleine gemeenten, die teloor dreigden te gaan, bevorderd.

Wanneer wij het werk van dezen man beschouwen, dan treft ons zijn gestadige, ongestoorde arbeidzaamheid. Buiten zijn werk had en zocht Doppler weinig afleiding. Hij was een eenvoudige geest, die de complicaties en de getourmenteerde onrust van onzen tijd weinig of niet kende. Zijn gaafheid van karakter steunde mede op een groot, christelijk geloof, dat hem op sommige oogenblikken misschien wat vreemd tegenover de moderne wereld deed staan. Doppler had veel van den middeleeuwschen monnik, niet het minst ook omdat zijn historische zin zich vooral naar onderwerpen van kerkhistorischen aard richtte en deze met een onuitputtelijk geduld naploos tot in zeer kleine details.

En dit laatste wijst op een anderen trek in zijn wetenschappelijken arbeid. Doppler is vaak een man van het detail geweest, die niet verrassen kon met een knappe synthese of door een fel doordringende intuïtie. In zooverre verschilde hij ook door zijn analytischen geest van een persoonlijkheid als Habets, een zijner voorgangers aan het Rijksarchief in Limburg, die met zijn militanten aanleg fulmineeren kon tegen de vele vandalismen der vorige eeuw, waardoor zoovele belangrijke archieven van kasteelen, kloosters en kleine plaatsen verloren zijn gegaan. Habets kon met zijn synthetische visie in details mistasten, Doppler was te conscientieus en voorzichtig om dergelijke fouten te begaan. Wat niet zeggen wil, dat hij ze ook niet eens begaan heeft. Waar hij overigens in voor hem schijnbare 'details' mistastte, vloeide zulks niet voort uit een gebrek aan conscientieusheid, maar was vaak aan andere oorzaken toe te

schrijven. Zoo heeft hij bij de uitgave van honderden charters der kapittels van St. Servaas en O.L. Vrouw bijna hardnekkig het thema der vervalschingen onbesproken gelaten.

Toch heeft Doppler met zijn talent en zijn tijd gewoekerd. Door zijn onverzettelijke werkkraft en onuitputtelijk geduld heeft hij in de bovengenoemde Publications, waar hij bijna uitsluitend al zijn groote artikelen in gepubliceerd heeft, den totalen omvang van zijn oeuvre op niet minder dan 3.500 blz. druks gebracht. Dit maakt hem na Habets tot den meest productieven historicus van Limburg. Het meerendeel zijner artikelen zijn bronnenuitgaven; deze bronnen vloeiden den onderzoeker, historicus of archivaris in de vorige eeuw vooral rijkelijk toe, omdat toen nog de meeste archivalia, pas ontdekt of herontdekt, geordend moesten worden en bijna tegelijkertijd gepubliceerd werden. Vaak geschiedden dergelijke publicaties ten detrimente van de archiefordening en archiefinventarisering; deze laatste gaan thans, volgens de regels van de bekende 'Handleiding voor het ordenen en beschrijven der archieven', voorop.

Naast Doppler's werkzaamheid als archivaris en vruchtbaar historicus moeten nog vermeld worden zijn groote verdiensten als secretaris en bibliothecaris van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Niet minder dan 27 jaar heeft Doppler het secretariaat geheel belangloos waargenomen. Het pleit in zekeren zin voor zijn bescheidenheid of althans voor zijn terughoudendheid, dat hij - voorzoover wij konden nagaan - nooit als spreker op de ledenvergaderingen is opgetreden. Hij was overigens ook geen redenaar, nog minder een militant debater. Doch wel bezat hij een enorme feitenkennis en - dit blijkt hieruit - ook een bijzonder geheugen. Toen ik hem, nog kort voor zijn dood, bezocht in verband met een briefwisseling die hij jaren her als Genootschapssecretaris gevoerd had, bleek hij nog alles tot in de puntjes te weten.

Geheel in de lijn van zijn bescheidenheid en taaie werkkraft lag ook zijn werkzaamheid gedurende bijna 40 jaar als penningmeester eener groote charitatieve vereeniging in zijn geboortestad.

Na een uitermate werkzaam leven, is deze eenvoudige, vrome man gestorven, zooals hij geleefd heeft. De rust die hij tot het laatste oogenblik in zijn arbeid gevonden heeft, moge hem thans in den zin der christelijke eeuwigheid deelachtig geworden zijn!

A. KESSEN

Lijst der geschriften

De navolgende lijst bevat alle door hem in de '*Publications* (de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maestricht)' geschreven artikelen, alsmede de afzonderlijk verschenen werken en de tijdschriftartikelen, welke buiten de '*Publications*' verschenen zijn. Achter elk aangehaald artikel staat het totaal aantal blz. opgegeven.

In deze lijst zijn niet vermeld de talrijke kleinere bijdragen in de jaargangen 1887-1938 der '*Maasgouw*'.

- 1890 Journal du chanoine et camérier René Joseph de Meer J.U.L., députée du chapitre de Saint-Servais à Maestricht au traité de paix de Nimègue en 1678. Publications T. 27, 31 blz.
- 1892 Drie verhandelingen van Willem Fexhius, deken van het voormalig Kapittel van St Servaas te Maastricht, over den bisschopszetel alsmede de oudheid en den oorsprong der St Servatiuskerk dier stad. Publications T. 29, 73 blz.
- 1900 Schepenbrieven van het kapittel van St Servaas te Maastricht. Publications T. 36 - T. 44 (1908), 1278 blz.
- 1902 Korte levensbeschrijving der H.H. Servatius en Hubertus, bisschoppen van Maastricht, uitgegeven naar een Middel-Nederlandsch handschrift uit de XVe eeuw. Publications T. 38, 12 blz.
- 1903 La croix sépulcrale de Geldulphe, prévôt de l'église Saint-Servais à Maestricht, datant du XIe siècle et retrouvée en cette église le 31 août 1903. Publications T. 39, 10 blz.
- 1906 Bijdrage tot de geschiedenis der tijdrekenkunde te Maastricht in de Middeleeuwen. Publications T. 42, 18 blz.
- 1908 Une lettre de Guillaume Lindanus, évêque de Ruremonde, au magistrat de Venloo, du 10 mars 1574. Publications T. 44, 2 blz.
- 1911 Obituaire de l'église collégiale, libre et impériale de Saint-Servais à Maestricht, commencé vers 1294. Publications T. 47, 64 blz.
- 1913 Het oudste burgerboek van Maastricht (1314-1379). Publications T. 49, 56 blz.
- 1914 De secretarissen van het indivies Laaggerecht der stad Maastricht van ong. 1380-1795. Publications T. 50, 25 blz.
- 1915 Het tweede burgerboek van Maastricht (1421-1442). Publications T. 51, 82 blz.
- 1916 Nécrologe de l'église collégiale de Notre-Dame à Maestricht commencé vers 1307. Publications T. 52, 74 blz.
- 1918 Klacht van den gezworen klerk van het Brabantsch hooggerecht en van den Vroenhof te Maastricht, A.J. Ross, over den gerechtsbode R. Meilnck, in 1783. Publications T. 54, 7 blz.
- 1918 De kleine of prinsentollen te Maastricht. Publications T. 54, 8 blz.
- 1920 De Commissarissen-Deciseurs van de beide 'Heeren en Princen' te Maastricht. Publications T. 56, 18 blz.
- 1924 Schepenbrieven van het kapittel van O.L. Vrouw te Maastricht. Publications T. 60 - T. 63 (1927), 590 blz.
- 1924 Necrologium der kerk van Valkenburg. Publications T. 60, 61 blz.
- 1925 In memoriam August Jean Flament, oud-Rijksarchivaris in Limburg. Publications T. 61, 10 blz.

- 1927 Jaargetijdenboek van het klooster der Begaarden te Maastricht.
Publications T. 63, 54 blz.
- 1928 Eene lijst van Kanunniken van het kapittel van O.L. Vrouw te
Maastricht in de 16e eeuw. Publications T. 64, 18 blz.
- 1928 Bijdragen tot de geschiedenis van het Gasthuis van Valkenburg.
Publications T. 64, 24 blz.

- 1930 Verzameling van charters en bescheiden betreffende het Vrije Rijkskapitaal van St Servaas te Maastricht, bijeengebracht en in regestvorm uitgegeven door Dr P. Doppler, Publications T. 60 - T. 71 (1935), 836 blz.
- 1936 Lijst der Proosten van het Vrije Rijkskapittel van St Servaas te Maastricht (800-1797). Publications T. 72, 98 blz.
- 1937 Lijst der dekenen van het Vrije Rijkskapittel van St Servaas te Maastricht (1000-1797). Publications T. 73, 83 blz.
- 1938 Lijst der Kanunniken van het Vrije Rijkskapittel van Sint Servaas te Maastricht (1050-1795). Publications t. 74 - t. 75 (1939), 350 blz.
- 1906-1907 De jaarstijl te Maastricht, Antwoord aan den heer Mr J.G.C. Joosting. Nederlandsch Archievenblad, Jrg. 15, blz. 219-222.
- 1907-1908 De jaarstijl te Maastricht. Brief van Mr J.G.C. Joosting aan Dr Doppler, antwoord van Dr Doppler aan den heer Joosting. Nederlandsch Archievenblad. Jrg. 16, blz. 44-45.
- 1924-1925 In Memoriam August Jean Antoine Flament, oud-Rijksarchivaris in Limburg. Nederlandsch Archievenblad. Jrg. 32, blz. 113-116.
Glasindustrie te Maastricht in de 17e en de 1e helft der 18e eeuw. Provinciale Almanak van Limburg. Jrg. 1888, blz. 207-214.
Beschrijving der St Servatiuskerk te Maastricht, Maastricht, 1909.
Nécrologie de la confrérie des chapelains de l'église collégiale de S. Servais à Maestricht. Maestricht, 1897.

Izaak Hendrik Gosses

Dokkum 9 Januari 1873-Groningen 23 Januari 1940

Die alte Wahrheit, dass es schwerer und verdienstlicher ist, aus längst bekanntem Materiale neue Ergebnisse zu gewinnen und durch die Vertiefung seines Verständnisses neue Verbindungen und Thatsachen aufzuzeigen, als neuen und unbekanntem Stoff auf den wissenschaftlichen Markt zu werfen. - Philippi¹.

Den drie en twintigsten Januari 1940 is Gosses overleden. Toen wij aan zijn doodsbed stonden - ik weet, dat het anderen gegaan is als mij - werd ons met een schok bewust, welk een persoonlijkheid de overledene geweest was. Een persoonlijkheid ook nog in de jaren van zijn ziekte, ook nog in de laatste maanden, toen de geest langzamerhand verduisterd werd en hij in zijn toenemende hulpeloosheid soms deed denken aan een verdrietig kind.

Een persoonlijkheid - Gosses had vrienden en vijanden; wie zijn vriend niet kon zijn, werd licht zijn vijand, geprikkeld door een, die zich zelf nooit op den voorgrond stelde en dien men toch niet kon voorbijzien.

Een persoonlijkheid - makkelijk te kennen was hij niet; toch kon niemand zeggen, dat men niet wist, wat men aan hem had. Een stoere Fries, hoog van gestalte, warm van hart schoon stroef van uiterlijk, eenvoudig en trouw.

Izaak Hendrik Gosses was op 9 Januari 1873 te Dokkum geboren. Van vaders zoowel als van moeders zijde stamde hij uit een onderwijzersgeslacht en als hoofd van den normaal cursus zoowel als van de openbare lagere school leidde de vader vijf van zijn zes kinderen weer voor het traditioneele ambt op. Wel moet hij in den oudsten zoon bijzondere gaven ontdekt hebben, dat hij besloot te zijnen opzichte met de traditie te breken. Izaak volgde slechts enkele maanden de normaallessen, bezocht verder het gymnasium te Leeuwarden en werd in 1893 als student in de nieuwe letteren te Leiden ingeschreven.

Hoogleeraar in de geschiedenis was daar nog gedurende een jaar Fruin; na diens aftreden Blok, bij wien hij later zou promoveeren; doch wanneer men ziet welke richting Gosses' belangstelling genomen heeft,

1 Göttingische Gelehrte Anzeigen. 1899. S. 490.

is het wel duidelijk, dat de eerste veel meer zijn eigenlijke leermeester is geweest, zij het dan slechts kort in de collegezaal. Evenwel, niet dadelijk wierp Gosses zich op de rechtsgeschiedenis; na het doctoraalexamen kreeg hij door bemiddeling van Blok een stipendium, dat hem in de gelegenheid stelde, eenige semesters in Marburg en Weenen te studeeren: een flinke onderdompeling in de 'Wirtschaftsgeschichte', die omstreeks 1900 in Duitschland met hartstocht werd bedreven, doch hier te lande nog weinig beoefenaars had gevonden.

Een uiterst vruchtbare periode! De invloed van zijn Duitsche leermeesters, von Below en von Inama Sternegg, vond men niet alleen bij zijn promotie in de keuze van het onderwerp weer. Er zijn, vooral te Weenen, zaken onder zijn aandacht gebracht, die tot het einde zijn belangstelling gehad hebben.

De theorie van de 'geschlossene Stadtwirtschaft', die hij onder invloed van de heerschende opvattingen bij den opzet van zijn proefschrift als gegeven aanvaardde, is door latere onderzoekers, vooral uit den kring der 'Hansegeschichte' wel afdoende weerlegd; het is mij niet bekend, dat Gosses in dit opzicht ooit opnieuw positie heeft genomen. Trouwens ook in dit jeugdwerk krijgt men den indruk, dat zij er wel haast aan de haren bijgesleept wordt, omdat zij nu eenmaal vermeld behoorde te worden in een verhandeling over Stadsbezit gedurende de middeleeuwen.

Veel langer en intensiever hebben andere problemen hem bezig gehouden. Het feit, dat vele steden een 'stadsmarke' bezaten, deed vragen rijzen betreffende herkomst, eigendom en gebruiksrecht der marken in 't algemeen, die in 1903 nog slechts aarzelend werden aangeroerd, maar die vervolgens door de jaren heen zijn aandacht hebben vastgehouden, wier behandeling door verschillende scholen in Noord- en Zuid-Duitschland en in Frankrijk hij is blijven volgen, om ten slotte in zijn jongste, nog onuitgegeven werk daarvan een meesterlijk overzicht te geven en - na met enkele nuchtere woorden de kwestie uit de sfeer der met-affectbeladen theorie op den beganen grond te hebben teruggebracht, zijn voorzichtig maar positief woord te spreken.

Op een ander punt, dat van de verbreiding der marken, met name de vraag, of deze vorm van grondbezit ook in door Friezen bewoonde streken wordt aangetroffen, blijkt de wetenschap nog niet veel verder gekomen te zijn, sinds Gosses zijn proefschrift schreef. Dezelfde vraag is nog, of weer, aan de orde en dezelfde tekst uit het Friesche schouten-

recht wordt nog geanalyseerd om als bewijs te dienen; maar hoeveel omzichtiger dan sommige nieuwere schrijvers is Gosses in zijn conclusies, wanneer hij in een noot² opmerkt, dat de toestand van het land den menschen veel gemakkelijker 'Besiedlungsformen' opdringt, dan omgekeerd en dat men het dus niet als een zuiver ethnographische kwestie mag zien, maar veeleer als een geographische.

De promotie volgde niet onmiddellijk op zijn verblijf te Weenen. Dadelijk na zijn terugkeer had hij een betrekking gezocht en gevonden: eerst te Venlo, toen te 's-Gravenhage, in 1902 in vaste aanstelling te Amsterdam. Nu had hij de economische basis voor een eigen gezin veroverd en in hetzelfde jaar trouwde hij met Jacoba Key, met wie hij zich reeds voor zijn vertrek naar Marburg verloofd had.

Zijn dissertatie had de aandacht op hem gevestigd: gedurig werden hem boeken ter bespreking gezonden, door de redactie van het Weekblad voor gymasiaal en middelbaar onderwijs eerst (1904-1906), door die van het Museum later (de meeste recensies in de jaargangen 1906-1910), een enkele maal ook door buitenlandsche tijdschriften. Bij zijn boekbesprekingen stelde hij zich tot taak te geven 'eine Einführung in den bisherigen Stand des behandelten Problems' en toont zich telkens verbazend goed op de hoogte van de desbetreffende literatuur en vaak zelfs van de bronnen. Als doel der recensie beschouwde hij het 'de rechtmatige belangstelling te wekken' voor de besproken boeken; hij is dan ook gul met zijn waardeering, waar hij daar grond voor vindt, geeft aan, welke eischen het onderwerp z.i. stelt en zet zijn bezwaren zakelijk uiteen. Daarbij is hij zelden scherp, maar een enkele maal absoluut verpletterend.

In 1908 verschenen twee zelfstandige publicaties van zijn hand en aan 't eind van dat jaar werd Gosses toegelaten als privatdocent aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam. Op 30 Januari 1909 opende hij zijn colleges met een rede over: Karakter en Studie van de geschiedenis der middeleeuwen. Uit deze rede citeer ik één zin, die zoowel zijn onderwijs als zijn eigen methode van werken scherp typeert: 'de historicus moet allereerst nauwkeurig kunnen lezen, of: de historicus moet juist kunnen onderscheiden, wat hem in zijn bronnen eigenlijk verteld wordt.'

Zijn - natuurlijk onverplichte - colleges werden goed bezocht.

In 1915 volgde de benoeming tot hoogleeraar te Groningen, als opvolger van Huizinga. Daar werd hem het geschiedkundig onderwijs in

2 Stadsbezit. blz. 53, noot 1.

zijn volle uitgestrektheid: vaderlandsche en algemeene geschiedenis, middeleeuwen en nieuwe tijd opgedragen. Dat zijn belangstelling niet tot de middeleeuwen beperkt was gebleven, bewees reeds zijn inaugureele rede getiteld 'Over Veete en Oorlog' waarin hij nagaat, hoe wèl in den loop der tijden de veete tusschen hen, die aan hetzelfde staatsgezag waren onderworpen, langzamerhand is uitgebannen, maar slechts doordat dit gezag krachtiger werd en over meer dwingende macht kwam te beschikken; terwijl het nooit gelukt is staten, die zich tegen elkaar opgewassen voelen, door overleg of arbitrage op den duur van onderlinge oorlogen af te houden. Een uiterst actueele rede destijds - als ook nu weer! Ze zou alleen in 1940 met ietwat andere ooren zijn aangehoord. Met de benoeming in Groningen had Gosses' bestaan zijn definitieve wending genomen. Hier groeiden de drie kinderen op tot jonge mannen, die aan de universiteit van hun vader studeerden - een van hen als zijn leerling - en hier kreeg zijn leven een vasten gang, waarin hij geen verandering, nauwelijks afwisseling meer wenschte. Zijn afkomst uit het eenvoudige onderwijzersgezin, waar na den schooldag door jong en oud de avonduren aan het verzamelen van kennis besteed werden en de ontspanning bestond in muziek en lectuur, heeft op Gosses' levenswijze tot het eind toe haar stempel gedrukt. Zelden liet hij zich van zijn studie en ambtsbezigheden afleiden; hij ging voor het eten 'eens even door de lucht', maakte een wandelingetje met zijn vrouw of een fietstochtje met een goeden kennis en zette zich 's avonds weer voor zijn schrijftafel.

Zelden stond zelfs maar een kort vakantie-reisje op het program; hij had er geen behoefte aan; 'et pui en été à Groningue on est un peu en villégiature' hoorde ik hem eens tot den Franschen lector zeggen. Hij kende maar één doel, de studie en had maar één liefhebberij, de muziek. Zelf piano spelen deed hij nog op lateren leeftijd, het bijwonen van een concert was een hoog-gewaardeerd maar zeldzaam genoegen.

Was het een vrij talrijke groep, die voor het candidaatsexamen zijn colleges bezocht, daarna, als de studie-richtingen meer uiteenloopen, bleef gewoonlijk slechts een klein aantal over. Met deze leerlingen in engeren zin ontstond veelal een persoonlijke band. Niet van vertrouwelijkheid, daarvoor was er te veel gevoel van afstand en de groote bescheidenheid, waarmee hij over zijn eigen werk sprak, kon dat slechts vermeerderen. Als hij hun werk afkeurde, vooral als ze die afkeuring niet dadelijk geheel konden accepteren, hadden ze het gevoel beneden elken redelijken eisch te blijven. Scherp kon hij dan uitvallen, maar - langzamerhand

werd het duidelijk - slechts tegen hen, van wie hij iets beters verwachtte. Waar hij beperkte capaciteiten zag, bracht hij zijn afkeuring in milderen vorm tot uiting, soms met een lichten goedmoedigen spot en stelde er, zoo eenigszins mogelijk, waardeering naast. De scherpste was maar schijn en richtte zich, naar ik later gelegenheid had op te merken, speciaal op die punten, waar hij zelf moeilijkheden te overwinnen had. Met hartelijke belangstelling leidde hij de ontwikkeling van zijn leerlingen en - hield zichzelf daarbij zooveel mogelijk terug. Het zou Gosses niet moeilijk gevallen zijn een school van mediaevisten te kweken, door hen min of meer voor zijn eigen veld van interesse te annexeren; hij vermeed dit integendeel zorgvuldig. Belangstelling voor de middeleeuwen wantrouwde hij eerder en wees erop hoeveel nader andere tijdvakken hun stonden, hoeveel lichter de bestudeering vooral der allernieuwste geschiedenis hun bevrediging zou schenken.

Hadden zij een onderwerp gekozen, dan nóg liet hij hen aanvankelijk geheel hun eigen weg zoeken; pas wanneer het bleek, dat zij dien niet recht konden vinden, kwam hij met zijn aanwijzingen te hulp; waar zij die tot zijn tevredenheid gevonden hadden, stelde hij naast hun resultaten vaak bijzonderheden, die hem zelve bekend waren, als teeken van instemming.

In wetenschappelijke kringen vond Gosses gereede erkenning: hij was bestuurslid van het Historisch Genootschap te Utrecht; van 1928 tot 1937 maakte hij deel uit der redactie van 'Nomina Geographica Neerlandica'; al staat geen der artikelen uit deze jaren op zijn naam, dat de werkzaamheden van deze commissie zijn volle belangstelling hadden en hij er zich ernstig mee bezig hield, kon men gedurig in zijn gesprekken opmerken. In 1922 werd hij benoemd tot lid der Koninklijke Nederlandsche Academie van Wetenschappen; als zoodanig was hij lid, tevens voorzitter van haar 'Ducange Commissie'; als scherpzinnig interpretator van latijnsche kronieken en middeleeuwsche rechtsbronnen was hij daarvoor de aangewezen man. De jaarlijksche samenkomsten met de gelijknamige commissies van buitenlandsche academies woonde hij eigenlijk nooit bij; slechts eens, in 1929 was ze hem aanleiding tot een uitstapje naar Parijs met zijn vrouw. In het Groningsch Historisch Genootschap, een kleine kring uit verschillende faculteiten, vond hij vrienden, voor wie hij de onderwerpen, die hij in studie had, ter sprake bracht en met wie hij van gedachten wisselde. Hij was er jarenlang de ziel van - zoo wordt ons verzekerd - ook op de gemeenschappelijke excursies.

Slechts eens werd de regelmatige gang van deze jaren onderbroken: in 1927, toen de gevolgen van een operatie eerst, een langzaam heelende beenbreuk daarna hem maanden lang aan het actieve leven onttrokken. Het was in deze periode dat ik Gosses voor 't eerst ontmoette. Ik herinner me nog hoe ik zat aan 't voeteneinde van het bed, waar hij zijn leerlingen ontving. Eenigszins verlegen in de ongewone situatie kwam ik voor den dag met mijn voornemen om de studie, die ik na 't candidaatsexamen, jaren geleden, had afgebroken, weer op te vatten. De ontvangst was niet aanmoedigend; een moeder van verscheiden kinderen, die zonder economische noodzaak weer op de studenten-banken wilde gaan plaats nemen, paste niet in Gosses' voorstelling van een meisjesstudente, nog minder van een huismoeder. En toen ik bekende er wel erg 'uit' te zijn, maar een algemeene voorkeur voor de middeleeuwen te koesteren, werd het niet beter! Dacht hij, dat ik hem in 't gevele wilde komen? Toen hij me liet gaan met het advies eerst eens een wereldgeschiedenis door te lezen 'neemt u die van Lindner, die is niet al te uitvoerig, negen deelen', twijfelde ik of het hoon was, of een methode om de ernst van mijn voornemen te beproeven.

Achteraf gezien: noch 't een, noch 't ander. - Gosses had in zijn eigen werk nooit haast. Vond hij iets op zijn weg, waarmee hij meende eerst te moeten klaarkomen, dan rekende hij niet, hoe lang hem dat op zou houden. Ik heb zijn aanwijzing gevolgd, zij het ook, dat ik wel eens een enkel hoofdstuk heb overgeslagen - en toen ik geregeld zijn privatissimum en een deel der colleges volgde, heb ik nooit meer anders, dan tegemoetkomendheid en hartelijke aanmoediging van hem ondervonden. Tien jaar later, terwijl ik onder zijn leiding aan mijn proefschrift werkte, troffen hem na elkander de zware slagen, waaronder hij ten slotte is bezweken. In deze periode heeft zich de betrekking tusschen leermeester en leerling ontwikkeld tot een hechten band. Toen heb ik 't eenvoudige, warme hart leeren kennen, dat achter 't altijd wat gereserveerde uiterlijk van den Fries verborgen lag. Gosses was een zeer gevoelig mensch en wanneer hem een enkele maal de uiting ontsnapte, schaamde hij zich over zijn ontroering niet.

Eerst ontviel hem in Januari 1937 zijn vrouw - enkele maanden later maakten hevige pijnen een niersteen-operatie noodzakelijk. Verwonderlijk gauw zat hij weer achter zijn schrijftafel - in zijn eenzaamheid als weduwnaar was zijn werk de onmisbare steun. In November werd hem ook die ontnomen. Een hersenbloeding liet hem verlamd, half versuft,

belemmerd in zijn spraak. De medici schudden het hoofd: zij achtten het onwaarschijnlijk, dat hij ooit weer tot creatieven arbeid in staat zou zijn, of zijn colleges zou kunnen hervatten. Maar zoodra de eerste zwakheid was overwonnen, kwam de onverzettelijke Fries naar voren. Hij wilde niet aanvaarden, wat ook niemand hem ronduit durfde zeggen. Zes jaren scheidden hem nog van het wettelijk emeritaat en zijn wetenschappelijk werk was niet af. Langzaam maar zeker nam hij toe in beterschap, in den nazomer van '38 scheen het pleit gewonnen. Hij bewoog zich weer zonder hulp door 't huis, hij nam zijn boeken weer ter hand en zette zich aan den onderbroken arbeid. Toen - een onvoorzichtige beweging op de trap - een val, - en opnieuw lag hij, nu met een gebroken dijbeen, in 't ziekenhuis. Ditmaal had Gosses haast. Telkens sprak hij het uit: 'nog maar enkele jaren - en als men eenmaal zijn ambt heeft neergelegd, is het meestal met de wetenschappelijke productie ook gedaan'. Het leek een triomf van den wil over de materie, toen hij reeds na twee, drie weken in een stoel zat en weldra zich in 't loopen begon te oefenen.

Intusschen moest het huishouden worden opgebroken. De laatste van zijn zoons, die nog 'thuis' was geweest, kreeg een betrekking elders en trad in het huwelijk; buiten zijn bijwezen werd het huis, dat bijna vijf en twintig jaar zijn tehuis en dat van zijn vrouw was geweest, ontruimd en zijn boeken met enkele meubels overgebracht naar de pensionkamer, waar hij voortaan zou wonen. Een jaar heeft hij er nog gezeten, omringd door de boeken, die hij nooit meer in zou zien - enkele weken na de verhuizing had een tweede hersenbloeding hem getroffen en sinds dien ging hij schoksgewijze achteruit, tot het einde kwam als een verlossing.

Als we de wetenschappelijke publicaties van Gosses overzien, kunnen we ons niet onttrekken aan den indruk, dat hem één onderwerp zijn leven lang voor den geest heeft gestaan en dat hij er niet aan toe gekomen is, op zijn werk de kroon te zetten, die hij zich als hoogtepunt daarvan had gedacht: de geschiedenis te schrijven van zijn vaderland in engeren zin, van Friesland tusschen Vlie en Lauwers. Herhaaldelijk sprak hij er over in de laatste jaren; het boek over de organisatie van Drente naderde zijn voltooiing, daarna zou Friesland aan de beurt zijn. Tusschen zijn nagelaten papieren liggen concepten en uitgewerkte fragmenten, blijkens de kleur van papier en inkt werk van jaren geleden, die kennelijk hiervoor bestemd waren. De meeste van zijn kleinere publicaties handelen over onderwerpen uit de Friesche geschiedenis; ik noem slechts

'Merovingisch en Karolingisch Utrecht' (1910); 'Deensche heerschappijen in Friesland gedurende de Noormannentijd' (1923) en 'De Friesche Hoofdeling' (1933). In 1932 schreef hij voor het verzamelwerk 'Die Friesen' het hoofdstuk over 'Friesische Geschichte', dat in 1932 door 'De Fryske Librye' afzonderlijk in 't Friesch werd uitgegeven.

Van onbekenden datum is een klein artikel over het Rüstinger Seendrecht, dat eerstdaags in druk zal verschijnen.

Blijkbaar heeft Gosses geschroomd de kern van zijn onderwerp aan te vatten, al eer hij verschillende vragen betreffende de randgebieden en mogelijke niet-Friesche invloeden tot klaarheid had gebracht. We danken daaraan een aantal voortreffelijke gaaf-afgeronde boeken, die elk voor zich geen oogenblik den indruk wekken, heen te wijzen naar iets anders, dat ons onthouden blijft. In zijn 'Vorming van het Graafschap Holland', ontleedt hij de verhouding der graven tot de onderscheiden landstreken van hun door Friezen bevolkt gebied. In 'De rechterlijke Organisatie van Zeeland' en in 'Welgeborenen en Huislieden' wijst hij telkens op de Friesche elementen, die men in 't Zeeuwsche recht en veelvuldiger in de Hollandsche verhoudingen - hoe noordelijker des te duidelijker - kan herkennen. In het bijna voltooide werk over Drente beschrijft hij recht en organisatie van een aangrenzend gebied, welks bewoners niet in engeren zin stamverwant waren, maar hun oude rechtsinstellingen in bijna dezelfde mate als de omwonende Friezen zonder bemoeienis van den verren landsheer tot spontane ontwikkeling konden brengen. Zoo zou men kunnen zeggen, dat hij ten opzichte van zijn eigenlijke onderwerp een 'Einkreisungspolitik' gevolgd heeft. En - er ten slotte niet aan toe is gekomen.

Maar laat ons niet treuren om 't geen niet tot stand kwam, waar het gebodene ons historisch inzicht zoozeer heeft verrijkt. De drang om te weten 'wie es recht eigentlich gewesen' heeft Gosses wel in buitengewone mate bezeten.

Daarbij interesseerden hem niet in de eerste plaats de politieke gebeurtenissen en de daden der groeten, al onderschatte hij den invloed der historische persoonlijkheid geenszins. Hij wist - wat wij in deze maanden dagelijks bevestigd kunnen zien - hoe naar verhouding klein de kring is dergenen wier dagelijksch bestaan van zelfs groote politieke verschuivingen een merkbare verandering ondergaat. Hij verzuimde nooit er zijn leerlingen op te wijzen, hoe afgesloten en betrekkelijk onkwetsbaar het primitieve leven in de dorpen en buurtschappen zijn vasten natuurlij-

ken gang ging. Het was hún geschiedenis, die hem vooral bezig hield, meer dan die der steden.

Voorop stond bij hem de gedachte, dat om het verleden waarlijk te verstaan, men zich moet afvragen, eenerzijds hoe de gebeurtenissen zich voordeden aan de tijdgenooten, die ze beleefden - anders meestal dan aan ons, die het vervolg en de uitkomst ervan kennen; anderzijds welken indruk toestanden, die door tijdgenooten beschreven worden, op ons menschen van de twintigste eeuw zouden maken. 'De eenvoudigste arbeider van dezen tijd stelt hoogere eischen aan zijn omgeving dan de weelderigste Karolinger aan zijn hof.' Sommigen vonden hem wat al te nuchter; naïef stond hij nooit tegenover zijn stof.

De drang om te zoeken, wat het eigenlijk was, dat de menschen beleefden, en hoe zij daarop reageerden, gepaard aan de overtuiging, dat het eerste object voor historisch onderzoek is 'de mensch in zijn verband met den staat'³, moesten hem wel steeds meer den kant van de rechtsgeschiedenis opdrijven. De rechtshistoricus houdt om zoo te zeggen, het dagelijksch leven van vervlogen tijden naakt in de hand, als hij ziet, wáárover de menschen oneenigheid hadden en hóé die beslecht werd. Nergens ziet men hun verhouding tot den staat zoo duidelijk, als wanneer men nagaat, niet alleen wat landsheer of gemeenschap eischte, maar ook wat en hoe zij straffen. Met geen onderscheiding, die hem ten deel is gevallen, was Gosses meer ingenomen, dan met het doctoraat honoris causa in de rechten, dat hem in 1932 door de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam werd verleend.

Daarbij was Gosses allermint een kamergeleerde. Hij had niet alleen een, levendige belangstelling voor het politieke gebeuren van den veelbewogen tijd, waarin wij leven - (tot in de laatste maanden van zijn ziekte bleef hem die bij) hij had ook een verwonderlijke kennis van de meest uiteenlopende aangelegenheden uit de practijk van het leven. 'Dit is weer een van die zaken, welke men pas inziet, als men zich buiten de gewone paden der historie begeeft' merkt hij, niet zonder eenig zelfbehagen, op naar aanleiding van zijn betoog, dat het recht van stoppelweide veeleer een waardevol recht was voor den eigenaar van het afgeoogste graanland, dan voor dien der schapen⁴. Krijgt men in zijn dissertatie nog een enkele maal den indruk, dat de schrijver ook voor zichzelf geen volkomen heldere voorstelling heeft gewonnen (ik denk aan de ge-

3 Karakter en Studie van de Geschiedenis der Middeleeuwen, p. 221.

4 De Organisatie van Bestuur en Rechtspraak in Drente. (Staat te verschijnen).

rechtigden op de stadsmarke) in zijn latere werken rust hij niet, eer alle bekende bijzonderheden passen in de ontworpen schildering.

In 1915 verscheen 'De Vorming van het Graafschap Holland', in 1917 'De rechterlijke Organisatie van Zeeland', in 1925 'Welgeborenen en Huislieden, onderzoekingen over standen en staat in het graafschap Holland'; dit laatste naar veler opvatting zijn meesterwerk, een mooi boek, ook naar den vorm. Het 'boek over Drente', waaraan hij meer dan tien jaar gewerkt had, was bij de catastrophe niet voltooid; zoodra zijn toestand 't veroorloofde, heeft Gosses het weer ter hand genomen, maar hij heeft het niet meer tot afsluiting kunnen brengen. In vijf hoofdstukken had hij de vorming van het landschap tot een staatkundig geheel, de structuur der samenleving, de autonomie der Drenten in hun verschillende gemeenschapskringen, de functie van den drost als vertegenwoordiger van den landsheer en ten slotte waarschijnlijk het belastingstelsel willen behandelen. Hoofdstuk vijf ontbreekt, van het vierde zijn belangrijke stukken in uitvoerig uitgewerkten vorm, de rest eerst in opzet aanwezig, de drie eerste hoofdstukken zijn compleet. Wat gereed is, schijnt werk van groote wetenschappelijke waarde en bevat naar aanleiding van Drentsche toestanden beschouwingen over verschillende hangende vraagstukken van algemeen belang. Ik noemde reeds de verhandeling over den oorsprong der marken in het tweede hoofdstuk; het eerste bevat een excurs over groot-grondbezit en hoorigheid, het vierde een uitvoerige uiteenzetting en bespreking van het Drentsche breukestelsel. Onverantwoordelijk zou het wezen Gosses resultaten aan de wetenschap te onthouden; het ligt dan ook in de bedoeling - en de auteur heeft van die bedoeling nog geweten - dat het boek met de minst-mogelijke toevoeging zal worden afgerond en voor den druk gereed gemaakt. Men mag hopen, dat het voor 't einde van dit jaar zal kunnen verschijnen.

Gewestelijke geschiedenis alles, maar nooit door zijn opzet beperkt tot plaatselijk belang. Slechts daartoe wordt het locale beeld zoo uiterst nauwkeurig geteekend en ieder trekje zoo zorgvuldig getoetst en verantwoord, om het ten slotte te projecteeren op den achtergrond van den algemeenen gang der historische ontwikkeling. Het steentje, dat Gosses bijdraagt is klein, maar het is met vakmanschap geslepen en met fijn begrip gezet, het heele kunstwerk zou aan glans verliezen, wanneer zijn bijdrage ontbrak. In het eerste hoofdstuk van Welgeborenen en Huislieden, neemt hij positie ten opzichte van de beschouwingen der Duitsche geleerden over de ministerialiteit, wijst verschillen aan op Duitsch territoir, de door hen

naar zijn meening zijn verwaarloosd en toont ten slotte nieuwe aspecten van het veel besproken vraagstuk door zijn zorgvuldige analyse der Hollandsche bronnen. Dit is slechts een voorbeeld, andere zijn reeds genoemd, meer zouden te noemen zijn.

Artikelen, zooals in de Amsterdamsche periode in de 'Bijdragen' waren verschenen, schreef Gosses in later tijd niet meer zonder bijzondere aanleiding en zelden zonder dat er een zekeren aandrang op hem werd uitgeoefend. De meesten zijn voordrachten, uitgesproken bij gelegenheden, waar dat van hem verwacht mocht worden. Voor zijn gevoel waren dat incidenteele onderbrekingen van zijn eigenlijke werk. Maar daarom maakte hij er zich niet gemakkelijk af - integendeel: een eenvoudig en populair opstel als 'Jacob van Artevelde' is met even veel zorg voorbereid en op de bronnen gefundeerd, als zijn mededeelingen in de Academie. Gosses was geen redenaar, hij sprak moeilijk - de verzorgde zinsbouw, de fijne woordkeus en de geestige zegswijze kwamen bij de hoorders van zijn voordrachten vaak niet geheel tot hun recht - des te meer geven ze te genieten bij rustige lezing. In al deze opzichten, maar niet minder wat betreft de oorspronkelijke visie op het behandelde verschijnsel geloof ik, dat zijn rede over, De groote volksverhuizing, gehouden op het zestiende Nederlandsche Philologencongres te Groningen, bovenaan behoort te staan, hoewel de schrijver zich hier, naar hij zelf zegt telkens bewoog op gebieden, waar hij geen aanspraak kon maken op eigen wetenschappelijk gezag⁵. Zijn studie over De Friesche Hoofdeling trok de aandacht in binnen- en buitenland; naar veler meening had hij hier een probleem, dat 150 jaar de gemoederen bezig had gehouden, tot oplossing gebracht.

Als een dergelijke onderbreking, maar een, die hij evenmin mocht afwijzen, beschouwde hij ook zijn medewerking aan het 'Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland', waarvan hij de inleiding en het eerste deel over de middeleeuwen, Japikse de tweede helft schreef. Hij doet daarin een poging, de vroege geschiedenis der Nederlandsche gewesten los te maken van onze kennis van het later geworden, ze integendeel te zien, als wat ze toen waren: vele deelen van verscheiden grootere geheelen, waartusschen eerst in den opstand tegen Spanje een gevoel van saamhoorigheid, van in deze combinatie bij elkaar te willen blijven, ontstond en die eerst in den loop der achttiende eeuw tot een politieke

5 Blz. 1 noot.

eenheid vergroeiën. Een heel anderen indruk krijgen wij van de gebeurtenissen in Utrecht, Holland en Friesland nu die geteekend worden in perspectief met de rijksgeschiedenis. Vergelijkt men b.v. zijn verhaal van de regeering van Floris V en van de woelingen, die volgden, tot Holland en Zeeland in het rustig bezit der Henegouwsche graven waren, met dat bij Blok, dan vindt men geen onbekende, nauwelijks andere feiten vermeld, slechts omtrent de motieven voor den moord loopt hun oordeel uiteen en Blok is in 't algemeen uitvoeriger. Maar hoeveel levendiger is bij Gosses het verband met de politiek der omringende rijken en hoeveel helderder komen juist daardoor de gebeurtenissen in Holland zelf ons in hun portée voor oogen te staan!

Op het einde van zijn loopbaan, (maar als zoodanig kende hij het toen niet) heeft Gosses eenmaal de gelegenheid aangegrepen om rekenschap te geven van zijn geschied-philosophische opvattingen. Het was in den interfacultairen leergang over 'Causaliteit en Wilsvrijheid' gedurende den cursus 1935-'36, waar hij sprak over 'Mensch en Volk in de Geschiedenis'. De wetmatigheid wees hij beslist af: nooit is een gegeven situatie in die mate identiek met een vroegere, dat men zou kunnen spreken van gelijke oorzaken, die gelijke gevolgen moeten voortbrengen. De invloed van het individu, van het optreden der grooten, laat zich niet loochenen, maar in hoeverre zijn zij kinderen van hun tijd, d.w.z. van de onmiddellijk voorafgaande periode, in hoeverre bepalen zij de volgende, in hoeverre hangt het van hun omgeving af, of hun optreden vrucht draagt, dan wel spoorloos voorbijgaat? Zooals hij eens vroeger gezegd had 'mensenwil en menschenkracht bepalen niet den loop der geschiedenis'⁶. Op ieder gegeven tijdstip is de toekomst onvoorzienbaar, maar: 'waar het weten eindigt, begint het vertrouwen'.

M. HARTGERIN-KOOMANS

Lijst der geschriften

- 1903 Stadsbezit in Grond en Water gedurende de Middeleeuwen. Een historisch-economische beschouwing. Proefschrift. (Leiden, van Doesburgh).
- 1908 De Bisschop van Utrecht, het Domkapittel en de Groninger Prefect. Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. 4de reeks VII, blz. 25-135.
- 1908 Utrechtsch en Friesch-Groningsch Geld van de 11de tot den aanvang der 14de eeuw. Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde. 16de jaargang, blz. 158-176 en 256-286.

6 Prins Willem van Oranje, blz. 19.

- 1909 Karakter en Studie van de Geschiedenis der Middeleeuwen. Openingsrede te Amsterdam, verschenen in Onze Eeuw. 10de jaargang. 1910. 1ste deel, blz. 206-232.
- 1909 Hodere, Kok, Hauding, Pugil, Cokingi. Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. 4de reeks VII, blz. 405-439, met een antwoord op de critiek van Prof. van Helten: 'Kunstige Interpretatie'. VIII, blz. 195-205.
- 1910 Merovingisch en Karolingisch Utrecht. Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. 4de reeks IX, blz. 210-266. Als critiek hierop verscheen in hetzelfde tijdschrift: De Echtheid van het Charter van Bisschop Balderik door Mr. S. Muller Fzn. en daarbij
- 1911 Antwoord aan Mr. Muller. X, blz. 58-70.
- 1915 Van Veete en Oorlog. Inaugureele rede te Groningen. (J.B. Wolters).
- 1915 De Vorming van het Graafschap Holland. ('s Gravenhage).
- 1916 De oude Kern van het Bisdom Utrecht. Historische avonden. 3de bundel, blz. 30-43. (Groningen, J.B. Wolters).
- 1917 De Rechterlijke Organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen. (Groningen, J.B. Wolters).
- 1916-1920 Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland. In samenwerking met Dr. N. Japikse. ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff, 2de druk, 1927).
- 1921 Archaeologie tegenover Historie; Noodeloze Geschillen. Oudheidkundig Jaarboek 1921. blz. 167-204.
- 1923 Deensche Heerschappijen in Friesland gedurende den Noormannentijd. Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde. Deel 56. Serie B, N° 4.
- 1925 Jacob van Artevelde. Voortrekkers van den Nederlandschen Stam, blz. 27-41. (Nederlandsche Bibliotheek van de Maatschappij voor goede en goedkoope Lectuur. Amsterdam).
- 1926 Welgeborenen en Huislieden. Onderzoekingen over Standen en Staat in het Graafschap Holland. (Groningen J.B. Wolters).
- 1929 Met Meerderheid van Stemmen. Rectoraatsrede. (Groningen, J.B. Wolters).
- 1930 Friesland in den eersten Tijd van den Tachtigjarigen Oorlog. De Gids. 94ste jaargang. 2de deel, blz. 393-418.
- 1930 Levensbericht van Petrus Johannes Blok. Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1929-1930.
- 1931 Friesische Geschichte. Borchling und Muuss. Die Friesen. S. 77-98. (Ferdinand Hirt, Breslau).
in het volgend jaar in Friesche vertaling verschenen onder de 'Lytse Folksschriften' der 'Fryske Librye', onder den titel: Fryske Skiednis. (Osinga, Bolsward).
- 1931 Naar aanleiding van de Terugkeer der Groninger vrijwillige Flankeurs. Aulacollege bij het begin der cursus 1931-1932. Verschenen in Groningsche Volksalmanak voor 1932, blz. 20-59.
- 1933 Prins Willem van Oranje. Herdenkingsrede in de aula. (Groningen, J.B. Wolters).
- 1933 De Friesche Hoofdeling. Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde. Deel 76. Serie B, N° 3.

- 1936 De groote Volksverhuizing. Rede op het 16de Nederlandsche Philologencongres. April 1935 te Groningen. Verschenen: Tijdschrift voor Geschiedenis, 51e jaargang, blz. 1-42.
- 1936 Het artikel 'Pays Bas' in het Grand Memento Encyclopédique Larousse, fascicule 26. (Paris).
- 1936 Mensch en Volk in de Geschiedenis. Rede 1ste Interfacultaire leergang: 'Causaliteit en Wilsvrijheid' blz. 131-148. (Groningen, J.B. Wolters).

- 1937 Levensbericht Johann Samuel Theissen. Jaarboek Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1936-1937, blz. 170-183.
- 1937 Volks en Staatsgemeenschap. Rede 2de Interfacultaire leergang: 'Gemeenschap', blz. 139-152. (Groningen, J.B. Wolters).
Boekbesprekingen in:
Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs, 1904-1906.
Nederlandsche Spectator, 1906, N° 52.
Deutsche Literaturzeitung. 1909, N° 11.
Museum. 1906-1915. Maart 1921. Maart 1926.
Nederlandsch Archievenblad. 1914/1915, N° 3, 1920/1921, N° 1.
Tijdschrift voor Geschiedenis. 1924, 1929, 1933.
De Gids. Januari 1937.

J.A.F. Kronenburg (Zutphen 22 Sept. 1853-Nijmegen 11 Jan. 1940)

In het klooster op den Nebo te Nijmegen is 11 Januari de Redemptorist J.A.F. Kronenburg, sinds 1918 lid van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, hoogbejaard naar een zaliger leven opgegaan. Terwijl medebroeders en vrienden om hun groot verlies rouwen, past het ons zijn persoon, zijn leven, zijn arbeid eerbiedig te gedenken. Zelfbeperking, steeds moeilijk, is het wel dubbel en daarbij nog onbevredigend, als voor den geest een beeld staat, waaraan een halve eeuw, dat men het eerbiedig en dankbaar bewaarde, steeds nieuwe aantrekkelijkheid en eerbiedwaardigheid heeft geschonken. Niettemin zal een beknopt levensbericht hem in bevoegde kringen genoegzaam doen voortleven, die èn als mensch èn als schrijver der Maatschappij tot luister heeft willen en mogen strekken.

Men zou Pater Kronenburgs schrijversarbeid niet juist kunnen beoordeelen noch volkomen waardeeren als men hem niet beschouwde in verband zoowel met het tijdsgewricht als met de omraming, waarin zijn leven zich bewoog.

Hij was schrijver, voorzeker, maar hij was het niet uitsluitend noch in hoofdzaak. Door roeping was hij allereerst priester-kloosterling, lid van de in 1732 door den Napelschen edelman Don Alfonso de Liguori gestichte Congregatie des Allerheiligsten Verlossers, welke, naast vervolmaking van eigen persoonlijkheid, de verhooging van het christelijk levenspeil, vooral onder het volk, zoekt te bewerken door wat men 'inwendige zending' zou kunnen noemen. Nu moge het waar zijn, dat de overledene minder naar buiten voor het moeizaam predikambt en missiewerk in beslag werd genomen: des te meer werd op zijne talenten beslag gelegd voor de belangen der Vereeniging zelve, waarvan hij een verdienstvol lid was.

Den 22en September 1853 zag Pater Kronenburg het levenslicht te Zutphen. Zijn vader Joannes Henricus († 7 Jan. 1888), de eerbare middenstander met stoer katholieke geloofsovertuiging, genoot onverdeelde achting en sympathie in de Berkelstad, waar hij lange jaren president was der St. Vincentius-vereeniging terwijl aan zijn bekende ongekrektheid ook de stoffelijke belangen van het plaatselijk kerkbestuur waren toevertrouwd. Weinig zal zijn begaafde, in-vrome moeder Elisabeth Ebbinkhuizen uit Amsterdam († 7 Nov. 1904) in haar argeloosheid vermoed hebben,

in zich een sprekend bewijs te hebben geleverd, dat aan de wieg van merkwaardige mannen meestal een merkwaardige vrouwe stond.

't Was den gelukkigen ouders een ware, schoon niet geheel onverwachte verheugenis, dat hun eenige zoon zich al vroeg voelde aangetrokken tot het H. Priesterschap. De blijde opgang hiertoe werd hem niet weinig geëffend door den ietwat stroeven en toch zoo vaderlijken huisvriend pastoor-deken H. Huberts († 1877), die, een kinderoog ziet scherp, ook in menige typische eigenaardigheid in Kronenburgs dankbaareerbiedige herinnering steeds levendig is gebleven.

In 1866 verliet de jeugdige priester-candidaat het ouderlijk huis voor het bisschoppelijk Seminarie te Kuilenburg, waar hij o.a. den historicus H. Allard en den dichter B. van Meurs onder zijn leeraren telde. Hier sloot hij ook met zijn iets jongeren medeleerling en lateren Ordebroeder, den Zwollenaar Willem Marinus van Rossum, een innige vriendschap, die de loop der jaren niet zou vervagen. Het pleit wel uitzonderlijk voor Kronenburg, dat, zelfs nadat zijn vriend in 1913 met het kardinaalspurper was gesierd en kort daarna als Prefect der Propaganda aan het hoofd stond van wat men het Departement van Koloniën der Roomsche Wereldkerk kan noemen, de oude vertrouwelijkheid, hoewel eenigszins getemperd, toch zoo weinig wezenlijks inboette, dat men ongezocht en onbeschroomd als van David en Jonathas is blijven spreken.

Uit deze eerste studiejaren mag, 't is slechts een kleine bijzonderheid, worden vastgelegd, dat de jeugdige Seminarist onder leiding van een Rabbijn zijner vaderstad zich ook met de taal van het Oude Volk vertrouwd heeft trachten te maken. Het 'waarom' hiervan moge ons in *die* jaren niet geheel duidelijk zijn, toch spreekt uit dit feitje genoegzaam zijn jeugdige leergierigheid, die zelfs ontspanningsdagen aan iets hoogers wilde dienstbaar maken. Geen wonder, dat de President H. Prinzen hem bij het verlaten van het Seminarie (April 1872) het veelzeggend getuigenis gaf 'dat hij voortdurend de volle tevredenheid zijner Oversten inoogste en zijn mededeelingen steeds tot stichting en aanmoediging strekte'. Het laatste woord wijst wel reeds op den man, bij wien, gelijk men later schreef, velen als instinctmatig zouden zoeken en ook ruimschoots vinden het onontbeerlijke steunpunt in dagen van zwaren strijd of in oogenblikken van kwellend zieleleed.

Het einde der lagere studiën beteekende voor Kronenburg de keuze van een scherper levensomlijsting. Het lag niet in zijn aard, zijne talenten in de engere grenzen van een parochie op te sluiten: zijn ideaal was

veeleer, naar Christus' voorgaan, de steden en dorpen rond te trekken als heraut van het Rijk Gods. De hoop dat zielsverlangen vervuld te zien, deed hem op 20-jarigen leeftijd zich aanmelden bij de Redemptoristen, in wier kloosterorde hij 15 Juli 1877 de H. Priesterwijding ontving.

Een toeval, kleurloos woord voor vaak hoogere leiding, deed echter dra zich gelden: een ernstige ziekte, die hem dwong zijne godgeleerde studiën te onderbreken, was in Gods hand het middel om hen in de Congregatie zachtjes als te dringen naar een loopbaan, welke niet juist die zijner eerste keuze was. Roermonds klooster immers, waar hij in een milder klimaat nu zijn eigen studies stilaan voortzette, bracht hem in aanraking met het daar gevestigde Klein-Seminarie zijner Orde, een omstandigheid, waardoor zijn toekomstig arbeidsveld scherper werd omljnd: niet de drukke geestelijke arbeid buitenshuis maar het onderricht en de vorming der toekomstige leden zijner Ordensprovincie zouden zijn groote levenstaak worden. Reeds van vóór zijn priesterwijding (1877) zou hij dan ook bijna 35 jaar, eerst als leeraar later als bestuurder, aan die geestelijke opvoedingsschool zijner Congregatie te Roermond, daarna te Vaals, verbonden blijven. Als men de alleroudsten en allerjongsten uitzondert, mag bijna heel de Nederlandsche Provincie, wier leden niet alleen in de 8 kloosters van ons vaderland, maar ook in die van Brazilië en Suriname werkzaam zijn, grootendeels tot zijn geestelijk nakroost worden gerekend.

Pater Kronenburg wist als voortreffelijk docent zijn leerlingen te begeisteren, maar toch *adolescentium fingere animos* was hem, priesterkloosterling, heilige hoofdzaak. Nauwlettende persoonsstudie, gestadige omgang, vertrouwelijk contact deden hem aan zijn leerlingen boven het kapitaal van 'het beter weten' den rijkeren levensschat van 'het beter zijn' blijmoedig en vaderlijk verzekeren.

Bij dien vormingsarbeid en de daaruit onvermijdelijk in den loop der jaren gevolgde briefwisseling, voegde zich al spoedig een andere en zwaarwichtiger taak. Of lag het niet eenigszins voor de hand, dat aan hem, die zoovelen, toen ze nog knapen waren, had gevormd, ook als van zelf de eer toekwam hen, nu priesters geworden, bij moeilijker levensproblemen als Overste te mogen leiden?

Na een zevenjarig bestuur van Roermonds klooster en ook der daaraan verbonden parochie (1887-94), een ambt, waarin zijn breede blik, rijpe wijsheid, zorgzame liefde en fijne takt zich weldadig toonden, meenden

de hogere Oversten veilig nog verder te kunnen gaan en hem de zorg voor heel de Provincie met haar overzeesche arbeidsvelden te mogen opdragen.

Niet al te zwaar viel het den ontslapene zich van personen en zaken in de vaderlandsche huizen op de hoogte te stellen. Overtuigd echter, dat zelfs de uitgebreidste rapporten niet tegen eigen aanschouwing kunnen opwegen, ondernam hij in 1896, al was de in Suriname dienstdoende geestelijkheid hem uit studie- en eerste priesterjaren genoegzaam bekend, zoowel uit plicht als uit liefde een visitatiereis naar het verre Guyana. De rijke ervaringen dier maanden zijn hem wel grootendeels in stil bezit gebleven. Maar al zocht hij op de eerste plaats de koloniale wapenspreuk *Justitia, Pietas, Fides* onder en door de zijnen te bevorderen, toch heeft hij in zijn 'Door Suriname' onze kolonie met haar bodem en stammen, haar lief en leed, haar aardsche en hogere strevingen in een honderdtal bladzijden zoo juist en toch soms zoo dichterbij beschreven, dat ook voor onze letteren deze reis niet vruchteloos is voorbijgegaan.

Dat op een tijdstip, waarop voor de meesten het *otium cum dignitate* wenkt, na de eerste bestuursperiode (1894-99) nog een tweede maal op hem eenzelfde beroep werd gedaan (1918-24) pleit wel èn voor zijn geestesgaven èn voor zijn voorbeeldigen levenswandel èn voor zijn karaktersterkte, die hem, den bijna zeventigjarige, moed genoeg gaf om opnieuw (1922) een visitatiereis, nu naar Brazilië, te ondernemen. Na afloop van deze bestuursperiode zou hij 3 jaar (1924-27) een rustiger Rectoraat waarnemen te Vaals, waar de man, die ondanks zijn hoge jaren toch nog zoo jong van harte was gebleven, bij allen bestuurs- en zielzorgarbeid, weer, als altijd, zich de gelukkige vader toonde en de wijze leider der sympathieke doch soms zoo drukke Ordensjeugd. Mag men, en niet zonder grond, zeggen, dat menschen op zekere jaren, zelfs bij goeden wil, zich niet meer zoo schikken in nieuwe eischen, dan is het voor ons overleden medelid zeker een bijzondere verdienste, dat zijne paedagogiek zich steeds zoo soepel in wijze aanpassing heeft weten te betoonen.

Veel moeten wij in een noodzakelijk kort levensbericht verder onaangeroerd laten. Dit eene zij echter nog aangestipt, dat hij in 1909 bijna aan ons vaderland ware ontvallen. In het toen te Rome gehouden Kapittel ter verkiezing van een Generalen Overste stemde de grootste helft der 55 afgevaardigden, en tot zesmaal toe, op Kronenburg. Waren de weinige ontbrekende stemmen hem toegevallen, dan zou sindsdien in de

Eeuwige Stad een Nederlander aan het hoofd hebben gestaan van een wereld-congregatie, welke door de ruim 3500 priesters van haar 400 huizen bijna alle landen van Europa en Amerika bestrijkt, ja tot zelfs in de Philippijnen, Ceylon, China, Annam, Algiers, Kaapkolonie en Congo werkzaam is. Zou men de dankbare genegenheid van oud-leerlingen soms als te vleiend willen wraken: deze door zooveel eminente buitenlanders gepoogde schildverheffing zegt wel onmiskenbaar, dat Pater Kronenburg ook voor hen moet geweest zijn een personaliteit van meer dan gewone beteekenis.

Pater Kronenburg bleef dus in 1909 behouden voor ons land, dat nog ruim een kwarteeuw het terrein zou blijven van zijn nooit versagende en door den tijd steeds meer gerijpte werkdadigheid. Na zijn 10 laatste levensjaren in nooit lustelooze rust te Nijmegen te hebben doorgebracht, werd hij eindelijk 11 Jan. 1940 op 86-jarigen leeftijd tot de eeuwige belooning opgeroepen van zijn deugden- en dadenrijk leven. Zijne verdiensten werden reeds vroeger erkend zoowel door het Officierskruis van Oranje-Nassau als door het lidmaatschap van verschillende wetenschappelijke verenigingen, als de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (1918), het Historisch Genootschap te Utrecht (1901), en de Vereeniging tot beoefening der wetenschap onder de Katholieken van Nederland, (afdeeling: Letteren), die ook de uitgave van het omvangrijk *Register* (385 blz.) op *Maria's Heerlijkheid* met groote vrijgevigheid gesteund heeft.

Met Kronenburg ging, gelijk ons medelid Vincent Cleerdin schreef¹ 'een zeer merkwaardig Nederlander' van ons henen. Een man, die onze bewondering wegdroeg 'om het harmonisch gebruik van zijne talenten, om zijn fijne en innige levenskunst, om zijn ruim begrip en zijn evenwichtige sympathie'. Een man, die het goede bij anderen wist te ontdekken en te stimuleeren zonder zelf zijn beminnelijken eenvoud door opdringerigheid te ontwaarden. Een man, oprecht van karakter, breed van geest, vast van wil, en van harte zoo meezorgend en behulpzaam, dat men hem zonder veel plichtplegingen om hulp durfde naderen, vooral waar het de restauratie gold van katholieke tradities op geschiedkundig en godsdienstig gebied. Volledigheid ware hier wijdloopigheid: wij beperken ons daarom tot zijne bemoeiingen bij de herleving der aloude bedevaartsoorden Heilo en Renkum en bij de Mariacongressen van Maastricht, Nijmegen en Averbode (België). Daarbij was hij een man

1 *In memoriam*. (Maasbode 12 Jan. 1940. Avondbl.).

zoo medevoelend en mededeelend, dat hij in intieme vriendschap leefde met velen, zonder, gelooven wij, ook maar één ernstig tegenstander te hebben gehad. Zijne soms min of meer vluchtige relaties o.a. met Alberdingk Thijm, den Jezuiet Pater Allard, den Roermondschen kanunnik Willemsen en den archivaris Dr Doppler zullen wij voorbijgaan: slechts wijzen wij hier op zijn jarenlange verbondenheid met Dr P. Cuypers, een verhouding, welke de grijze bouwkunstenaar tegenover zijn jongeren vriend deed zijn als die van een vertrouwd, gelukkig kind tegenover een wijzen zieleleider en welmeenenden vader. Naast dezen mochten honderden, om met de woorden van Dr Brom te spreken², het ondervinden, 'hoe eenvoudig en natuurlijk, hoe levendig en menschelijk, hoe innig en hartelijk pater Kronenburg was in wezen en doen' en hoe hij *mansuete et fortiter* hen in zielsaangelegenheden wist te leiden. Zoo is hij velen geestelijk een steun en stut geworden, omdat zijne devotie 'een dogmatisch en historisch gehalte bezat, die daarom ook mannen bereikte en bewoog'. Van zeer velen alom in den lande heeft Pater Kronenburg de moeilijkheden en bekommernissen niet alleen gedeeld en gedragen, maar ook verlicht en gelenigd.

Een enkel woord thans over den schrijver. 't Is wel opmerkelijk, dat Kronenburg reeds in zijn Kuilenburgsche seminarie-jaren zich aan een tooneelstuk 'De Vader gered' heeft gewaagd. Nochtans is zijn schrijven door een hooger motief dan belletrie of ontspanning geleid en bezield. Gelijk gezegd waren zwakke gezondheid en een bijzondere levensroeping hem een beletsel, met de moeizame buitenzielzorg zich naar 's Heeren voorbeeld meer daadwerkelijk in te laten. Die pijnlijke leemte zou hij, nu werk en woord hier nagenoeg stokten, althans door het geschreven woord, aanvullen. Reeds als 21-jarige bezorgde hij in een honderdtal bladzijden een welgeslaagde vertolking eeniger meesterstukjes der italiaansche lyriek: de zoetvloeiende 'Geestelijke gezangen' van zijn Ordestichter Sint Alfonsus. En eenmaal priester geworden heeft hij zijn beste krachten besteed aan tal van werkjes en artikelen, die zich met het godsdienstig-zedelijk leven, zoo in 't algemeen als in detailpunten, bezighouden. Zou men wellicht zeggen, dat het letterkundige hier niet zoozeer aan het woord is als het nuttige, minder kan dit gezegd worden van een blijvende periodieke uitgave, die grootendeels aan hem haar ontstaan dankte. Nauwelijks twee jaar na zijne priesterwijding, in 1879, dacht en begon hij aan een godsdienstig tijdschrift,

2 De Volksmissionaris. 1937, blz. 226.

welks naam, het doel èn van dat periodiek èn van den oprichter ontsluitend, zou luiden *De Volksmissionaris*. Te midden van velerlei en velerhande bezigheden heeft hij jarenlang met eere de bladzijden gevuld en 30 jaar het bestuur gevoerd van een tijdschrift, dat, ondanks het steeds toenemend getal van godsdienstige uitgaven, toch reeds meer dan 60 jaar bestaat met handhaving zoowel van zijn goede populariteit en degelijk godsdienstige voorlichting als van letterkundige verdienste. Te eerder noemen wij dit tijdschrift, wijl het schrijversdeel, hetwelk Kronenburg, althans voornamelijk, zich daar voorbeheld, de kern bevat van zijn latere werken, die hem gemaakt en gestempeld hebben tot een degelijk hagiograaf en een verdienstelijk Marialoog.

Zeker, in zijne twee hoofdwerken *Neerlands Heiligen* en *Maria's Heerlijkheid in Nederland* verried zijn *stijl* onwillekeurig, dat hij vóór 1890 geboren en gevormd was. Ook al streefde hij er naar, het goede der beweging van 1880 zich eigen te maken, toch slaagde hij hierin niet volkomen. Hij was van een andere school, meer gericht op Thym en Hofdijk dan op van Deyssel of Kloos, maar dit verkleinde geenszins de zakelijke, zelfs de letterkundige waarde van zijn arbeid. 't Was zijn ambitie niet, als woordkunstenaar te pralen, maar hij was er mee tevreden goed, verstaanbaar en aangenaam te zeggen, wat hij te zeggen had. Daarom kon Dr Brom schrijven: 'Laat de stijl bloemrijker, de toon zalvender wezen dan het tegenwoordig geslacht soms verlangt: het blijft alles zoo zuiver echt, dat de lezer hem dankbaar volgt in zijn harmonisch streven om de vaderlandsche heiligen weer tot leiders van ons eigen volk te helpen maken en de lieve moedertaal door alle eeuwen heen te laten getuigen ter eere van de Moedermaagd.'

Wat de *wetenschappelijke waarde* van zijn arbeid aangaat: men zou geneigd kunnen zijn, den man, die volgens genoemden schrijver, 'met al zijn wetenschap nooit geleerdheid wilde tentoonstellen' àl te laag aan te slaan. De soms bijna romantische vorm, waarin hij vaak zijn *Neerlands Heiligen* kleepte, zou het vermoeden van gemis aan diepgaande degelijkheid en historischen ernst bij eenigen kunnen wekken. Maar, al heeft de critiek in latere decennia onmiskkenbaar voortgang gemaakt: de lijst der geraadpleegde bronnen, die, om bij *Neerlands Heiligen* te blijven, iedere levensschets voorafgaat, toont meer dan genoeg, dat Kronenburg zich gewetensvol op de hoogte had gesteld van alles wat toen als doorslaggevend gold. En wat *Maria's Heerlijkheid* aangaat: geniet het wel alom en wel ten volle de om zijn rijke alzijdigheid en magistrale beweer-

king volop verdiende belangstelling en waardeering? Ofschoon het rijke werk, voor vele insiders zelfs, als een verrassende revelatie werkt, zouden er meer oppervlakkigen kunnen zijn, die in het werk niet veel hoogers dan een behoorlijke materiaalverzameling denken aan te treffen. Van dezulken geldt het woord van ons *Jaarboek 1937-'38* (blz. 61): 'Hoeveel geleerdheid en scherpzinnigheid er al moge schuilen in dergelijk werk, de natuurlijke onverschilligheid der menschen, ook soms van geleerde menschen, voor *materiaalverzameling*, gaat er achteloos aan voorbij... En wanneer ze dan toch eens (zulk werk) raadplegen en na gebruik voldaan toeklappen, strekt hun dankbaarheid zich zelden uit tot de herdenking van den man, die veelal met opoffering van tijd, gezondheid en geld den volksschat zijner heimat... getrouw heeft opgeteekend, saamgelezen, geschift en te boek gesteld tot nut van 't algemeen.' Zelfs dus, al waren deze acht deelen slechts een gelukkig verzamelwerk, dan verdient zijn arbeid toch hooge waardeering, een waardeering, die zeker nog stijgen zou als men ten volle wist, hoe onze schrijver zich zijn speurtaak niet licht heeft gemaakt; hoe hij bibliotheken, musea, archieven zoowel in het binnenland als ver over onze lands- en zee grenzen met scherpzinnig oog doorzocht; hoe hij eindelijk een speciale en geheel eigen bibliotheek had verzameld, waar hij tusschen Pertz en de Bollandisten vele honderdtallen boeken bijeengebracht, die deze en aanverwante stoffen diepgaand en omvattend behandelen. Wie echter, om alleen het vijfde deel van *Maria's Heerlijkheid in Nederland* te noemen, hiermede nader kennis maakt en daar 's Heeren Moeder zoo alzijdig niet alleen, maar ook zoo litterair en zoo diepgaand ziet behandeld in verband met en sprekend uit de vaderlandsche stellige godgeleerdheid (blz. 20-60), de godsvrucht van het geestelijk leven (61-157), de mystiek (157-219), de welsprekendheid (221-252), de dichtkunst (252-389), de toonkunst (389-458), de bouwkunst (459-524) en de beeldende kunsten (524-669): hij zal moeten toegeven, dat dit opus niet slechts het monnikenwerk is van een volijverig speurder, maar het ook letterkundig hoogstaand product van een over rijke gegevens beschikkend syntheticus, die als waar kunstenaar en alzijdig meester uit honderden ongekende mozaïeksteentjes even zoovele keurig en fleurig afgewerkte tableaux heeft weten te scheppen. 'Zijn boeken,' zegt de bevoegde litterator-criticus Dr G. Brom, 'waarin zeldzaam veel kennis verzameld, en wat meer zegt verwerkt ligt, trekken meer en minder ontwikkelden

evengoed aan. Een rijpe rust, een wijze vrede klinkt er weldadig uit zijne beschouwingen op.'

In '*Maria's Heerlijkheid*' heeft Pater Kronenburg dan ook een Magnificat gecomponeerd, waarin de meest gevarieerde stemmen van een glorierijk en toch soms onbekend verleden zoo melodieus samensmelten, dat men, den bescheiden meester dankbaar, tot de gebenedijde Vrouwe overtuigder en eerbiediger zal leeren opzien.

Wie in Dusseldorfs Staatsarchief het van 't einde der 14e eeuw dateerend Kleefsch inkomstenregister (*Registrum reddituum Comitatus Cliviensis*) ooit inzag, kon op de eerste bladzijde van dat nuchtere zakenboek den vromen vijfvoeter lezen: *Adsit principio Sancta Maria meo*. Dit woord, dunkt me, kon ook het motto zijn van Kronenburgs boekenlijst. En hadde hij ze met een *explicit* willen voorzien, dan zou geen woord hem meer gelegen hebben dan dat van den middeleeuwschen kopiïst: *Scriptor mente pia, solum petit Ave Maria*. Het vroom gebedeld Ave Marijken, kleine inlossing eener groote vriendschuld, zullen zijne medebroeders wel volgaarne geschonken hebben. Het gelukkig bezit van zijn lichtende beeltenis, welke geen tijd uit onze herinnering zal vervagen, was ons een aansporing tot méér: hoe minder hij het zocht des te eerder komt dit kort In Memoriam hem toe, en des te liever wordt het hem openlijk gewijd.

Nijmegen

H. MOSMANS. C.ss.R.

Lijst der geschriften

Werken.

Geestelijke liederen van den H. Alphonsus Maria de Liguori. (Anonym) (Amsterdam 1874.)

Het leven van den H. Alphonsus Maria de Liguori... Stichter van de Congregatie des Allerheiligsten Verlossers. (anon.) (Breda 1878, 1887, Roermond 1926.) Een Duitsche vertaling verscheen te Paderborn, 1886.

Leven van den Eerbiedwaardigen Gerardus Majella. (Roermond 1879, Gulpen 1883, Roermond 1895 en 1928.)

'Door Suriname'. Reisherinneringen uit ons Missiegebied. (Amsterdam 1897.)

Neerlands Heiligen in vroeger eeuwen. 4 deelen (Amsterdam 1898-99.) Tweede uitgave in 1900-04.

Neerlands Heiligen in de Middeleeuwen. 4 deelen. (Amsterdam 1899-1901.)

Neerlands Heiligen in vroeger eeuwen. 4 deelen. (Amsterdam 1898-99.) Tweede uitgave 1914. Van dit werk zijn talrijke levensschetsen los uitgegeven.

De H. Alphonsus de Liguori naar het Fransch van A. Berthe. 2 deelen. (Leiden 1901.)

Maria's Heerlijkheid in Nederland. 8 deelen. (Amsterdam 1904-14.)

Levensschets van Msgr. Joannes Zwijsen als Stichter van de Congregatie der Zusters van Liefde te Tilburg: (Tilburg 1909.)

Maria's Feestkring in Nederland. (Amsterdam 1917.)

De Zusters van Liefde der Congregatie van O.L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid. ('s-Hertogenbosch 1924.)

De Eerbiedwaardige Dienaar Gods Petrus Donders. (Tilburg 1925.) Van dit werk verschenen Fransche, Duitsche, Engelsche, Spaansche en Italiaansche vertalingen.

De Redemptoristen. Wat zij zijn. Wat zij doen. (Maastricht 1928.)

Tijdschriftartikelen.

Als redacteur of als medewerker plaatste hij talrijke artikelen in *De Volksmissionaris* (vooral 1879-94), *Mannenadel en Vrouweneer*, *De Zondagscourant van de Maasbode* (1928), *Nederlandsche Katholieke stemmen*, met welker eenvoudige vermelding wij meenen te kunnen volstaan.

Dr M.B. Mendes da Costa
(16 Mei 1851-18 Augustus 1938)

Maurits Benjamin Mendes da Costa was te Amsterdam geboren uit een dier Joodsche families, die in de 17de en 18de eeuw voor de vervolging der Inquisitie uit Spanje waren gevlucht en in ons land, voornamelijk te Amsterdam, een wijkplaats hadden gevonden. Deze families hebben vooral in de eerste tijden na hun aankomst in ons land sterk aan elkaar gehangen en hun leden zijn dikwijls onder elkaar getrouwd. Dat geldt in bijzondere mate voor enkele takken van de families Mendes da Costa en Teixeira de Mattos. En in een levensbericht van dr. M.B. Mendes da Costa verdient voorop te staan, dat hij, zooals hij in 1926 in een artikel in de 'Nieuwe Gids', getiteld 'Een leekenpraatje over 'trouwen in de familie'' meedeelt, slechts zes betovergrootouders gehad heeft, in plaats van, zooals de meeste menschen, 16. Mendes hechtte aan deze omstandigheid groot gewicht; hij zag daarin de oorzaak van eenerzijds enkele lichaamsgebreken zijner naaste familieleden, anderzijds een groote vitaliteit. Indien hij daarin goed heeft gezien, zouden wellicht zoowel zijn begaafdheid als ook enkele zijner gebreken aan die 'inteelt' kunnen worden toegeschreven. Mendes zelf is vrij vroeg doof geworden en ten slotte bijna blind. En hij heeft, uit vrees niet in alle opzichten gezonde kinderen te zullen krijgen, nooit willen trouwen. Den bij vele Joden zoozeer ontwikkelden familieband voelde hij sterk. En zoo heeft hij voor zijn doofstomme of achterlijke broers en zuster tot hun dood toe op voorbeeldige wijze gezorgd.

Mendes bezocht te Amsterdam het gymnasium en het Athenaeum Illustre. De vlotte jongen werd reeds op zijn 16de jaar student en lid van het Amsterdamsch Studentencorps. Maar nauwelijks had hij zijn studies aangevangen, of hij begon reeds les te geven om zijn ouders te helpen de kosten zijner studie te bestrijden. Al spoedig namen die lessen zóó toe, dat hij om zelf te studeeren geen tijd meer over had. Candidaats in de oude letteren heeft hij gedaan, tot verdere examens en promotie is hij niet gekomen. Toch is hij doctor in de letteren geworden: in December 1898 is hem op voorstel van prof. S.A. Naber het doctoraat in de oude letteren honoris causa verleend; prof. Naber heeft zich het genoeg gegund het Mendes zelf te komen mededeelen.

Wat Mendes aanspraak op deze onderscheiding had gegeven, waren niet alleen zijn vele met succes voor het staatsexamen klaargemaakte leer-

lingen, meer nog de studieboeken, die hij deels alleen, deels te zamen met dr. J. van Leeuwen jr., later hoogleeraar te Leiden, had geschreven. Die grammatica's en tekstuitgaven hebben een uitstekenden naam gehad en zijn jarenlang op de meeste gymnasia en lycea in Nederland gebruikt, (zie de bibliographie hierachter). Men behoeft, als men Mendes goed gekend heeft, geen kenner van oude talen te zijn om te begrijpen, dat het samenstellen van grammatica's en dergelijke iets was dat hem lag: zijn systematische wijze van werken, zijn nauwgezetheid, zijn zorg voor het kiezen van de juiste uitdrukking, en daarbij de in zijn lessen opgedane ervaring van de moeilijkheden, die de leerling bij het bestudeeren van Latijn en Grieksch ondervindt, maakten hem voor dit werk bij uitstek geschikt; de vele drukken, die deze boeken beleefd hebben, leggen van die geschiktheid getuigenis af. Het spreekt bijna van zelf, dat Mendes voor al die drukken de proeven zelf corrigeerde, maar het verdient vermelding omdat Mendes een drukfout een gruwel was. Hij besteedde vooral toen hij ouder was geworden, aan die correctie heel wat tijd en zorg.

Onder Mendes' schoolboeken nemen die welke betrekking hebben op Homerus een belangrijke plaats in: de tekstuitgave - met een editio minor -, het 'Taaleigen der Homerische gedichten', de Aanteekeningen' op de eerste boeken van de Ilias en van de Odyssee bewijzen hoezeer Mendes zich met Homerus heeft bezig gehouden. De tekstuitgave was de bekende 'met de digamma'; zij wordt naar het schijnt thans minder gebruikt. Maar vele jaren heeft zij de Homerusstudie in Nederland beïnvloed. Hier moge tevens genoemd worden zijn uitvoerig artikel, in 1930 in vier afleveringen van de 'Nieuwe Gids' verschenen en getiteld 'De Ilias en de Odyssee en 'de Homerische kwestie' ', waarin Mendes eenige zijner redenen geeft voor zijn overtuiging - die zijn vriend Van Leeuwen toen niet meer deelde - dat de beide heldendichten geen eenheid vormen, niet te zamen en niet elk op zichzelf. Hoe hij 'z i j n Homerus' - de uitdrukking is hier niet misplaatst - kende, bleek bij een jubileum van prof. Naber, zijn promotor. Toen las Mendes een lofdicht op den jubilaris voor, waarin elk woord zóó voorkwam als het in een Homerischen versregel te vinden is. Knutselwerk, als men wil, maar alleen mogelijk voor wie Ilias en Odyssee vrijwel geheel in het hoofd heeft.

De waarheid gebiedt - zeer zeker nu het gaat over een zoo waarheidlievend man als Mendes was - te verklaren, dat zijn 'Index Etymologicus' niet het succes heeft gehad van zijn andere studieboeken en dit ook niet verdiende. Mendes had, zooals wij gezien hebben, niet de gelegen-

heid gehad linguïstiek wetenschappelijk te beoefenen en dat bleek bij zijn 'Index' te zeer.

Na Homerus hebben vooral de tragici Mendes' aandacht en liefde gehad. Mendes was geen filosoof; hij zal met de jongelui die hij opleidde zeker niet meer van Plato gelezen hebben, dan zij voor hun examen noodig hadden, en dat was in zijn tijd niet veel.

Wij mogen van Mendes' werkzaamheid als docent niet afstappen zonder te doen uitkomen hoezeer zijn leerlingen hem en zijn werk, door zijn nooit vervelend, altijd levendig en prikkelend onderwijs hebben gewaardeerd. Velen hunner hebben getracht later, ook toen het Mendes door zijn doofheid moeilijk viel hen te ontvangen, met hem in persoonlijke aanraking te blijven, maar treffend bleek die waardeering toen een commissie, gevormd om hem op zijn 70sten verjaardag te huldigen, daartoe bijdragen vroeg: die zijn toegestroomd, van zijn vrienden maar ook van zijn oud-leerlingen.

Mendes is dus als het ware in het beroep van leeraar in de oude talen van zelf ingegroeid - hij heeft wel eens 50 uur in de week les gegeven - en hij is dat gebleven zoolang hij kon, d.w.z. totdat doofheid het hem belette. Gelukkig heeft hij echter ook nog ander werk gedaan, dat hij veel langer is kunnen blijven doen: in 1891 is hij aangesteld tot conservator aan de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam. Hij werkte daar halve dagen. Hij werd er belast met de rangschikking en catalogiseering van een deel der handschriften-verzamelingen. Eerst verzorgde hij den druk van den catalogus der werken die betrekking hebben op het Nederlandsch tooneel, welke door den heer F.Z. Mehler bijna gereed gemaakt was: in 1895 verscheen deze catalogus onder hun beider naam in druk. Daarna werden andere handschriften ter hand genomen. De voornaamste daarvan vormden de belangrijke collecties van de Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam. Den catalogus daarvan heeft Mendes, ook na zijn aftreden op 70-jarigen leeftijd nog verder verzorgd. Bij dit werk hebben Mendes' scherpzinnigheid en nauwgezetheid ongetwijfeld goede diensten bewezen. Een paar kleine artikelen van zijn hand, verschenen in het maandblad 'Het Boek', getuigen daarvan.

Zijn vele lessen en het werk aan de Universiteits-bibliotheek hebben Mendes niet belet veel tijd te geven aan zijn groote liefhebberij, het tooneel. Ook die had hij van niemand vreemd: zijn beide ouders waren dol op tooneel en opera. En zoolang zijn gehoor het hem toeliet, heeft Mendes het tooneel te Amsterdam gevolgd. Daarvan heeft hij verteld

in zijn 'Tooneelherinneringen', die eerst in het blad van het Nederlandsch Tooneelverbond, 'Het Tooneel', daarna in het 'Algemeen Handelsblad' verschenen en later in drie deelen verzameld zijn uitgegeven. Hij haalt in het eerste stuk de herinnering op aan zijn eerste schouwburgbezoek in het seizoen 1859-1860 - hij zag toen 'De Schoolmeester of het examen ten platten lande' met Judels in de hoofdrol - en gaat voort met vertellen, smakelijk vertellen, over voorstellingen en gezelschappen, beschrijvend wat hij zag en hoorde, maar ook onthullend wat hem ter oore kwam over acteurs en actrices, snuffelend in hun levensgeschiedenissen, in hun genealogieën, met vermelding van tallooze bijzonderheden ... ook wel eens niet heel belangrijke; de laatste meestal in noten, die hij niet laten kon onder ieder artikel, op bijna elke bladzijde van een boek te zetten.

Wie de geschiedenis van het tooneel in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw wil bestudeeren vindt in deze bundels een bron van onschatbare waarde. Belangrijke figuren als de door Mendes zoozeer bewonderde mevrouw Kleine-Gartman en Catharina Beersmans, ook buitenlanders als Possart, die in dien tijd ons land geregeld bezocht, worden uitvoerig behandeld en als het pas gaf, niet gespaard. Possart's wijze van zeggen wordt zeer geprezen, zijn spel met al de trucs en de verhandeling van den tekst daarentegen scherp gelaakt. Over Sarah Bernhardt, speciaal over hare afkomst en familie, vindt men hier bijzonderheden, die waarschijnlijk nergens anders vermeld staan. Daartusschen door beschouwingen bijv. over het spelen van draken, over travesti's - de beste Hamlet dien Mendes gezien heeft was een vrouw, Felicia von Vestvali -, over de Tooneelvereening die het eerst in Nederland modern tooneel heeft gegeven, over Offenbach's operettes, waarin Mendes zoo duidelijk de parodie op de groote opera's van dien tijd doet zien, enz. En bijzondere aandacht verdienen de genealogieën van tooneelspelers. Men zal begrijpen, dat Mendes met zijn theorieën over erfelijkheid veel gewicht hechtte aan de afstamming der acteurs en actrices die hij heeft gezien en gekend. En zoo zijn zijn genealogie van de familie Sablairolles, zijn geslachtslijst, getiteld 'het bloed der Majofski's, waarin mevrouw Stoetz en de Chrispijn's voorkomen, die van de afstammelingen van Frits A. Rosenveldt, waaronder de Bouwmeesters, Moor, Henri de Vries, proeven van niets ontzienden speurzijn; zij laten zien hoe de schrijver het talent van de ouders en grootouders meent terug te vinden in volgende geslachten. In die bundels

'Tooneelherinneringen' vindt men vele portretten, de meeste naar foto's, die Mendes, de groote verzamelaar, bezat. Hij verzamelde niet alleen dingen die op het tooneel betrekking hebben, ook andere, tot zeer onbelangrijke brieven toe werden bewaard, zorgvuldig opgeborgen in de doozen waarin zij behoorden. Maar het grootste deel zijner collecties brieven, portretten, programma's enz. had toch betrekking op het tooneel: de Amsterdamsche Universiteits-bibliotheek waaraan hij ze legateerde, houdt ze ter beschikking van nieuwsgierigen.

Heeft Mendes nooit zelf tooneelgespeeld, voor het tooneel geschreven heeft hij wel. Drie stukken: een stukje in een bedrijf, 'Thuisgebleven'; een grooter stuk 'Zijn model', in vier bedrijven, en 'Gravin Sarah', naar een roman van Georges Ohnet, alle drie vertoond door Het Nederlandsch Tooneel. Natuurlijk dragen zij alle drie het stempel van den tijd, waarin zij ontstonden, wat de taal betreft die de optredenden spreken, door hier en daar een alleenspraak en eenige terzijdes. Maar zij zitten goed in elkaar, zij zullen zeker wel geboeid hebben, en dat het 'lever de rideau' voor een deel berust op het misverstaan van één woord, dat 'Zijn model' wel wat onverwacht afloopt door een verloving die men zich geheel anders gedacht had, heeft men blijkbaar niet als groote gebreken gevoeld. 'Thuisgebleven' heeft drie drukken beleefd; het is zeker voor het liefhebberij-tooneel als een aanwinst beschouwd.

En thans komen wij tot dat deel van Mendes' werkzaamheid, dat, zij het tijdelijk, hem in Nederland zekere beroemdheid heeft gegeven: zijn regie van tooneelwerken van Grieksche en Romeinsche schrijvers. Thans zullen nog slechts ouderen zich de voorstellingen van 'Oedipus', van 'Antigone', van 'Het Spookhuis' herinneren; eens waren zij het feit van den dag. En vooral door Mendes' regie. In den tijd toen hij was wat Frans Erens bij zijn 75sten verjaardag noemde 'een Amsterdamsche figuur uit het laatste kwart der negentiende eeuw' had hij bij tooneelvoorstellingen van amateurs reeds regie gevoerd, o.a. ten huize van burgemeester Van Tienhoven en dit werk was hem dus niet heelemaal vreemd. Bij deze klassieke stukken nu had hij de gelegenheid te woekeren met al zijn gaven, met wat hij kende en kon. En dat in dienst van de kunst, die hem meer dan andere aantrok: het tooneel. Hij kende als weinigen het tooneel, met al zijn eischen en moeilijkheden; hij wist waarvan het succes op het tooneel afhangt; hij kende de stukken, waarvan hij de vertooning te verzorgen kreeg, door zijn werk als leeraar in het Grieksch en Latijn, hij wist hoe zij in den tijd van hun ontstaan

gespeeld werden en begreep in hoever hij die speelwijze in een modernen schouwburg en met amateurs als acteurs kon behouden of ervan moest afwijken. Maar ook was het kleine, tenger mannetje met zijn beslist optreden en zijn stentorstem iemand, die zijn zin wist te krijgen, die als hij goed in het hoofd had, hoe een stuk opgevat, een tooneel in elkaar gezet, een rol gezegd en gespeeld moest worden, de gaaf en doorzettingskracht had dit ook anderen bij te brengen en te zorgen dat het alles zoo gedaan werd ook.

En zoo hebben de voorstellingen van de 'Antigone' in het Grieksch door Amsterdamsche gymnasiasten en oud-gymnasiasten (1885), van 'Koning Oedipus' in Nederlandsche vertaling door leden van het Utrechtsch Studentencorps (1891), van Plautus' 'Spookhuis' ('Mostellaria') in Nederlandsche vertaling van Mendes zelf door Amsterdamsche studenten (1892), niet alleen succes of groot succes gehad bij een welwillend gezind publiek maar zijn door bevoegden - wij noemen, voor den 'Oedipus', Allard Pierson - zeer geprezen.

Voor al de 'Oedipus'-voorstellingen. Hoe Mendes het succes dier vertooningen behaald heeft - want het was voor zeven achtsten het zijne - heeft hij verteld in zijn 'Tooneelherinneringen', tweede reeks. En het verhaal der voorbereiding is nog belangwekkend, niet alleen voor de kennis van Mendes' persoonlijkheid maar ook voor wie een poging als deze zou willen herhalen. Mendes deelt heel wat mede, waarmede een regisseur van zulk een voorstelling zijn voordeel kan doen. Iederen student, dien een rol was toebedeeld, heeft hij herhaaldelijk op zijn kamer bezocht om zijn rol geheel met hem door te werken. Iedere houding en beweging werd bestudeerd, vastgesteld en goed geleerd, iedere intonatie gekeurd, zoo noodig verbeterd en gerepeteerd. Meer dan een jaar lang is Mendes daarvoor bijna iederen Zondag naar Utrecht gereisd. En als men oud-studenten, die aan de Oedipus-voorstellingen hebben meegedaan, naar Mendes' regie vraagt, dan hoort men nog met geestdrift spreken over de wijze waarop hij te werk ging, over zijn zorg, zijn beslistheid en den prettigen omgang met dezen Mentor. In een courantenverslag van de eerste voorstelling - er zijn er vijf geweest - gevolgd door een kroegjool op de Studenten Sociëteit, wordt van Mendes' toespraak getuigd, dat hij met zeldzaam causeurstalent 'het geheim ontsluierte hoe een tenger mannetje als hij een grooten troep studenten ringelooen kan zonder zijne populariteit bij hen te verspelen'. En populair is hij bij hen gebleven.

Als bewijs van Mendes' vindingrijkheid en tooneelbegrip zij vermeld hoe hij tegemoet heeft weten te komen aan één gebrek van zijn hoofdpersoon. Deze kon zijn stem niet genoeg uitzetten om grooten hartstocht uit te beelden. Mendes heeft toen bedacht het tempo van de heele voorstelling, dat in elk geval rustig moest zijn, zoo langzaam te nemen, dat zijn Oedipus door op enkele oogenblikken het tempo te versnellen, zonder al te veel zijn stem uit te zetten en zonder te schreeuwen, toch den indruk kon maken van opgewonden te zijn of buiten zichzelf van drift of verontwaardiging. Op die wijze gaf hij voet aan de kritiek, die op het gekozen tempo aanmerking kon maken en ook inderdaad gemaakt heeft - onder andere mr. J.N. van Hall in 'De Gids' - maar hij had van twee kwaden op deze wijze zijns inziens het minste gekozen. In vele kritieken uit dien tijd worden de standen en gebaren van de jonge spelers geprezen: Mendes heeft in zijn 'Tooneelherinneringen' meer dan eens verteld wat er noodig is opdat een beweging of houding niet onnatuurlijk schijne: de acteur mag daarbij geen enkele spier voelen. Hij heeft daarop bij de instudeering van de stukken die hij geregisseerd heeft, steeds den nadruk gelegd. Is dit een vinding van hem, en gaat zij op? Hoe het zij de uitwerking van dezen raad is in dit geval uitmuntend geweest.

Het spreekt vanzelf, dat Mendes den tekst dien zijn spelers te zeggen zouden krijgen, zeer kritisch heeft bekeken. De vertaling van prof. H. van Herwerden bleek dikwijls te letterlijk en te stroef. Mendes heeft van den vertaler gedaan gekregen, dat hij den tekst zoo mocht veranderen, dat hij zich goed liet zeggen.

Een treffende erkenning van zijn verdienste voor de Utrechtsche 'Oedipus'-voorstelling kreeg Mendes een jaar later, toen Het Nederlandsch Tooneel het stuk ging spelen met Louis Bouwmeester in de titelrol: hem werd door den Raad van Beheer de regie opgedragen. Het mag betwijfeld worden of Louis Bouwmeester met deze leiding van een nietvakman zeer ingenomen is geweest, maar Mendes heeft het klaargespeeld met den grooten acteur goed samen te werken.

Zoo zijn het verdiensten op verschillend gebied geweest die erkenning vonden toen Mendes, zij het eerst veel later, benoemd werd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

Mendes' werk op tooneelgebied bracht hem al spoedig in aanraking met het Nederlandsch Tooneelverbond. Hij is lid geweest van het bestuur der afdeling Amsterdam en van het Hoofdbestuur; hij was ondervoorzitter zoowel toen prof. A.G. van Hamel uit Groningen president was,

als later onder het voorzitterschap van Marcellus Emants. Beide zoo verschillende menschen als Van Hamel en Emants waren bijzonder op hem gesteld; met Emants is hij zelfs zeer bevriend geweest, zooals bleek uit een artikel door Mendes na Emants' dood in de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' geschreven, waarin hij uit zijn briefwisseling met Emants overtuigend aantoonde waarom deze in zijn laatste levensjaren niet meer geschreven heeft.

Een tijdlang heeft hij ook 'Het Tooneel', het blad van het Tooneelverbond geredigeerd.

Mendes heeft in verschillende tijdschriften en bladen bij allerlei gelegenheden, ook wel zonder aanleiding van buiten, artikelen en schetsen geschreven; wij zullen ze niet alle noemen. Maar niet onvermeld blijve zijn artikel 'Flanor-herinneringen' in de 'Nieuwe Gids' van Mei 1925. De geschiedenis van de letterkundige vereeniging 'Flanor' is hier door hem die haar eerste secretaris en, naar hij zelf zegt, gedurende de eerste twee jaren de spil geweest is waarom zij zich bewoog, uitvoerig verteld. De naamlijst van hen die van 'Flanor' lid geweest zijn zal velen nog belang inboezemen. Door dit artikel is komen vast te staan in hoever 'Flanor' van invloed is geweest op de oprichting van de 'Nieuwe Gids'. Mendes' conclusie was: 'O n z i n ware het te beweren dat de Nieuwe Gids uit Flanor is voortgesproten; evenwel geloof ik stellig en vast, dat wanneer Flanor nooit had bestaan, De Nieuwe Gids misschien wèl o o i t zou zijn opgericht, maar zeker niet r e e d s in 1885.'

Mendes is door Flanor met een aantal letterkundigen in kennis gekomen; met enkelen daarvan is hij in aanraking gebleven. Wij noemen H.J. Boeken, Willem Kloos, F. Erens, Ch. M. van Deventer, A. Ising Jr., F. van der Goes. Met Boeken is Mendes tot diens dood bevriend gebleven, Boeken is hem trouw blijven bezoeken, en zij waren al heel oud toen zij samen nog wel Grieksche auteurs lazen. Mendes klaagde wel eens dat Boeken daarbij soms in slaap viel! Kloos en hij schreven elkaar van tijd tot tijd, meest naar aanleiding van bijdragen die Mendes aanbood voor de 'N. Gids', bijdragen die Kloos steeds met groote welwillendheid opnam. Hoe een man als Frans Erens Mendes heeft gewaardeerd, bleek uit het reeds boven vermelde artikel in het Letterkundig Bijblad van de 'N. Rott. Crt.' van 15 Mei 1926, waarin Erens o.a. schreef: 'Zijn klassiek onderlegde kennis en zijn groot doorzicht in de Grieksche litteratuur gaf aan zijne beschouwingen iets positiefs, iets onweerstaanbaars, omdat

hij vereenigde geleerdheid en wereldkennis, omdat zijn leven in dienst van het waarachtig schoone is voortgegaan.'

Maar als Erens schrijft dat Mendes ziekten en ongevallen te boven is gekomen en dat zij 'machteloos waren tegen de geestkracht van den tengeren man', dan kan wie Mendes tot in zijn laatste dagen gekend heeft een zucht niet weerhouden. Mendes' levensavond is droevig geweest. De geestige, levendige man, die hij geweest was, stierf langzamerhand van de wereld af. Zijn doofheid werd steeds erger; ten slotte hoorde hij niets meer. Het lezen van de lippen werd door den achteruitgang van zijn gezicht steeds moeilijker en zoo werd de aanraking met de buitenwereld zeer bezwaarlijk. Hij ontving nog slechts enkele vrienden en nooit meer dan één tegelijk. Na de apoplexie, die hij in 1912 gehad heeft en waarvan hij steeds een herhaling vreesde, heeft hij zich nooit meer alleen op straat durven begeven, steeds had hij een geleider bij zich, zijn 'gendarme' zooals hij zeide. Maar in de laatste jaren ging hij in het geheel niet meer uit. Lezen ging ook niet meer: met veel moeite ontcijferde hij groote letters die de bezoeker op een leitje schreef. Toch heeft hij - was het in een behoefte nog niet geheel vergeten te worden? - lang volgehouden zich de namen uit de familie-advertenties te laten opschrijven om, als er kennissen bij waren, hun een bewijs van deelneming of een gelukwensch te kunnen zenden: zijn huismenschen stonden hem, ondanks de moeite die het hun kostte, daarbij trouw ter zijde.

Op 18 Augustus 1938 is hij na een kort ziekbed rustig ingeslapen; waarlijk der dagen zat. Vier dagen later is hij begraven: op de Portugeesch-Israëlietische begraafplaats te Ouderkerk is hij, man van traditie, naar zijn wensch, volgens de gebruiken der gemeente, door zijn familieleden en vrienden ten grave gedragen.

J. KALFF Jr.

Lijst van geschriften

1880	M.B. Mendes da Costa (J. van Leeuwen en) Attische Vormleer, 11de dr. 1932.
1883	M.B. Mendes da Costa, Thuisgebleven, Tooneelspel in een bedrijf. 3de dr. 1912.
1883	M.B. Mendes da Costa (J. van Leeuwen en) Het taaleigen der Homerische gedichten. 9de dr. 1929.
1885	M.B. Mendes da Costa en J.J. Hartman, Beknopt leerboek der Latijnsche spraakkunst. I Latijnsche vormleer door M.B. Mendes da Costa 10de dr. 1930.
1887-1888	Homerus, Iliadis carmina, cum apparatu critico ed. J. van Leeuwen et M.B. Mendes da Costa. 4de dr. 1916.
Van een Editio minor verscheen in 1930 een 7de dr.
1888	M.B. Mendes da Costa, Zijn model, Tooneelspel in 4 bedr.

- 1890 Homerus, *Odysseae Carmina*. Cum apparatu critico ed. J. van Leeuwen et M.B. Mendes da Costa, Pars I, 3de dr. 1907. Pars II 1892, 4de dr. 1917.
Van een Editio minor verscheen in 1933 een 7de dr.
- 1892 Plautus, *Het Spookhuis (Mostellaria)*. Blijspel in 5 bedrijven. Vertaling van M.B. Mendes da Costa.
- 1900 M.B. Mendes da Costa, *Tooneelherinneringen*. Tweede reeks 1927. Derde reeks 1929.
- 1905 M.B. Mendes da Costa, *Index etymologicus dictionis Homericae*.
- 1911 M.B. Mendes da Costa, *Verklarende aantekeningen op het eerste boek van de Ilias*.
- 1911 M.B. Mendes da Costa, *Verklarende aantekeningen op het eerste boek van de Odyssee*.
- 1913 Xenophon, *De Geschiedenis van Abradatas en Panthea (uit Cyrus' Leerjaren)*. Vertaald door M.B. Mendes da Costa.
- 1925 Plutarchus, *Levensbeschrijvingen van Alexander den Grooten en Cajsus Julius Caesar*. Vertaald door M.B. Mendes da Costa.

Artikelen, waarvan de voornaamste boven vermeld, en schetsjes in de 'Nieuwe Gids'; artikelen in 'Het Tooneel', 'Het Boek', het Weekblad 'De Amsterdammer', enz.

Rudolph Peter Johann Tutein Nolthenius
6 Juni 1851 (Koppelrust bij Abcoude) - 30 November 1939 (La Tour de Peilz, canton de Vaud, Zwitserland).

Rudolph Peter Johann Tutein Nolthenius was de eenige zoon van Mr. Dr. Peter Marius Tutein Nolthenius en Johanna Koopmans. Na de Hoogere Burgerschool te Deventer bezocht te hebben, begon hij in 1868 zijn studie voor civiel ingenieur aan de (toenmalige) Polytechnische School te Delft; het ingenieursdiploma verwierf hij 1872. Zijn eerste werk had betrekking op den aanleg van spoorwegen; daarna, sinds zijn benoeming tot aspirant-ingenieur van den waterstaat in 1874, is zijn ingenieurswerkzaamheid vrijwel uitsluitend van waterbouwkundigen aard geweest (verlegging van den Maasmond, verbetering van het Apeldoornsche kanaal, enz.). In 1876 werd Nolthenius bevorderd tot ingenieur 3de klasse, in 1888 tot ingenieur 2de klasse, in 1894 tot ingenieur 1ste klasse, ten slotte in December 1901 tot hoofdingenieur-titulair, waarna met ingang van 1 Jan. 1902 op zijn verzoek eervol ontslag volgde¹. Gedurende zijn ingenieursloopbaan woonde hij met zijn gezin achtereenvolgens te Bloemendaal, 's-Hertogenbosch, Zutphen en Haarlem. Op den datum, waarop zijn ontslag inging, werd Nolthenius als beheerend vennoot opgenomen in de firma Tutein Nolthenius en De Haan te Amsterdam, die in 1903 met de firma H. Oyens en Zonen werd vereenigd; hij vestigde zich toen te Amsterdam, maar lang zou het verblijf aldaar niet duren. Den 1sten Juli 1909 trad hij uit de firma, aangezien deze werkkring hem geen bevrediging schonk en nadien heeft hij geen ambt of betrekking meer bekleed. Hij bracht vele jaren al reizend door, voornamelijk in Scandinavië, Engeland, Italië, Zwitserland en Noord Afrika om zich ten slotte in 1920 metterwoon te vestigen in La Tour de Peilz, niet ver van Montreux.

Nolthenius is tweemaal gehuwd geweest, de eerste maal (1880) met zijn nicht Alieda Maria Tutein Nolthenius, die hem drie kinderen schonk; haar moest hij in 1910 door den dood verliezen. Ten tweeden male (1920) met Lilas Goergens.

Nolthenius is in veel opzichten een zeer merkwaardig man geweest.

1 Nolthenius' verdiensten als ingenieur zijn tijdens zijn leven herhaaldelijk geschetst. Cf. De Ingenieur, 4 Juni 1921, 5 Juni 1931.

Kenmerkende eigenschappen voor zijn persoonlijkheid waren: een wijdvertakte belangstelling, een uitermate vlug begrip en vermogen om zich snel in een of ander onderwerp in te werken, een behoefte over alles wat hij bestudeerde niet alleen, maar ook over velerlei, wat hij in zijn lang leven opmerkte, te schrijven, ten slotte een schier ongelooflijke werkkraft en werklust.

Nolthenius' belangstelling strekte zich veel verder uit dan men van een ingenieur van den waterstaat zou verwachten. Hoewel ingenieur en technicus in de eerste plaats, gevoelde hij niet de behoefte al zijn tijd en werkkraft aan de techniek te besteden. Concentratie op één onderwerp, op één tak van wetenschap lag niet in zijn aard, onbeschoord sloeg hij zijwegen in, ook al leidden deze naar streken, ver verwijderd van de ingenieurswetenschap. Een blik op de bibliographie zal dit verduidelijken, want hij schreef met een merkwaardig vlugge en wel versneden pen, over alles wat hem interesseerde, artikelen in vele tijdschriften, week- en dagbladen, voorts brochures en enkele boeken. Een bonte verzameling inderdaad, deze bibliographie. Men vindt er bijdragen over technische en sociaal-technische onderwerpen, veel over onderwijs (hooger, middelbaar, lager- en vakonderwijs), over tentoonstellingen, over politiek, over sociale onderwerpen, over schoone kunsten en letterkunde, over geschiedenis, over zijn reizen in Amerika en Europa, alleen niet over Latijn, wat men toch zou verwachten, want deze ingenieur had zich geheel door eigen studie ontwikkeld tot een voortreffelijk Latinist, die Horatius, Juvenalis en Lucanus goed kende en betrekkelijk gemakkelijk las, om van vele andere meer gelezen en gemakkelijker te lezen prozaschrijvers en dichters niet te spreken. Kon nu, is men geneigd te vragen, één man al deze onderwerpen zóó beheerschen, dat hij daarover even zaakkundig als een doorkneed vakman kon schrijven? Stellig niet. Bladerend in zijn geschriften vindt men hier en daar onjuistheden, ongemotiveerde generaliseeringen, te haastige conclusies. Maar hoeveel goeds en oorspronkelijks daarnaast! Het was Nolthenius er niet om te doen de vaklieden in detailkennis te evenaren of voorbij te streven, hij wilde critiek leveren op misstanden, prijzen, waar geprezen moest worden, de aandacht vestigen op zaken, die meer belangstelling verdienden. En dit gelukte hem wonderwel. Hij stond veelal buiten de vakkringen waarover hij schreef en dit was dikwijls een voordeel. Welk een oorspronkelijken kijk, welk een frisschen geest en geestigheid ontmoet men in zijn geschriften, eigenschappen, die ruimschoots goedmaken, wat hem aan detailkennis mocht ont-

breken. Men versta mij intusschen wel: vluchtig en oppervlakkig geschrijf was het allerminst, integendeel. Nolthenius' geschriften waren bijna steeds de vrucht van ernstige studie, goed gedocumenteerd, zorgvuldig gestileerd, al mag hier niet worden verzwegen, dat zijn Nederlandsch taalgevoel in zijn latere levensjaren achteruit ging, misschien door veel Fransch te lezen. Natuurlijk is niet alles van gelijke waarde, sommige geschriften zijn beter gedocumenteerd, ernstiger doordacht dan andere, het eene is thans meer verouderd dan het andere, maar ik meen niet te overdrijven wanneer ik beweere, dat er nog menig artikel in de bibliographie te vinden is (b.v. over onderwijs), dat op dit oogenblik weinig of niets aan actualiteit heeft ingeboet. Zeker is het, dat talrijke artikelen in den tijd van hun verschijnen sterk de aandacht hebben getrokken, hevig zijn bestreden of hoog zijn geprezen, en dit zegt veel.

Het is in dit bestek natuurlijk onmogelijk in bijzonderheden alle geschriften van Nolthenius de revue te laten passeeren. Maar wel willen wij iets zeggen over enkele boeken van zijn hand. 'Nieuwe wereld', indrukken van een reis door Amerika in 1899, verschenen in 1900, beleefde in 1902 een tweeden druk. Het boek bevat, naar Nolthenius' aard, allerlei schetsen over land en volk, over negers, Indianen en Mormonen, beschrijvingen van bezoeken aan scholen, bibliotheken, universiteiten, fabrieken, technische werken en aan het Yellow Stone Park. Dit boek werd indertijd veel gelezen, het sprak tot het lezend publiek, waarschijnlijk niet zoozeer omdat er geen dergelijke boeken zouden zijn, litterair beter en wetenschappelijk grondiger, doch omdat men voelde, dat hier een begaafd man aan het woord was, een man met een oorspronkelijken kijk op wat hij zag en die zijn denkbeelden op frissche en goed leesbare wijze wist voor te dragen.

Verreweg zijn omvangrijkste werk en zeker een van zijn belangrijkste geschriften is 'Het Geslacht Nolthenius', in drie lijvige quartijnen, een met groote liefde geschreven werk, vrucht van vele jaren studie en uitgebreid archiefonderzoek, zeer breed opgezet en uitgewerkt, waarin Nolthenius niet alleen zijn voorvaderen in hun doen en laten beschrijft, maar tevens de tijden schetst waarin zij geleefd hebben. Vooral de beschouwingen over het economisch leven te Amsterdam in de vorige eeuw verdienen alle aandacht.

Het spreekt vanzelf, dat een man van initiatief, van organisatorisch talent en werkkraft als Nolthenius was, vele meer en minder belangrijke bestuursfuncties heeft vervuld en zich veel in het openbare leven heeft

bewogen. Dit alles op te sommen zou geen zin hebben, doch het een en ander, nauw verband houdend met Nolthenius' litteraire werkzaamheid, dient hier vermeld te worden.

Twee en twintig jaar, van 1897 tot 1919, is hij redacteur van de Gids geweest en dit redacteurschap is zeker de reden geweest, waarom hij talrijke en daaronder van zijn beste en uitvoerigste studies in dit tijdschrift heeft gepubliceerd. In een bijdrage, afgedrukt in het Jaarboek 1936-1937 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, heeft Nolthenius zijn herinneringen aan de Gidsredactie van 30, 40 jaar geleden te boek gesteld; hij leidt ons daar binnen in den kring der oude Gidsredactie, bij Van Hall, Bijvanck, Van Hamel, Hubrecht, Kalff, Molengraaff, Johan de Meester en anderen en gunt ons een blik in de redactievergaderingen in dien tijd.

In 1898 werd Nolthenius gekozen tot lid der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Hoewel hij de maandelijksche vergaderingen waarschijnlijk slechts zelden heeft bijgewoond, hoogstens nu en dan een jaarvergadering, heeft hij steeds levendig belang gesteld in alles wat de Maatschappij betrof. Versterking van wat men zou kunnen noemen de 'techniek in de letterkunde' ging hem aan het hart en dikwijls spoorde hij dezen en genen aan, zijn stem uit te brengen op een technicus-litterator. Een zeer uitvoerig levensbericht van wijlen Ir J.C. Ramaer, verschenen in het jaarboek 1932-1933 heeft indertijd de aandacht getrokken en wordt nog in technische kringen als een document van blijvende waarde beschouwd.

Eénmaal, in 1905, heeft Nolthenius zich op het gebied der politiek bewogen, toen hij, geen bevrediging vindend in de bestaande stroomingen en partijen, heeft getracht een nieuwe partij op te richten en den kamerzetel van Zutphen aan H. Goeman Borgesius te betwisten. Zijn streven heeft geen succes gehad, waarschijnlijk tot zijn eigen heil. Hij was geen man voor de politiek.

Tracht men zijn werkzaamheid en zijn publicistisch werk te overzien, dan treft ons meer de breedte en de veelzijdigheid dan de diepte. Zijn leven is er echter stellig rijker door geworden en hij zal er hoogere bevrediging in gevonden hebben dan enge vakstudie hem ooit had kunnen schenken. Zijn geaardheid was niet die van een geleerde, eerder die van een modernen humanist. Inderdaad vindt men in Nolthenius' werk zoowel als in zijn karakter Erasmiaansche trekken: veelzijdigheid, kritische geest, strijdvaardigheid en schrijf lust. In sommige opzichten was Nolthe-

nus conservatief, in andere zeer vooruitstrevend, hij bezat een teer gemoed, een groote liefde voor al was jong en jeugdig was. Soms was hij eenigszins stroef in den omgang, dan weer hartelijk en spraakzaam met levendigen zin voor humor, wanneer hij wist op begrip en sympathie te kunnen rekenen.

Nolthenius' taak is thans geëindigd, hij is de eeuwige rust ingegaan. Op een leeftijd, dien slechts zeer enkelen bereiken is hij na een ongesteldheid van weinige dagen den 30sten November 1939 te La Tour de Peilz aan het meer van Genève in zijn tweede vaderland Zwitserland gestorven; eenige dagen later is hij op het kerkhof aldaar ter ruste gelegd. Zijn tot op hoogen leeftijd altijd even levendige, frissche, kritische geest is uitgebluscht, zijn hand, die de vaardige en vruchtbare pen voerde, is verstijfd, maar de herinnering aan zijn karakteristieke persoonlijkheid zal bij allen, die hem hetzij van nabij, hetzij oppervlakkig gekend hebben, blijven voortleven.

C.A. CROMMELIN

Lijst der geschriften

I. Boeken

1883	Verslag over de waarnemingen in de Noordzee omtrent de stroomen langs de Nederlandsche kust in de jaren 1880-1882 (met H. Bertelot Moens). Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, 1883.
1898	De Duitsche ongevallenverzekering in de praktijk. Haarlem.
1902	Nieuwe Wereld. Indrukken en aantekeningen tijdens een reis door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Haarlem, 1ste druk 1900, 2de druk 1902.
1905	School en Leven (herdruk van artikelen in de Gids en andere tijdschriften, één artikel voor het eerst gepubliceerd). Haarlem.
1908	Grootmoeder. Brieven en bescheiden betreffende Julie Tutein Nolthenius, geboren Tutein. Amsterdam, (niet in den handel).
1914	Het Geslacht Nolthenius (Tutein Nolthenius). Haarlem, deel I 1914, deel II 1930.
1927	Wegbereiders. Mevrouw De Staël en hare ouders (herdruk van Gidsartikelen). Haarlem.

II. Brochures

1880	Watervrede. Openbaar schrijven aan allen, die bij doorbraak van Noorder- of Zuiderlekdijs langs den Gelderschen IJssel schade zullen lijden. Amsterdam.
1883	Ingenieurs en steenbakkers. De verzoekschriften tot wering van basalt op Rijkswerken en de pogingen tot wijziging van het baksteenformaat. Zutphen.
1887	Broodeloos. Hoe den ouden dag te verzekeren van ambtenaren, die niet in een pensioenfonds deelen. Beschouwingen naar aanleiding van

- het begrootingsvoorstel tot het verleenen van onderstand aan gewezen ambtenaren bij de aanleg van Staatsspoorwegen. Zutphen.
- 1901 Lente in de politiek. 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid'. Zutphen.
- 1902 Andries Carnegie (Mannen van beteekenis). Haarlem.

- 1903 Wat moet de Middenstand doen inzake Gemeentebedrijven? Amsterdam.
- 1904 Theodoor Roosevelt, de man der tien geboden (Mannen van beteekenis). Haarlem.
- 1905 De stille stem. Waarom moeten de ware liberalen Dr. Kuyper stemmen? Een ernstig woord aan alle huisvaders. Zutphen.
- 1912 Wat is volkskunst? Hoe kunnen wij die bevorderen? Delft.
- 1914 Volkskunst als Heemschut. Opwekking tot het wederinvoeren van den handenarbeid in de huiskamer en wat daarvan de gevolgen zullen zijn voor jong en oud. 's-Gravenhage.
- 1921 Opvoedend volksrecht. I: Referendum en initiatief. Amsterdam, 1919. II: Democratisch Zwitserland. Amsterdam.

Technische onderwerpen.

- 1878 Klepbruggen te Kopenhagen: Tijdschrift v.h. Kon. Instituut v. Ingenieurs.
- 1880 De Groene Rivier: Tijdschrift v.h. Kon. Instituut v. Ingenieurs.
- 1880 De Groene Rivier Langs de Lek: Nieuws v.d. Dag. 18 April.
- 1883 De Rotterdamsche Waterweg: De Gids. Maart, April.
- 1885 Verslag der Cie. tot voorbereiding: Orgaan? Vereen. Burg. Ing.
- 1885 Moet de brug over den nieuwen Maasmond te Heusden of te Keizersveer gelegd worden? Keizersveer is beter: Dagblad v. Zuid-Holland en 's-Gravenhage, 16 Oct.
- 1886 Oudere stroommetingen op den onverdeelden Rijn en op zijne takken: Tijdschrift van het Kon. Inst. van Ing.
- 1886 De Afsluiting der geheele Zuiderzee: De Ingenieur. 2 Jan.
- 1886 Gemeentereiniging (vervolg op blz. 26, 50; replieken; dupliek blz. 84): De Ingenieur, 9 Jan.
- 1886 Gemiddelde hoogte van den Zeespiegel, vervolg blz. 267: De Ingenieur, 29 Mei.
- 1886 Afvoermetingen van Generaal Coehoorn, 5 Juni: De Ingenieur.
- 1886 Onze Westelijke nabuur, De Noord-zee: De Gids, Mei.
- 1886 (Ongeteekende) uittreksels uit tijdschriften: Allgemeine Bauzeitung. 8; Annales des Ponts et Chemins: 7, 25, 74, 122, 212, 245; Centralblatt für Bauverwaltung 16, 25, 61, 74, 140, 154, 213, 230, 246, 255; L'illustration. 16; De Natuur. 25, 61, 141, 214; Scientific American. 16, 61, 86, 154, 246; Mittheilungen Techn. Versuchsanstalten Berlin 187; Overzichten van bestekken. 86, 96, 122, 141, 170, 200, 222, 233; Overzichten vonnis J. Binnenlandsche berichten [over Maasmond] 156, 223.
- 1890 Report on the Abermenai breach: The Herald (Carnarvon).
- 1891 Hollandsche dijken op franschen grondslag: De Gids, October.
- 1892 Meren en moerassen in vorige eeuwen in Frankrijk door Nederlanders drooggelegd: Tijdschrift van het Koninklijk Instituut v. Ingenieurs.
- 1894 Uit notulen der Instituutsvergadering van 9 Febr. 1892. blz. 116-127. Notice sur la profondeur de la Meuse supérieure. Guide programme.

- Excursion du 31 juillet. Internationaal scheepvaart Congres te 's Gravenhage.
- 1894 Een nabij Heusden volgens het Monier-stelsel gebouwde duiker: Tijdschr. van het Kon. Instituut v. Ingenieurs.
- 1894 In bijlage 5, verlegging van den Maasmond (aardwerken): Jaarboekje van het Tijdschr. van het Kon. Instituut v. Ingenieurs.
- 1895-'96 Belastingproeven met Monierplaten: Tijdschr. van het Kon. Instituut v. Ingenieurs, blz. 4-36.
- 1895 In bijlage P: Monier-stelsel: Jaarboekje van het Kon. Instituut v. Ingenieurs.
- 1896 Fene min-kostbare verbetering van het Noord-zee kanaal door verruiming door vaartopening der bestaande bruggen: De Ingenieur, 7 Maart.

- 1896 Is de winning van natuurlijk gas gevaarlijk voor ons polderland?: De Ingenieur, 9 Mei.
- 1896 De Nieuwe Rijn: December. De Gids.
- 1897 Het Waterstaatsbudget der laatste 59 jaren: Gedenkboek van het Kon. Instituut v. Ingenieurs.
- 1897 Beproeving van een Monierplaat: Tijdschr. van het Kon. Instituut v. Ingenieurs. Uit notulen der vergadering van het Kon. Instituut v. Ingenieurs 13 April, blz. 102-107.
- 1898 Portes à un seul vantail de l'écluse d'Andel: Internationaal scheepvaart-Congres te Brussel.
- 1898 Gas of electrisch licht?: Zutphensche courant, 18 Juli.
- 1898 Het derde middel: Zutphensche courant, 18 Nov.
- 1898 Worstelend Zeeland, I: De Gids, Dec. No. 12.
- 1898 Inleiding op vergadering betreffende de Gaskwestie: Zutphensche courant. 19 Dec.
- 1898 De Gaskwestie: Zutphensche courant, 14 Febr.
- 1899 Oost en West: De Gids, Januari.
- 1899 Het Utrechtsche gas: Zutphensche courant, 14 Febr.
- 1899 Overzicht van het verhandelde in de 3de sectie (Benedenrivieren en Zeekanal) van het Scheepvaartcongres te Brussel 1898: Verhandelingen van het Kon. Inst. v. Ingenieurs. blz. 72-79.
- 1899 Het solo-bestek geen klucht: De Gids, Maart.
- 1899 Worstelend Zeeland II: De Gids, April. No. 4.
- 1899 Baggermaterieel voor Argentinië: De Ingenieur, 9 Sept.
- 1900 Technische aantekeningen tijdens een bezoek aan de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Uit de notulen der vergadering van het Kon. Inst. v. Ingenieurs van 13 Febr. blz 79-96.
- 1900 Influence des travaux de régularisation sur le régime des rivières: Internationaal scheepvaart Congres te Parijs.
- 1900 De nieuwe Zuiderhaven en het Hoornwerk: Zutphensche courant, 2 Juli.
- 1900 Onze gasfabriek: Zutphensche courant, 23, 27, 28 Sept., 19 Oct.
- 1901 Brief over voordeel getrokken uit Amerikaansche reis [F.G. Waller]: Tijdschrift v. Maatschappij v. Nijverheid, Febr.
- 1902 Over de geheimhouding der rapporten van de scheefgezakte gashouder: Zutphensch dagblad, 12 Juli.
- 1902 Weerlegging beschuldiging Wethouder Klaassen: Zutphensch dagblad, 23 Juli.
- 1902 Verslag van de Commissie, belast met het onderzoek naar de meest gewenschte hoogte van de nieuwe spoorwegbrug over het Noordzee-kanaal nabij de Hembrug. Ministerie van Waterstaat, Oct.
- 1903 De afvoerverhoudingen der Rijntakken en het verzandingsvraagstuk: Sluitingszitting van het 9de Ned. Natuur- en Geneeskundig Congres te 's Gravenhage, 18 April.
- 1903 Een dreigend gevaar voor de IJsselstreken: Nieuwe Zutphensche Courant, 5 Dec.
- 1904 Een Zutphensch belang in gevaar: Nieuwe Zutphensche Courant, 26 Maart.
- 1904 De drie Maasmond-ontwerpen: De Ingenieur, 20 Aug.
- 1904 Adjunct ingenieurs vergeten in de beschrijving van den Maasmond: De Ingenieur, 3 Sept.

- 1907 Over eenige verschijnselen waargenomen bij zeedijken in Zeeland bij den stormvloed van 12 Maart 1906: De Ingenieur, 2 Maart.
- 1908 Raden van bijstand voor de rivieren: De Ingenieur, 9 Mei.
- 1908 Van de Friezen van Groot-Friesland: De Gids, Aug. blz. 206.
- 1910 De ontsluiting van de Bodensee en het bevaarbaar maken van den Boven-Rijn tusschen Konstanz en Basel: De Ingenieur, 23 Juli.

- 1911 De eigenlijke oorzaak van Amsterdam's opkomst: Algemeen Handelsblad, 7 Maart, *ibid.*, 21 Maart.
- 1913 Westerstranden: De Gids, Maart. Mei. N° 3. blz. 397.
- 1914 De Hollandsche Noordzee: Nieuwe Rotterdammer Courant, 14 Jan.
- 1916 Bodemdaling en strandverdediging: Verslagen der Geologische Sectie van het Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën 2de deel. Sept.
- 1920 Zandfundeering en zanddichtheid: De Ingenieur, 9 Oct.
- 1921 Een gevaar bij paalfundeeringen: De Ingenieur, 20 Aug.
- 1923 Straatwegen met rabatten: De Ingenieur, 12 Mei.
- 1924 De Zuiderzee Landbouw of Industripolder?: De Ingenieur, 12 Jan.
- 1924 Een bedenkelijk K.B. (windmotors). De Ingenieur, 24 Mei.
- 1924 Naschrift op: Een bedenkelijk K.B.: Waterschapsbelangen, 15 Juli.
- 1924 Onze molens: Nieuwe Rotterdammer Courant, 23 Dec.
- 1925 Malle molens of malle molenaars?: Schuitemakers Purmerender Courant, 20 Oct.
- 1926 De veertig jarige: De Ingenieur, 2 Jan.
- 1926 Geen strop om den hals [Belgisch-Nederlandsch verdrag]: Nieuwe Rotterdammer Courant, 28 Apr.
- 1926 Balans en winst- en verliesrekening van het Belgisch-Nederlandsch verdrag: Algemeen Handelsblad, 9 Sept.
- 1926 Steekpenningen: De Ingenieur, 25 Sept.
- 1926 Nog een zwak punt van het Belgisch verdrag: Algemeen Handelsblad, 5 Oct.
- 1926 Het verdrag met België: Algemeen Handelsblad, 27 Oct.
- 1931 Een Nederlander [v. Ens] terecht gehuldigd: De Ingenieur, 8 Mei.
- 1931 De waterloopkundige oorzaak van Dorestad's ondergang: De Ingenieur, 29 Mei.
- 1931 Het wegevraagstuk beschouwd door een voetganger: Algemeen Handelsblad, 6 Nov. (ingez.).
- 1931 Wijlen het Keizersveer: De Ingenieur, 4 Dec.
- 1933 Inklinking van veengrond: De Ingenieur, 21 Maart.
- 1933 Zalmheffers inplaats van zalmtrappen bij rivierstuwen: De Ingenieur, 8 Sept.
- 1934 Brandbeveiliging en gewelfbouw: Avondblad v.h. Algemeen Handelsblad, 14 Sept.
- 1934 Rijzing en daling in vroeger tijd: Schuitemakers Purmerender Courant, 23 Oct.
- 1913 Het onderzoek van Prof. Dr. H.G. van de Sande Bakhuyzen c.i., over het dalen of rijzen van den bodem van Nederland en de daarover door R.P.J. Tutein Nolthenius c.i. gemaakte opmerkingen, door Prof. Dr. H.A. Lorentz en Dr. C. Lely c.i.: De Ingenieur, 11 Oct.

Sociaal-technische onderwerpen.

- 1886 De tegenwoordige handelswaarde onzer vervoerondernemingen. Stoomtrams in Nederland: De Ingenieur, 27 Febr.
- 1886 Adres in zake A.V. voor particulier gebruik: De Ingenieur, 11 Sept.

- 1887 De aanbesteding van 's Rijks werken: De Economist, Febr., blz. 117.
- 1887 Een bedenkelijke maatregel: Algemeen Handelsblad, 8 Mei.
- 1888 Blind toezicht: Dagblad de Amsterdammer, 12 Maart.
- 1891 Verzekering van werklieden bij aanbestedingen: Vragen des Tijds, Oct.
- 1891 Technische attaché's: De Ingenieur, 25 Juli.
- 1896 De economische vraagpunten der internationale congressen voor binnenscheepvaart: De Economist, blz. 161.
- 1897 Het wetsontwerp der ongevallenverzekering. Voordracht voor de Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid.

- 1897 Het Waterstaatsbudget der laatste 50 jaren: De Gids, Juli N° 7.
 1897 Een technisch attaché voor China: Algemeen Handelsblad, II, 12 Aug.
 1897 Ongevallen verzekering: De Gids, Dec. N° 12.
 1898 De spoorwegrevue te Renkum: Algemeen Handelsblad, 20 Dec.
 1901 Amerika op het letterkundig congres te Nijmegen: Oprechte Haarlemmer Courant, 4 Sept.
 1901 Industriele oorlogen in Amerika: Oprechte Haarlemmer Courant, 30 Oct.
 1902 Het geheim van den Amerikaan: Nieuwe Courant, 31 Jan. (stadseditie).
 1902 Uitsluiting en werkstaking: Oprechte Haarlemmer Courant (stadseditie), 25 Juni.
 1907 Gesplitste bestekken: Middenstandsbond, 4, II, Jan.
 1908 Reisbeurzen: De Ingenieur, 28 Maart.
 1910 Bevordering der Nederlandsche nijverheid bij aanbestedingen: Tijdschrift Maatschappij v. Nijverheid, Mei.
 1911 Eischen van den nieuwen tijd: De Ingenieur (feestnummer), Jan.
 1922 Het eenige noodige [enthousiasme]: Tijdschrift v. Maatsch. v. Nijverheid. 15 Jan.
 1922 Americana: De Ingenieur, 8 Sept.
 1932 Bevolkingsellende [overbevolking]: S. Schuitemakers Purmerender Courant, 11 Juni.

Technische schetsen.

- 1879 Christiaan Brunings (ingezonden onder pseudoniem X.Y.Z.): Algemeen Handelsblad, 20 Aug.
 1886 Buitengewone riviercorrespondentie: Eigen Haard, I blz 82; II blz 100; III blz 113.
 1886 Onze Westelijke nabuur, de Noordzee: De Gids, Juli.
 1886 † L.A. de Jager: De Ingenieur, 24 Juli (get. R.T.N.).
 1888 Wat is een syphon? (get. Ing.): Algemeen Handelsblad, 8 April.
 1888 Het duin bij Weesp (get. Ing.): Algemeen Handelsblad, 17 Juli.
 1890 Langs het Merwede Kanaal: Eigen Haard, I blz 358; II blz 379; III blz 490; IV blz 534; V blz 744; VI blz 825.
 1894 † J.A. Waldorp: Eigen Haard, blz. 69.
 1896 Om en in de wellen der nieuwe sluis te IJmuiden: Eigen Haard, I blz 260, II blz 315; III?; IV blz 362; V blz 365; VI blz 412; VII blz 414; VIII blz 485.
 1898 Onze openbare werken. Historisch gedenkboek uitgegeven door Het Nieuws van den Dag: Een Halve Eeuw, 1848-1898.
 1902 † P. Caland: Eigen Haard, December.
 1903 Verkeersmiddelen te land en te water (overzicht van een voordracht): Ons Huis, XVI. Amsterdam. 18 Febr.
 1903 De Dedemsvaart: Algemeen Handelsblad. 31 Mei.
 1903 Afscheidsgroet [† J.F.W. Conrad]: De Gids, Juli.

- 1903 Levensbericht van P. Caland: Levensbericht v.d. Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden, 1902-1903. Oct.
- 1904 † A.M.K.W. Baron Van Ittersum: De Ingenieur, Oct.
- 1905 J.B. Theuns [40 jarige dienst]: De Ingenieur, 8 Juli.
- 1910 Spoorwegkoning [† A.K.P.F.R. van Hasselt]: De Gids, Mei.
- 1911 Enkele persoonlijke herinneringen aan C.F.M.H. Schnebbelie [†]: De Ingenieur, Maart.
- 1916 Nederland als polderland [boekbeschuwing]: De Gids, Maart.
- 1917 De rand van het land: De Gids, Januari.
- 1922 G. Narutowiez, een gewaardeerd ingenieur: De Ingenieur, 23 Dec.

- 1927 † Mr. J.P. van Löbensels: De Ingenieur, 19 Maart.
 1933 † Ir. J.C. Ramaer. Levensbericht van de Maatschappij der
 Nederlandsche Letterkunde.

Hooger Onderwijs.

- 1871 Geschiedenis van het Delftsche studentencorps: Delftsche
 studenten-almanak.
 1875 Een terugblik: Delftsche studenten-almanak.
 1892 Voor den civiel-ingenieur: Delftsche studenten-almanak.
 1903 Student-zijn: De Gids, Oct. overgedrukt in: School en Leven.
 1904 Door mij opgesteld Adres der Delftsche ingenieurs in zake hunne
 onderwijsbevoegdheid, aan het Ministerie van Binnenl. Z. 9 Febr.
 1904 De technische opvoeding van ons volk: De Ingenieur, 13 Febr.
 (met het adres overgedrukt in: School en Leven).
 1908 Zelfverweer van een hollandschen jongen: De Gids, Juni.
 1914 Delftsche titels: De Ingenieur, 23 Mei.
 1919 De Delftsche studie: De Ingenieur, 27 Dec.
 1923 Bravo! [latijnsche redevoering van prof. Naber]: Schuitemakers
 Purmerender Courant, 10 April.
 1923 Een blijde tijding [verlaging jaarwedden] *ibid.*, 9 Oct.
 1924 Volksaard of omstandigheden? [Delftsche studie]: De Ingenieur,
 6 Sept.
 1925 Een hoog noodige leerstoel aan de T.H.S. [academische
 gebouwen]: De Ingenieur, 23 Mei.
 1927 Bravo, rektor! [Prof. Meijers over misbruiken]: Schuitemakers
 Purmerender Courant, 18 Oct.
 1932 Perspomp of vraagbaak [onderwijs]: Algem. Handelsblad, 14 Dec.

Middelbaar Onderwijs.

- 1897 Meestersverdriet: De Gids, Nov. (ook afzonderlijk gedrukt voor
 Arnhemsche ouders van H.B.S. scholieren overgedr. in School
 en Leven.
 1902 Een volmaakt overbodige vereeniging: Zutphensch Dagblad, 6
 Juni.
 1906 Verschoolmeesterd gymnasium: De Gids, Sept.
 1922. Een zuiniger oplossing van het examen-vraagstuk: Weekblad de
 Amsterdammer, 7 Oct.
 1925 Plattelands Weelde [de natuur]: Schuitemakers Purmerender
 Courant, 21 Maart
 1925 Steekproeven: *ibid.*, 24/31 Maart.
 1925 Haagsche bluf: *ibid.*, 22 Sept.
 1936 Voor onze Hoogere Burgerschool-leerlingen: *ibid.*, 12 Sept.

Lager onderwijs.

- 1898 Is ons huidig L.O. zoo ingericht, dat het aan het doel eener goede opvoeding beantwoordt? Rede gehouden den 10en Augustus 1898 op het Onderwijs-Congres der nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid te 's Gravenhage.
- 1898 Schooi op voetjes: De Gids, Sept.
- 1898 Handenarbeid op de lagere school: De Gids, Oct.
- 1902 De school der 20e eeuw: Tijdschrift v. Onderwijs en Handenarbeid.
- 1906 Schoolproblemen: De Gids, Febr.
- 1907 Een beter middel: Algem. Handelsblad, 13 Nov.
- 1909 De africhting van den politiehond: De Gids, Febr.
- 1912 Menschen-plankton, naar aanleiding van een bezoek aan een Noorweegsche lagere school: De Gids, Nov.

- 1913 Opvoeding en onderwijs: 't Herstelde Nederland (onder red. van gen. Fabius).
- 1913 St. Nicolaas-geschenk voor jonggehuwden [boekbeoordeeling J. Ligthart].
- 1914 J. Ligthart's Jeugdherinneringen [boekbeoordeeling]: De Gids, Nov.
- 1921 Een land zonder schoolstrijd: Schuitemakers Purmerender Courant, 6 April.
- 1925 Openbaar en bijzonder onderwijs [over een rede van P.M. Tutein Nolthenius in 1857]: Schuitemakers Purmerender Courant, 17 Maart.
- 1925 Wat de school kost aan arbeider, middenstander en kapitalist: Weekblad De Amsterdammer, 14 Oct.
- 1928 Les ecoles confessionnelles aux Pays Bas: Journal de Genève, 27 Febr.
- 1933 Leeren spreken op school: Algem. Handelsblad, 1 Juni.
- 1934 Taalverslapping [bezwaren tegen spellingsvoorstel]: Algem. Handelsblad 29 Mei (ingez.)

Vakonderwijs.

- 1899 Verslag der Inleiding ter vergadering in zake oprichting der Geldersche school voor Kunstnijverheid: Zutphensche Courant, 28 Nov.
- 1900 Een nieuwe tak van kunstnijverheid in Gelderland [batikken]: Zutphensche Courant, 19 Mrt. (ongeteekend).
- 1900 Onze kunstnijverheid in gevaar: De Gids, Dec. (overgedr. in: Middenstandskernen).
- 1902 Een boos rapport (get. Molybdus): Zutphensch Dagblad, 23 Juni.
- 1902 Heel veel vacantie (get. Molybdus): Zutphensch Dagblad, 23 Juli.
- 1904 Over Nederlandsche Kunstnijverheid: De Gids, Oct.
- 1905 Bijdrage tot Baedeker's Zuid-Duitschland: De Gids, Juni.
- 1905 Nijverheidsonderwijs in Nederland (in het Fransch): (voordracht?) Internationaal Middenstands Congres te Luik, Augustus.
- 1906 Een geldersche patroonsleergang: Eigen Haard, 26 Mei.
- 1906 Vakonderwijs en middenstand: Dagblad De Telegraaf, 4 Nov. (onget.).
- 1906 Staatscommissie van den middenstand: Middenstandsbond, 9 Nov. (onget.).
- 1906 Het rapport over vakonderwijs: Maandblad voor vakonderwijs, Dec.
- 1906 Op nieuwe banen, I: De Gids, Dec.
- 1906 Is het wenschelijk om in afwachting van de organisatie van het vakonderwijs over te gaan tot het benoemen van een inspecteur voor het Handelsonderwijs? Middenstandsbond, Dec. (onget.).
- 1907 Nota betreffende het vakonderwijs. Verslagen en mededeelingen van de afdeeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. No. 2. Rapport aan H.M. de Koningin met bijgevoegde Nota betreffende het Vakonderwijs, van de Staatscommissie voor den Middenstand, Oct.

- 1908 Een museum voor onze jongens [Deutsches Museum te München]:
Tijdschrift voor de Maatschappij van Nijverheid, Nov.
- 1909 Wat een zwitsersche stad [Zürich] overheeft voor beroepsonderwijs:
Tijdschrift voor de Maatsch. van Nijverheid, Dec.
- 1919 De 'Freule' [Jonkvr. de Bosch Kemper]: De Gids, Maart.
- 1920 Advies in zake uniformiteit der handelskursussen: ? Congres v.d.
Middenstandsbond, 20 Juli.
- 1934 De ambachtsschool: Zutphensche Courant, 3 Nov.

Tentoonstellingen

- 1898 Domui Nassauiae Arausiae Sacrum: Algem. Handelsblad, 30 Nov.
(ondert. 'R').
- 1901 Catalogus der Nederlandsch West-Indische Tentoonstelling
[boekbespreking]: De Gids, Nov.

- 1904 Verslag van de Internationale Tentoonstelling van ambachtswerktuigen te Gent: Staatscourant, Aug.
- 1904 Adres aan den gemeenteraad van Amsterdam in zake de Tentoonstelling: Kunst aan 't volk. Dagblad De Telegraaf, 23 Dec.
- 1905 Repliek op een artikel van Fr. Coenen over dat artikel: *ibid.*, 15 Jan.
- 1906 Installatie Commissies Tentoonstelling van Ambachtswerktuigen te Amsterdam: Tijdschrift voor de Maatschappij van Nijverheid, Oct.
- 1906 Installatie Commissies voor de Congressen, (*idem*): Alg. Handelsblad, 22 Nov.
- 1906 Installatie Commissies voor de Congressen, (*idem*): Tijdschrift Maatschappij van Nijverheid, Dec.
- 1907 Nijverheidstentoonstelling [bespreking met België]: Algem. Handelsblad, 6 Febr. (onget.).
- 1908 Nederland in België [subsidie tentoonstelling te Brussel]: Algem. Handelsblad, 25 Oct.
- 1908 Nogmaals Nederland in België: *ibid.* 27 Oct.
- 1908 De beteekenis en gedaanteverwisseling der internationale tentoonstellingen: Algem. Handelsblad, 30 Oct.
- 1908 De beteekenis der Brusselsche tentoonstelling voor Nederland: Algem. Handelsblad, 1 Nov.
- 1910 Brusselsche tentoonstellingsgedachten: De Gids, Sept.
- 1908 Ons Brusselsch paviljoen: Bouwkundig Weekblad, 29 Oct.
- 1911 Nederland te Londen [opwekking tot deelname aan de Londensche tentoonstelling]: Algem. Handelsblad, 5 Dec.
- 1912 Openingsrede Tentoonstelling van Kunstnijverheid en Volkskunst te Dordrecht: Dordsche Courant, 4 Mei.

Samenleving.

- 1879 Aan den buitenman van het Handelsblad [Boissevain over adel]: Nieuws van den Dag, 1 Mei (ingez. ondert. Amsterdammer).
- 1884 Misplaatste schroom [afschaffing Raad v. State]: Dagblad De Amsterdammer, II, 12 Januari (ondert. R.).
- 1884 Zwervers van Staat [tarief voor reis- en verblijfkosten]: Dagblad De Amsterdammer, 26, 27 Januari (ondert. R.).
- 1884 Een Prul [tarief voor reis- en verblijfkosten]: Weekblad De Amsterdammer, 31 Augustus (ondert. R.).
- 1887 De gaskwestie: Dagblad De Amsterdammer, 26 Aug. (ingez. niet ondert.).
- 1897 Een leesmuseum voor Zutphen: Zutphensche Courant, 2 Dec. (ingez.).
- 1899 Groene steden en zwarte steden: De Gids, Nov. (overgedrukt in: de Nieuwe Wereld als: 'Westersche steden').
- 1899 Oost Azië en Indië [boekbeoordeeling]: De Gids, Nov.
- 1899 Gids der Nederlandsche weldadigheid [boekbeoordeeling]: De Gids, Nov.
- 1901 Een belangrijk boek [Veefokkerij in Denemarken en Zwitserland]: Zutphensch Dagblad, 9 Sept. (get. Molybdus).

- 1901 Taal en Christendom in Indië: Zutphensch Dagblad, 10 Oct. (get: Molybdus).
- 1901 Kan en zal Roosevelt de boeren helpen?: Zutphensch Dagblad, 21, 22, 24, 25 Oct. (get. Molybdus).
- 1901 Een gezellig staatshoofd [Roosevelt]: Zutphensch Dagblad, 22 Nov. (onget.).
- 1901 Keizer Wilhelm na tafel: Zutphensch Dagblad, 25 Nov. (get. Molybdus).
- 1901 In de kaart gekeken [repliek Indische Gids op 'Taal en Christendom in Indië']: Zutphensch Dagblad, 26 Nov. (get. Molybdus).

- 1901 Een staatsloterij met eere [afschaffing van Militaire examens]: Zutphensch Dagblad, 4 Dec. (get. Molybdus).
- 1901 De Engelsche koloniën en de boerenoorlog: Zutphensch Dagblad, 18 Dec. (get. Molybdus).
- 1901 De vrijzinnigdemocratische bond en de klassenstrijd: Zutphensch Dagblad, 20 Dec. (get. Molybdus).
- 1901 Parlementaire wittebroodsweken: Zutphensch Dagblad, 28 Dec. (get. Molybdus).
- 1902 Het Nut in de put: Zutphensch Dagblad, 29 Mei (get. Molybdus).
- 1902 Gevaarlijk spel [gebrek dicipli rechterzijde]: Zutphensch Dagblad, 4 Juni (onget.?).
- 1902 Een gouden feest zonder kroon [Vereeniging van de arbeidersklasse te Amsterdam]: Zutphensch Dagblad, 9 Juni (get. Molybdus).
- 1902 Indië en de vrijzinnig democraten: Zutphensch Dagblad, 17 Juni (get. Molybdus).
- 1902 Op leemen voet [omzetting Lipton in N.V.]: Zutphensch Dagblad, 24 Juni (get. Molybdus).
- 1902 Teddy in négligé: De Gids, Juli.
- 1902 Het Belgische verbroederingsfeest: Zutphensch Dagblad, 7 Juli (get. Molybdus).
- 1902 Hokvaste Kamerleden: Zutphensch Dagblad, 9 Juli (get. Molybdus).
- 1902 Wat de Zutphenaren volgens de beroeps-telling zijn: Zutphensch Dagblad, 15 Juli (get. Molybdus).
- 1902 Zutphen voor 10 jaren en thans: Zutphensch Dagblad, 18 Juli (get. Molybdus).
- 1902 Weerlegging van den heer Israëls over mijne politiek: Algem. Handelsblad, 21 Sept. (ingez.).
- 1902 Een hypotheekbank voor boeren: Utrechtsch Provinciaal en stedelijk Dagblad, 28 Oct. (ingez.).
- 1902 Een spook dat niet meer spoken kan [clericalisme]: Zutphensch Dagblad, 10 Nov. (get. Molybdus).
- 1902 Is het tegenwoordige Ministerie inderdaad een Coalitie-kabinet?: Zutphensch Dagblad, 25 Nov. (get. Molybdus).
- 1903 Geen phantasie, maar waarheid [gemeente exploitatie te Glasgow]: Algem. Handelsblad, 3 Apr. (ingez.).
- 1903 De heer Simons en de engelsche belastingen: Algem. Handelsblad, 16 Apr. (ingez.).
- 1905 De heer Talens en de waarheid [verdediging van F. Westerouwen van Meeteren]: Dagblad De Telegraaf, 25 Juli (ingez.).
- 1906 Onze Duitsche Zuster Vereenigingen [verslag van een voordracht voor de Maatschappij van Nijverheid]: Alg. Handelsblad, 14 Mrt.
- 1907 Staatsexploitatie van Staatsspoorwegen: Algem. Handelsblad, 10 Febr. (ingez.).
- 1907 Onder den zelfden titel repleik van Neiszen: ibid. 16 Febr.
- 1908 Ander Amerika [H.S.S. Kuyper, Een half jaar in Amerika]: De Gids, Apr.
- 1908 Dienstbodenpraatje: De Gids, Aug.
- 1909 Westersch en Oostersch Nederland [boekbeoordeeling]: De Gids, Jan.
- 1909 De Bagdadspoorweg [boekbeoordeeling]: De Gids, Apr.
- 1909 Volksgeloof en volksleven [boekbeoordeeling]: De Gids, Aug.

- 1910 'Une juste observation' [ontbreken van handwijzers]: Ospedaletti hivernal, 1 Febr.
- 1910 Schetsen uit de strafgevangenis [boekbeoordeling]: De Gids, Juni.
- 1910 Een grootsche onderneming [Smitsaert, Nederland in de 20ste eeuw, boekbeoordeling]: De Gids, Aug.
- 1910 Politieke brand- en inbraakpremie [onze kustverdediging]: Algem. Handelsblad, 2 Dec. (ingez.).

- 1910 Het 46 miljoen voorstel [zelfde onderwerp]: Weekblad De Middenstander, Rotterdamsche Handelsvereniging, 10 Dec.
- 1910 Politieke brand- en inbraakpremie. (ingez.) repliek aan v. Lintum: Algem. Handelsblad, 12 Dec.
- 1911 Groote illusiën [Norman Angelli, boekbeoordeling]: Weekblad De Amsterdamer, 4 Juni.
- 1912 Wat Goethe niet zag in Sicilië: De Gids, Apr./Mei.
- 1912 Mijlpalen: De Gids, Juni.
- 1913 Gouden regen [Everwijn, Handel en Nijverheid in Nederland]: De Gids, Febr.
- 1914 Historische fragmenten [Joh. Been, boekbeoordeling]: De Gids, Jan.
- 1914 Kleiner papieren geld: Algem. Handelsblad, 3 Aug. (ingez.).
- 1914 Oorlogsbelasting of weerbelasting?: De nieuwe Financier en Kapitalist, 18 Nov. (ingez. ondert.: R.T.N.).
- 1915 Wartime and peace in Holland [boekbeoordeling]: De Gids, Apr.
- 1915 Voornaamste huizen in 's Hertogenbosch [boekbeoordeling]: De Gids, Mei.
- 1916 Register van Handel en Nijverheid: Tijdschrift van de Maatsch. voor Nijverheid, Februari.
- 1918 De publiciteit van het Handelsregister en het te verwachten deficit: Algem. Handelsblad, 3 Jan.
- 1918 Nogmaals het Handelsregister: *ibid.*, 20 Jan. (ingez.).
- 1918 Referendum en initiatief, I: De Gids, Nov.
- 1918 Nieuw Amerika [oorlogsarbeid]: *ibid.*, Dec.
- 1919 Referendum en initiatief, II: *ibid.*, Jan.
- 1919 Wat is democratie? I: Weekblad De Amsterdamer, 1 Febr.
- 1919 De woordenrijkheid van ons Parlement en hare bestrijding: Algem. Handelsblad, 2 Febr. (ingez.).
- 1919 Wat is democratie? II: Weekblad De Amsterdamer, 10 Aug.
- 1920 Het vreemde-talen vraagstuk [Friesch]: *ibid.*, 6 Mrt.
- 1920 De Zwitsersche opleiding tot jurist: *ibid.*, 22 Mei.
- 1920 De Zwitsersche volksbeslissing in zake den volkerenbond: Algem. Handelsblad, 26 Mei.
- 1920 Zal men er gehoor aan geven? [Decentralisatie]: Schuitemakers Purmerender Courant, 8 Dec.
- 1920 De Staatscommissie voor de grondwetherziening en het referendum: Algem. Handelsblad. 16 Dec.
- 1920 Het ei van Columbus [Zwitsersche Ministers]: Schuitemakers Purmerender Courant, 22 Dec.
- 1921 Hoe de wettenfabriek werkt: *ibid.*, 19 Jan.
- 1921 Referendum en initiatief: *ibid.*, 26 Jan.
- 1921 De kat uit de zak [Minister van Gijn over de Zuiderzee]: *ibid.*, 2 Febr.
- 1921 Mooie pakjes [Zwitsersche rechters, geen costuum]: *ibid.*, 16 Febr.
- 1921 Referendum en decentralisatie: Middenstandsbond, 11 Mrt.
- 1921 Vredestichters [Zwitsersche vrederechters]: Schuitemakers Purmerender Courant, 23 Maart.
- 1921 Over aardappels en ambtenaren [volkskeuze]: *ibid.*, 3 Apr.
- 1921 Hoe Eduard Bok Amerikaan werd: Weekblad De Amsterdamer, 14 Mei.

- 1921 Dure beestjes [wisselen van ministers]: *ibid.*, 26 Juni.
1921 Een vrouwen-man [E. Bok]: Tijdschrift 'Zij', Aug.
1921 Zóó een moesten wij hebben! [Minister van Financiën in N.
Amerika]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 13 Aug.

- 1921 Een held [waarschuwing tegen begaafden-kwekerij]: *ibid.*, 3 Sept.
- 1921 Waarom het knijpt [de belastingen]: *ibid.*, 6 Sept.
- 1921 Een emmertje koud water [Nederlands inkomen per persoon]: *ibid.*, 13 Sept.
- 1921 Onze vlag: *ibid.*, 20 Sept.
- 1921 Desespereert niet: [over het referendum]: Tijdschrift 'Zij', Oct.
- 1921 Het land der onbegrensde mogelijkheden [Nederland in den vreemde]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 18 Oct.
- 1921 Is ons Parlement omkoopbaar?: *Weekblad De Amsterdammer*, 12 Nov.
- 1921 Zwarte Piet. [daling Markenkoers]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 15 Nov.
- 1921 'Spreekzaal', naar aanleiding van een opmerking in de *Nieuwe Courant* over T.N.'s art. van 12 Nov.: *Weekblad De Amsterdammer*, 25 Nov. (ingez.).
- 1921 De Boschwet: *Algem. Handelsblad*, 3 Dec.
- 1921 Kamer-praatje [afstemming Referendum]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 3 Dec.
- 1921 E.V. en referendum: *Ons Land*, 15 Dec. (ingez.).
- 1921 Hoe moet de boschwet er uit zien?: *Algem. Handelsblad*, 28 Dec.
- 1922 Onder de plak [Kamerclubs]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 28 Jan.
- 1922 Voet bij stuk [de grondwetherziening]: *ibid.*, 18 Febr.
- 1922 Nogmaals voet bij stuk: *ibid.*, 4 Mrt.
- 1922 Donkere plekken in de Zwitsersche staatshuishouding: *Nieuwe Rotterdammer Courant*, 16 Mrt.
- 1922 Wat Brielle beteekent: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 18 Mrt.
- 1922 Referendum en grondwetsherziening: *Algem. Handelsblad*, 25 Mrt. (ingez.).
- 1922 Een jongen van sta vast [Roosevelt]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 1 Apr.
- 1922 Een oer-Hollander [Roosevelt]: *Weekblad De Amsterdammer*, 22 Apr.
- 1922 Een te weinig bekend boek [J. de la Gravière, *Les Gueux de la mer*]: *Algem. Handelsblad*, 24 Apr.
- 1922 Hoe langer hoe gekker [Partijlooze Partij]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 9 Mei.
- 1922 Voorbeeld ter navolging [Zwitsersche decentralisatie]: *Algemeen Handelsblad*, 24 Mei.
- 1922 Een Italiaansch oordeel over de evenredige vertegenwoordiging: *Algemeen Handelsblad*, 25 Aug. (ingez.).
- 1922 De derde klasse: *Algemeen Handelsblad*, 31 Oct. (ingez.).
- 1922 De Zwitsersche Boerenbond: *De Economist*, Nov.
- 1922 Pot en ketel [Europeaan en Aziaat]: *Schuitemakers Purmerender Courant*, 28 Nov.
- 1922 Meten met gelijke maten [Europeaan en Aziaat]: *ibid.*, 2 Dec.
- 1922 Hollandsche ticheltjes: *ibid.*, 5 Dec.
- 1922 Een vruchtbaar leven [Archivaris Bruinvis]: *ibid.*, 9 Dec.
- 1922 Niet ter navolging [Elzas]: *ibid.*, 27 Dec.
- 1923 Het Zwitsersche boerensecretariaat: 6, 9 Jan.

- 1923 Een bedenkelijk peetvader [Napoleon; centralisatie]: *ibid.*, 13 Mrt.
- 1923 Lessen der Geschiedenis [centralisatie]: *ibid.*, 17 Mrt.
- 1923 De gevolgen van een misverstand [Parlement] *ibid.*, 20 Mrt.
- 1923 Kanton- en vrederechters: *ibid.*, 12 Juni.
- 1923 Op het hellend vlak [centralisatie]: *ibid.*, 10 Juli.
- 1923 Als de kat... [val van het Czarenrijk]: *ibid.*, 17 Juli.
- 1923 Waarom Nederland werd gespaard [Wereldoorlog]: *ibid.*, 21, 24 Juli.
- 1923 Het eenig afdoend bezuinigingsmiddel [decentralisatie]: *Tijdschrift van de Maatschappij van Nijverheid*, Sept.

- 1923 Om uit je vel te springen [Bezuinigings Cie]: Schuitemakers Purmerender Courant, 13 Oct.
- 1923 Het uitdroogen der buitengemeenten: *ibid.*, 23 Oct.
- 1923 Belastingbloempjes: *ibid.*, 27 Oct.
- 1923 Als er één buikpijn had gehad [vlootwet]: *ibid.*, 3 Nov.
- 1923 Puntjes op de i [ambtenaars-salarissen]: Tijdschrift van den Middenstandsbond, 13 Nov.
- 1923 Boter aan de galg [Wetsontwerp van Dorp]: Schuitemakers Purmerender Courant, 24 Nov.
- 1923 Lloyd George: *ibid.*, 4, 8 Dec.
- 1923 Niemand kan twee heeren dienen [burgemeestersbenoeming]: Tijdschrift van den Middenstandsbond, 7, 14 Dec.
- 1923 E.V. en Zakenministerie: Algemeen Handelsblad, 12 Dec. (ingez.).
- 1923 Waarom het in Engeland kraakt [arbeiders vraagstuk]: Schuitemakers Purmerender Courant, 18 Dec.
- 1923 Referendum: Maandblad A.N.V.O., Dec.
- 1923 Het 5de gebod [eeren van het voorgeslacht]: Schuitemakers Purmerender Courant, 22 Dec.
- 1924 Boerenadel [erfpacht]: *ibid.*, 29 Jan., 2 Febr.
- 1924 Het eerste verstandige woord [nationaal ministerie]: *ibid.*, 5 Febr.
- 1924 Ambtenaar-salarissen: *ibid.*, 11 Mrt.
- 1924 Sterreregen [ridderorden]: *ibid.*, 22 Sept.
- 1924 Rentmeesters [G.M. Kann, Nijmegen]: *ibid.*, 25 Sept.
- 1925 Eerherstel [de O.I. Compagnie geen koloniseerend lichaam]: Weekblad De Amsterdammer, 21 Mrt.
- 1925 Taal-veelheid [het Friesch in eere te herstellen]: Schuitemakers Purmerender Courant, 7 April.
- 1925 Landverhuizing, *ibid.*, 14 April.
- 1925 Cijfers die te denken geven [statistiek]: *ibid.*, 21 April.
- 1925 Het geheim [Cavaliere de Hondt]: *ibid.*, 28 April.
- 1925 Met niets begonnen [gebroeders Lever]: *ibid.*, 26 Mei.
- 1925 Waarom zijn de subsidies zoo verderfelijck? *ibid.*, 2 Juni.
- 1925 Eén dags Koning [de Kiezer]: *ibid.*, 14 Juli.
- 1925 Een moeielijk geval ter oplossing [bloemen plukken]: *ibid.*, 21 Juli.
- 1925 Haagsche bluf [centralisatie]: *ibid.*, 22 Juli.
- 1925 Het normaalpeil van onzen levensstandaard vóór den oorlog: Tijdschrift van de Maatschappij voor Nijverheid, Dec.
- 1926 Hoe voor 450 jaren de Zwitsers ons land verlostten: Schuitemakers Purmerender Courant, 24, 27, 31 Juli, 3 Aug.
- 1926 Volkswetgeving [referendum]: Weekblad De Amsterdammer, 4 Sept.
- 1926 Haagsche janboel [rekenkamer]: Schuitemakers Purmerender Courant, 14 Sept.
- 1927 Onze nederzettingen in en buiten Europa [het Wetsontwerp tot belasten der uitwonenden]: Algem. Handelsblad, 15 Juli. (ingez.).
- 1927 De brave Kaperkapitein [Lökner]: Schuitemakers Purmerender Courant, 23 Juli.
- 1927 Misplaatst medelijden (Sacco): *ibid.*, 10 Sept.
- 1927 Waaraan het hapert, [volkerenbond]: *ibid.*, 13 Sept.
- 1927 Robinson op het onbewoonbare eiland [F.G. Waller over te hooge arbeidsloonen]: *ibid.*, 27 Sept.

1928 Eén dag Minister [Lord Grey's dagverdeeling]: *ibid.*, 21 Apr.
1928 Roosevelt's raad ['Doe water in den wijn']: *ibid.*, 24 Apr.

- 1931 Eendracht maakt macht [Boerenbond]: Algem. Handelsblad, 13 Sept.
- 1931 Oogstpreek [te La Tour de Peilz]: Schuitemakers Purmerender Courant, 24 Oct.
- 1931 De 'ijzeren' boer [graanbouw in Kansas]: *ibid.*, 31 Oct.
- 1931 Van den Walburgkerktoren: Algemeen Handelsblad, 25 Sept.
- 1931 Zij die getuigden [Edison, Pasteur]: Schuitemakers Purmerender Courant, 14 Nov.
- 1932 L'industrie soviétique: Feuille d'avis de Vevey, 29 Mrt.
- 1932 In Czaar Peter's huisje [Soviet industrie]: Schuitemakers Purmerender Courant, 2 Apr.
- 1932 Kruid en onkruid [Amerikaansche sterrewichelaars]: *ibid.*, 26 April.
- 1932 Als het getij verloopt [verschuiving van het bedrijfsleven]: *ibid.* 24 Mei.
- 1932 Bevolkingsellende: *ibid.*, 11 Juni.
- 1932 A propos des méthodes de Voronof: Feuille d'avis de Vevey, 9 Sept.
- 1932 Oorlogs nawee [Amerikaansche veteranen]: Schuitemakers Purmerender Courant, 22 Oct.
- 1932 Hoe meer en beter te bezuinigen [de zweep]: *ibid.*, 29 Oct.
- 1932 Te veel hooi op de vork [centralisatie]: *ibid.*, 8 Nov.
- 1932 De aanhouder wint [Edison]: *ibid.*, 26 Nov.
- 1933 Geluk-zoekers [huwelijksaanvragen]: *ibid.*, 4, 7 Febr.
- 1933 Van Friesland begint de victorie [decentralisatie]: *ibid.*, 4, 7 Mrt.
- 1933 Prins Willem van Oranje: Algemeen Handelsblad, 10 Mei.
- 1933 De beteekenis der Friezen voor ons volksbestaan: Schuitemakers Purmerender Courant, 3 Oct.
- 1933 Jongens van Jan de Witt [redding der 'Atlantique'] *ibid.*, 24, 31 Oct.
- 1934 Geluk-brengers: *ibid.*, 25 Aug.
- 1934 De wonderlijke paling: *ibid.*, 29 Sept.
- 1934 De leelijke musch: *ibid.*, 9 Oct.
- 1934 Le pétrole contre le gaz: Feuille d'avis de Vevey, 20 Dec.
- 1934 Gemeente-vlaggen: Nieuwsblad voor Friesland, Heereveen, 7 Febr. (ingez.).
- 1934 France-Hollande: Gazette de Lausanne, 19 Mrt.
- 1935 Lang leve de wind: Schuitemakers Purmerender Courant, 29 Jan.
- 1935 La Guillotine avant Guillotin: Mercure de France, 15 Nov.
- 1935 Een vreemd geval: Schuitemakers Purmerender Courant, 19 Febr.
- 1935 Uit de oude doos: *ibid.*, 9 Apr.
- 1936 Hoezee!: De Ingenieur, 3 Jan.
- 1936 Onze viervoeters op school: Schuitemakers Purmerender Courant, 4 Jan.
- 1936 'De Ingenieur' 50 jaar: Algem. Handelsblad, 5 Jan.
- 1936 De kattengeschiedenis: *ibid.*, 18 Jan.
- 1936 Herinnering aan Kampen: Kamper Courant, 21 Jan.
- 1936 Een dringend geval: De Ingenieur, 24 Jan.

- 1936 Wat de Hemelen ons vertellen: Schuitemakers Purmerender Courant, 29 Febr.
- 1936 Zonnekinderen: *ibid.*, 3 Mrt.
- 1936 Terug op den aardbol: *ibid.*, 7 Mrt.
- 1936 De Amerikaansche 'Van's': De Ingenieur, 22 Mei.
- 1936 Vrolijke gevangenissen: Schuitemakers Purmerender Courant, 27 Juni.
- 1936 De Zwitsersche Boerenbond: Brielsche Courant, 21 Aug.
- 1936 Switsersk Fryslan, hoofdartikel vertaald door H. Uden Masman: De Fries om Utens, October.
- 1936 De Prettigste Vacantiedag: Schuitemakers Purmerender Courant, 6 Oct.
- 1936 De Leukste dag in de Vacantie: *ibid.*, 24 Nov.
- 1937 Een Canadeesch verhaaltje: *ibid.*, 6 Apr.

- 1937 Volharden! Volharden! [Friesch en Provençaalsch]: Leeuwarder Nieuwsblad, 24 Mei.
- 1938 Ouder dan 40 jaar: De Ingenieur, 25 Mrt.
- 1938 Verzuchtingen: De Ingenieur, 15 Juli.
- 1939 Over: Comment j'ai trouvé la lumière' par Renée Micaele (Ed. Jean Mayer, Paris): Bulletin du cercle prichique Montreux-Vevey, 'le Cep'. Juni.

Middenstand.

- 1901 Gevaarlijke vrienden [Fokker. Treub]: Zutphensch Dagblad, 16 Aug. (geteekent: Molybdus).
- 1902 Verslag 3de Congres Intern. te Amsterdam: Staats Courant, 12 Dec.
- 1903 Verslag over het Nationale Congres voor den Handeldrijvenden Middenstand, op 9 en 10 Sept. te Rotterdam: Staats Courant, 18 Dec.
- 1904 Verslag over de eerste algemeene vergadering van den Nederlandschen Bond van vereenigingen van den handeldrijvenden middelstand, op 29 en 30 Juni te Utrecht: Staats Courant, Aug.
- 1906 Verslag omtrent het Internationale Congres van den Handeldrijvenden, Industriëelen en Landbouwendenden Middenstand, gehouden te Luik, 16, 17, 18 Aug. 1905: Staats Courant. (bijvoegsel v. 11, 12 Febr. No. 35. (1906)).
- 1906 Openingsrede van de vergadering der Staats Commissie van den Middenstand: De Middenstandsbond, Febr.
- 1906 De organisatie der duitsche ambachtsnijverheid. De Gids, Maart.
- 1906 De organiseering onzer Ambachts-Nijverheid: De Gids, April.
- 1906 Is een cheque- en girodienst bij de posterijen aan te bevelen uit een Middenstandsoogpunt?: De Middenstandsbond, Juni.
- 1906 De voordeelen van den Middeneuropeeschen tijd. De Middenstandsbond. Dec. Op nieuwe banen I: De Gids, Dec.
- 1907 'Huisverzorging': Weekblad 'De Winkelier', 9 Mrt. (ondert. Ralph).
- 1907 Op nieuwe banen II: De Gids, Mei.
- 1907 Vakorganisatie van den Middenstand: Middenstands-Congres.
- 1907 Schulze-Déltitz of Raffeisen? Congres: Tentoonstelling van ambachtswerktuigen, September.
- 1908 Het Internationale Middenstandscongres te Weenen: Algem. Handelsblad, 10 Oct.
- 1908 Ontwerp-wet ter oprichting van Middenstands-kamers: Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, Staatscommissie voor den Middenstand, Jaargang 1908, No. 3. (Oct.).
- 1909 Het verleenen van voorschotten op boekvorderingen: Middenstandsbond, 5, 12 Mrt.
- 1909 Tiroomsche brieven I-V: Tijdschrift van de Maatschappij van Nijverheid. Mei/September.
- 1909 Middenstand en huisindustrie: *ibid.*, Nov.
- 1910 Duitse Middenstandscijfers: *ibid.* Jan.

- 1910 De oorzaak der Middenstandsbeweging: Feestnummer der 's
Gravenhaagsche Winkeliers vereeniging.
- 1910 Advies in zake Oneerlijke Concurrentie: Middenstands-Congres.
- 1910 Ontwerp-wet op de Winkelsluiting: Departement van Landbouw,
Nijverheid en Handel, Staatscommissie.
- 1911 Wat onze Middenstand heeft te doen: Jaarboekje Christophilos van
het Nederlandsch Jongelieden verbond.
- 1911 (Het 'Boek voor den Middenstand'). Een les voor velen [organiseering
der installateurs]. Handel. Rotterdam. Febr.

- 1911 Eene Nederlandsche Winkelweek. Tijdschrift van de Maatschappij van Nijverheid, Maart.
- 1912 Wat een duitsche handwerkskamer ons leert in zake de publiek-rechtelijke vertegenwoordiging van den Middenstand: De Middenstandsbond, 19 Apr.
- 1914 De toekomst van het Handwerk. Gedenkboek der Deventersche Vereeniging van Nijveren.
- 1920 De Middenstandsveldtocht tegen de H.A.M. (Haagsche Aanneming Maatschappij): De Middenstandsbond, 5 Nov.
- 1921 Bedankbrief aan het Bondsbureau, met hoofdpunten mijner werkzaamheid: *ibid.*, 17 Juni.
- 1922 De Middenstand en de Staatskundige partijen: *ibid.*, 8 Apr.
- 1922 Een blik in de Toekomst: *ibid.*, 1 Sept.
- 1923 Hoe de postchèque- en girodienst onschadelijk te maken: *ibid.*, 1 Juni.
- 1923 Les dangers du chèque postal: Gazette de Lausanne, 24 Sept.
- 1924 De voorgestelde wijziging der Handelsregisterwet. De Middenstandsbond, 4 Jan.
- 1924 Middenstandseer en advocatenoordeel: *ibid.*, 6 Juni.
- 1924 De pluim op den verkeerden hoed: *ibid.*, 27 Juni.
- 1927 Toekomst en Verleden: Tijdschrift Maatschappij van Nijverheid, Juni. (Jubileumsnummer).
- 1927 Uit lang vervlogen tijden: De Middenstandsbond, 19 Aug. (Jubileumsnummer).

Schoone Kunsten.

- 1899 Oud-Zutphen: Tijdschrift van de Maatschappij van Bouwkunde.
- 1901 Sprekende Steenen I, II: De Gids, Mrt. Apr.
- 1902 Een der Onzen [Viollet le Duc, feestrede]: Tijdschrift van de Maatschappij van Bouwkunde.
- 1906 Kunsthofjes: De Gids, Dec.
- 1908 De Nieuwezijds Kapel als Rijksmuseum voor Kerkelijke Kunst: Algem. Handelsblad, 4 Mrt.
- 1908 Damreiniging: *ibid.*, 23 Juli. (ingez.).
- 1908 Herboren Vrouwenkunst [handweven]: De Gids, Sept.
- 1909 Kralenrijgen [Mej. M. Verwey]: De Gids, Jan.
- 1909 Tachtig boerenhuizen [van der Kloot Meijburg]: De Gids, Jan.
- 1909 Bouwkunst, 2 maandelijksch tijdschrift [boekbeoordeeling]: De Gids, Aug.
- 1909 Onbrandbare rieten daken: Bouwkundig Weekblad, 23 Oct.
- 1909 Onbrandbare rieten daken: Tijdschrift van de Maatschappij van Nijverheid, Nov.
- 1910 Volkspark en Openlucht-Museum aan de overzijde van het IJ: weekblad De Amsterdamer, 25 Sept.
- 1912 Brand in de groote Jan [Rijksmuseum]: De Gids, Jan.
- 1912 Oude Kunst voor 't nieuwe leven [Kalf. baronie van Breda]: De Gids, Mei.

- 1913 Gids Museum Meermanno-Westrenianum [boekbeoordeling]:
De Gids, Mrt.
- 1913 Plattelandsglorie [dorpskerken]: De Gids, Juli.
- 1913 Steyn Streuvel's Woning in Vlaanderen [boekbeoordeling]: De
Gids, Dec.
- 1913 Armoedig Noorden, van Welderen Rengers [boekbeoordeling]:
De Gids, Dec.
- 1914 Hollandsche steden met belgische oogen gezien [Dumont Wilden]:
De Gids, Mrt.
- 1916 Flos Etruriae I, II: De Gids, Jan. Febr.
- 1916 De drijvende kracht: De Gids, Aug.
- 1917 Van der Kloot Meijburg [boekbeoordeling]: De Gids, Dec.
- 1919 Bebouwing van straten met bogengangen: Algem. Handelsblad,
10 Juli.
- 1919 Ander Zwitserland: De Gids, Sept.

- 1920 Brief aan de architecten van Nieukerken te 's-Hage, in zake het gebouw van de Handelmaatschappij: 24 Sept.
- 1920 Halve waarheden op bouwkundig gebied: Weekblad De Amsterdammer, 20 Nov.
- 1921 De onbewoonbaarverklaring van het Rijksmuseum [vervanging door plaatselijke musea]: Schuitemakers Purmerender Courant. 16 Aug.
- 1922 Kunst voor of door het volk [*zelf* doen hoofdzaak]: Schuitemakers Purmerender Courant. 7 Mrt.
- 1923 Eerherstel [Waterstaatskerken]: De Ingenieur, 18 Aug.
- 1924 Nabouwers [Hollandsche renaissance]: Schuitemakers Purmerender Courant, 15 Mrt.
- 1924 Beschilderde meubelen: *ibid.*, 15 Sept.
- 1924 Topgeveltjes: *ibid.*, 18 Sept.
- 1925 Zur Trachtenfrage: Neue Züricher Zeitung. 8 Sept. (niet onderteekend).
- 1927 Japonnen en jassen [boek van Mevr. Der Kinderen]: Weekblad De Amsterdammer, 19 Febr.
- 1933 A propos des costumes nationaux: Gazette de Lausanne. 22 Oct.

Letterkunde.

- 1870 Skizzen aus unserm Leben, mit Benützung von Goethe's Faust. Prolog en Lied Greth v.D.E. Siegenbeek van Heukelom: Delftsche Studenten Almanak (onget.).
- 1872 De Delftsche rarekiek: Delftsche Studenten Almanak.
- 1895 Nieuwe vaandels en oude tropheën [Berlijn]: De Gids, Jan.
- 1897 De Zutphensche librye [bij een tekening van J. Veth]: Weekblad De Kroniek, 26 Sept.
- 1898 Op Zondag morgen [preeken van Jo. de Vries]: De Gids, Mrt.
- 1898 Dr. Byvanck te Vlaardingen. (onder. 'R.')(over 19de-eeuwsche Nederlandsche poëzie): Algem. Handelsblad. 20 en 22 Nov. (feuilleton ondert.: 'R.').
- 1899 Noten-kraker en muizenkoning: De Gids.
- 1899 Om en over een Amerikaanschen roman [David Harum]: De Gids, Sept.
- 1899 Sprookjes van Andersen: De Gids, Nov.
- 1900 De pastorie van Noddebö: De Gids, Febr.
- 1901 Amerika [Taal- en leterkundig Congres te Nijmegen]: Arnhemsche Courant, 29 Augustus.
- 1902 Uit Insulinde [Oostersche verpoozingen]: De Gids, Nov.
- 1903 G. Carelsen [beschrijving van 'Rozenhage']: De Gids, Juni.
- 1904 Leerjaren [Ver Loren van Themaat in Zuid-Afrika]: De Gids, Febr.
- 1909 Ons eigen mooie land [boekbeoordeeling]: De Gids, Sept.
- 1910 Arme Zwerfster: De Gids, Mrt.
- 1916 Eereprijs ['Gaspard' door R. Benjamin]: De Gids. Apr.
- 1916 Een patriotisch werk over Mevrouw de Stael [Köhler]: De Gids, Sept.

- 1917 Een bezoek aan Coppet I, II: De Gids, Juni, Aug.
1917 Kleine Wenken: De Gids, Oct.
1917 Het vervolg [Barbusse: 'Le Feu']: De Gids, Dec.
1918 Doktersvisite: De Gids, Mrt.
1918 Vrouwenideaal: De Gids, Apr.
1918 Een bezoek aan Coppet III, IV: De Gids, Juni/Juli.
1921 Onze vlag: Schuitemakers Purmerender Courant, 21 Sept.
1921 Een vaderlandslievend drama [Davel]: ibid. 24 Sept.
1924 Koninginne lief- en leed [Koningin Victoria]: ibid., 26 Febr. 1, 4
Mrt.
1924 Over jassen en japonnen [Koningin Victoria]: ibid., 18 Mrt.

- 1924 Over wie de jassen en japonnen droegen [Koningin Victoria]: *ibid.*, 22 Mrt.
- 1925 Het kerkje om den hoek [te New-York]: *ibid.*, 5 Mei.
- 1925 Historische tooneelspelen: *ibid.*, 9 Juni.
- 1928 Recepten, doch niet voor de keuken [Dorothy Dix]: *Tijdschrift Leven en Werken*, Januari.
- 1928 Voorwoord van 'Huwelijkspiloot'. (uitgeg. door Tjeenk Willink), Dec.
- 1936 Toen ik nog was Gidsredacteur [op verzoek der redactie geschreven]: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1936-'37*, Nov.
- 1938 Ingezonden stukje over 'Causerie', in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde: De Ingenieur*, 14 Jan.
- 1938 Protesteer dat v.P. in boekaankondiging schrijft dat ik aan 't slot van mijn jaarboek-artikel geef eene geloofsbelijdenis: *De Ingenieur*, 14 Jan.

Verslagen

Verslag van de jaarlijksche vergadering te Gouda 2 november 1940

De beschrijvingsbrief luidde:

M.

Het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde noodigt U uit tot het bijwonen van de jaarlijksche vergadering op

Zaterdag den 2den November 1940 klokke elf in 'Concordia', Westhaven 27 te Gouda.

De orde der werkzaamheden is als volgt:

- I. Opening der vergadering door den voorzitter, den heer Mr M. Nijhoff.
- II. Rede van prof. B. Becker.
- III. Verslag van den staat der Maatschappij en van hare belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1939/'40.
- IV. Verslag van den staat der bibliotheek gedurende hetzelfde tijdsverloop.
- V. Verslag omtrent de rekening en verantwoording van den penningmeester.
- VI. Verslag van de commissie voor taal- en letterkunde.
- VII. Verslag van de commissie voor geschied- en oudheidkunde.
- VIII. Verslag van de commissie voor schoone letteren.
- IX. Verslag van de commissie voor de uitgaaf van geschriften.
- X. Stemming over de toekenning van den jaarlijks uitgeoofden prijs van aanmoediging, genaamd 'Lucie B. en C.W. Van der Hoogt-prijs' (Voorstel afgedrukt op blz. 4).
- XI. Voorstel om f 100.- uit het Vaste Fonds beschikbaar te stellen ten behoeve van den Leidschen Taalatlas.
- XII. Voorstel om een subsidie van f 100.- gedurende 5 jaar te verleen voor de uitgaaf van het Repertorium van tijdschriftartikelen Petit-Ruys.
- XIII. Voorstel om art. 42 der wet eerste alinea te wijzigen: De jaarlijksche vergadering wordt gehouden in Juni.
- XIV. Voorstel om de Maatschappij te doen toetreden tot de Werkgemeenschap der Wetenschap in Nederland.
- XV. Vaststelling van de jaarlijksche bijdrage (wetsart. 12). Het bestuur stelt voor deze te handhaven op f 10.-.

XVI. Verkiezing van vier bestuursleden (wetsartikel 23; zie het bijgevoegd stembiljet).

XVII. Verkiezing van leden in vaste commissiën (wetsartt. 59 en 63; zie het bijgevoegd stembiljet).

XVIII. Verkiezing van een voorzitter.

Rondvraag.

Koffiedrinken

Door de buitengewone omstandigheden kan het bestuur niet voor een koffiemaal zorgen. De leden zullen dit zelf moeten doen; zij kunnen brood meebrengen of tijdig (*vóór de vergadering*) bij den kellner bestellen (bons niet vergeten!)

Coornhert-herdenking in de Sint Janskerk te 15 uur:

Als bewijs van toegang geldt de kaart voor de vergadering.

Rede van prof. dr C.G.N. de Vooys;

Voordracht van enkele gedichten van Coornhert door mej. Waldie van Eck; op de Oosthaven:

Onthulling van een gedenksteen aan den gevel van het huis waarin Coornhert is overleden.

Tegenwoordig zijn de volgende 75 leden: Bakhuizen van den Brink, Bloem, Bottenheim, Braak, Braat, Brandt, J. Brouwer, De Bruin, Buiskool, Cannegieter, Dominicus, Donkersloot, Drion, Van Dullemen-de Wit, Duyvendak, Van Eck, Enno van Gelder, Ern , Van der Feen, Folkers, Geers, De Gelder, De Gelder-Jansen, Goudeket-Philips, 's Gravesande Pannekoek, Ter Haar, Heeroma, Heinsius, Van Hille, Van Hille-Gaerth , Hugenholtz-Van Lokhorst, Idenburg, Idenburg-Siegenbeek van Heukelom, Juynboll, J. Kalff, Kazemier, Kluyver, Knipscheer, Kossmann, Kraemer, Kramer, Kroes-Ligtenberg, M.E. Kronenberg, Van Lessen, Lieftinck, De Mare, Mayer, Mollema, Moulyn, Moulyn-Haitsma Mulier, M. Nijhoff, Noordenbos, De Pater, De Raaf, Romein, Romein-Verschoor, Van Ronkel, Van Rijnbach, Schepp, Serrurier, Slagter, Van Son, Soons, Stols, Stuiveling, Van Suchtelen, Tielrooy, M. Valkhoff, Verdoes, Veth, A.B. de Vries, Westerman, Wouters, De Zwaan en als gast de spreker van deze bijeenkomst, prof. dr B. Becker.

[I.] Openingswoord van den voorzitter

I. De voorzitter, mr M. Nijhoff, opent de vergadering met een toespraak:

Het jaar 1940 is in menig opzicht een uitzonderlijk jaar. Groote gebeurtenissen hebben plaatsgegrepen. Tradities werden verbroken; constructies,

die wij als de grondslagen van ons leven beschouwden, werden uit de voegen gerukt. Voor ons, als letterkundige schrijvers, zonder onderscheid of wij publiceeren op belletristisch, wetenschappelijk of technisch gebied, zijn de moeilijkheden die ons vak en onze arbeid meebrengt meer dan verdubbeld, onverschillig of wij met spijt terugzien naar het verleden, of met nieuwe verwachtingen vervuld zijn.

Want waarmee werkt een schrijver, of hij dichter is of dokter, jurist of econoom, historicus, taalgeleerde of ingenieur; waarmee werkt een schrijver als hij zijn bevindingen in woorden uitdrukken gaat? Met de taal, ongetwijfeld. De taal is zijn instrument.

Dit instrument heeft echter een tweeledige functie. Twee dingen beheerscht de schrijver ermee. Zijn wereldbeeld en zijn innerlijke emotie, hetzij deze emotie nieuw gevoel betreft of nieuw-verworven inzicht. En nu zijn door de gebeurtenissen van dit uitzonderlijk jaar zoowel het wereldbeeld, dat voorheen een betrekkelijk constant aspect gaf, als de innerlijke emotie, die zelden zooveel te verduren kreeg, in hevige mate door dezelfde oorzaak in beroering gebracht. Zoowel voor het oog van ons schrijvers als in het hart van ons schrijvers grepen aardschokken plaats, en ons instrument, de taal, op zichzelf onveranderd, ligt op een bevende wereld in bevende handen. Waarbij - nogmaals - het weinig uitmaakt of die bevende handen zich naar een toekomst uitstrekken of naar een verleden, en of dit beven der wereld een ondergang beduidt of een nieuwe geboorte. Wij verkeeren, kortom, uiterlijk en innerlijk, in een kenteringstijd, zooals ons land niet gekend heeft sinds de 16e eeuw. Ook toen algemeene en ongemeene ontroering, hetzij men Ignatius volgde of Calvijn. Tweezijdig, ook toen, de energie. Terwijl in overgangstijden, als voor ons land bijvoorbeeld gekenmerkt door het jaartal 1795, de aandrift eenzijdig ontwikkeld schijnt te worden, beleven wij thans een tijd, als in de 16e eeuw, van tegengestelde maar evenwaardige hartstocht. Het is een tijd die veel van ons eischt en vergt, van ieder onzer persoonlijk. Wij hebben een bijzondere aanspraak op elkaars naastenliefde en vergevingsgezindheid, wij zijn niet alleen medemenschen, wij zijn tijdgenooten.

De tijd verbindt ons. Er zijn echter meer dingen die ons verbinden. Ik noemde reeds de taal. De taal die taal blijft, gelijk het staal staal blijft, als ploeg gebezigd of als wapen. De taal is onaantastbaar edel. Wie zijn taal zuiver hanteert verheldert zijn hartstocht en verruimt zijn blik door de moeite die hij zich geeft voor zijn medemenschen. Maar er zijn meer dingen aan ons gemeenzaam dan alleen de taal. Er is de natuur, ons

gemeenschappelijk materiaal, er zijn de sterren boven ons hoofd. Ik bedoel hier zoowel de onsterfelijke sterren, tintelend aan den hemel, als die andere sterrenbeelden, tintelend op aarde, van techniek, wetenschap, en kunst, van geslacht tot geslacht door bezielde menschenhanden brandende gehouden. Elk werk dat met liefde tot de wereld en met innerlijke emotie tot stand is gekomen, zij het een boek of een serum, een historische beschouwingwijze of een wiskundige formule, is als een ster, of - wilt ge een menschelijker beeldspraak - als een vuurtorenlicht, door menschen ontstoken, dat menschen den weg wijst.

Wij zijn, als tijdgenooten, verantwoordelijk voor het onderhoud dezer lichten. Het zijn toortsen die voortdurende vernieuwing behoeven, vlaggen die de grens van terra cognita aangeven en die wij steeds dichter planten moeten bij de denkbeeldige pool. Er is geen enkele verontschuldiging te vinden voor de verwaarloozing van dit ons toevertrouwd werk, dat wij krachtens onze aanleg gekozen hebben. Er is reden te over, voor ieder onzer, om uit de liefde voor zijn vak de kracht te putten tot voorwaarts gaan in deze wisselvallige wereld, en daar de vertroosting te vinden die de sterveling vindt bij het aanschouwen der sterren.

Geachte medeleden, ook op ons vereenigingsleven en deze jaarlijksche bijeenkomst drukt dit uitzonderlijk jaar zijn stempel. In plaats van in Juni te Leiden zijn wij te Gouda in November bijeen. Het een en ander heeft een geldige reden. Dat de jaarvergadering niet in Juni plaats vond, zooals onze wet voorschrijft, zal wel geen nadere toelichting behoeven. Niet echter zouden wij in Juni te Leiden, maar te Zutphen, ter herdenking van Staring, zijn bijeengekomen. Daarbij zou mijn voorganger als voorzitter, dr De Vries, een rede op Staring hebben uitgesproken. Om u een der genoegens van het verblijf te Zutphen althans op papier te doen smaken, heeft het Bestuur besloten de rede van De Vries, hoewel onuitgesproken, in het jaarboek af te drukken. Thans zijn wij te Gouda, niet echter omdat Staring zijn jeugd hier grootdeels doorbracht, maar omdat het in deze week viel dat Coornhert 350 jaar geleden stierf, en wel in een huis te Gouda, waar wij hedenmiddag tegenwoordig zullen zijn bij de onthulling van een gedenksteen. Ziehier waarom wij, op instigatie van een der leden van het Coornhert-comité, thans te Gouda vergaderen.

Er is nog iets dat aan deze vergadering iets uitzonderlijks verleent. Het, in vergelijking met vorig jaar, geringe getal der aanwezigen. De verlegging van Leiden naar Gouda, van Juni naar November, de moeilijke

spoorwegverbindingen op heen- en terugreis, zijn hier zonder twijfel schuld aan. Met des te meer vreugde heet ik u allen welkom. In het bijzonder mis ik - en dit gevoel zult gij deelen - de Vlamingen die onze vorige jaarvergadering, door in groote getale op te komen, zulk een luister bijzetten. Mogen wij hen volgend jaar weer in ons midden zien.

De Maatschappij heeft in den loop van dit jaar 16 leden door den dood verloren. Ik verzoek u van uw stoel te verheffen terwijl ik hun namen voorlees.

Dr C.J.K. van Aalst, H. Baart de la Faille-Wichers Hoeth, J.F.L. de Balbian Verster, dr E.J.M. Conradie, dr B.A.P. van Dam, Henri M. Dekking, dr E.C. Godée Molsbergen, dr I.H. Gosses, dr J.H. Gunning J.H.zn, J.A.F. Kronenburg, Dr W.J. Leyds, Mr J. Limburg, J.M. Meulenhoff, F. Rompel, jhr mr A.F.O. van Sasse van IJsselt en R.P.J. Tutein Nolthenius.

Mag ik u verzoeken weer plaats te nemen. Wat de verdiensten betreft van drie dezer gestorvenen, Gosses, Kronenburg en Tutein Nolthenius, volsta ik met een verwijzing naar het eerstkomend jaarboek waarin gij hun levensberichten zult lezen. Met dr Van Aalst is een belangrijke figuur in den lande heengegaan, op wiens medelidmaatschap de Maatschappij prijs gesteld heeft. Mevrouw Baart de la Faille-Wichers Hoeth heeft zoowel met een bundel gedichten als met enkele romans, waarin zij het leven uitbeeldt van de werkende vrouw, tot onze letterkunde bijgedragen. Met mej. dr Conradie, lectrice in de Afrikaansche taal en letterkunde aan de universiteit te Amsterdam, is op zeer jeugdigen leeftijd ons een vrouw ontvallen die haar vurige werkkracht dienstbaar maakte aan de bewustwording van den band die - mede dank zij haar - bestaan zal blijven tusschen Zuid-Afrika en Nederland. Dr Van Dam was een medicus, die meer dan tien jaar in de Oranje Vrijstaat werkzaam was. In 1893 gerepatriëerd, bewoog hij zich op medisch, sociaal en letterkundig gebied. Hij was mede-oprichter en jarenlang voorzitter van de Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose, waar ons land zooveel aan te danken heeft. Ook als letterkundige heeft hij onze dankbaarheid verdiend door o.m. zijn studies over Shakespeare. J.F.L. de Balbian Verster en Henri Dekking waren van oorsprong journalisten, maar hadden tevens verdiensten op ander terrein. Ging de liefde van De Balbian Verster uit naar historie,

en in het bijzonder naar scheepvaart-historie, zich uitstrekkend van Peter de Groot's verblijf te Zaandam tot de kapiteins-journalen gedurende den wereldoorlog 1914-1918, Henri Dekking wist zich een plaats te veroveren in het hart van zijn geliefd Rotterdam, behalve door zijn voortreffelijke Raadsverslagen, door zijn romans en tooneelwerken, in welke laatste mevrouw Mann-Bouwmeester triomfen gevierd heeft. Godée Molsbergen, hoogleeraar te Stellenbosch en te Gent, later landsarchivaris van Nederlandsch-Indië, is als weinigen onzer in de gelegenheid geweest met alle takken kennis te maken van den Nederlandschen stam. Zijn archiefwerk, ook op Ceylon, en zijn boek over Jan van Riebeeck, zullen hem doen voortleven bij het nageslacht. Gunning, zoon van den bekenden hoogleeraar Gunning, was predikant o.a. hier te Gouda, maar ook te Bennebroek, Leiden en Serooskerke. Hij maakte naam als leider van de evangelisatie Maranatha en door het weekblad 'Pniël' waarvan hij redacteur was. De naam van den Transvaalschen politicus Leyds, bij herhaling gekozen tot Staatssecretaris van zijn republiek, is innig aan dien van Paul Krüger verbonden. Zoowel zijn geschiedkundige werken als zijn in negen deelen uitgegeven correspondentie bevatten onmisbare gegevens ter bestudeering der historie van den in Zuid-Afrika gevoerden heldhaftigen strijd. Als jurist genoot Limburg tot ver buiten Nederland erkenning. Met zijn rechtskundige geschriften, met zijn bewerking in het bijzonder van Asser's Verbintenissenrecht, heeft hij ieder Nederlandsch jurist aan zich verplicht. Door de 'wet-Limburg' is zijn naam aan de geschiedenis van ons onderwijs verbonden. In Meulenhoff is een uitgever heengegaan voor wien de uitgeverij meer dan een commercieel vak was. Hij is van importeur van Fransche en Engelsche boeken uitgever geworden om een vertaling van Ibsen het Nederlandsche publiek aan te kunnen bieden. Na deze onderneming volgden zijn bibliotheken van Nederlandsche, Fransche, Duitsche en Engelsche meesterwerken. Ook moderne literatuur, als Arthur van Schendel, is hem dank verschuldigd. Frederik Rompel heeft de aandacht op zich gevestigd door zijn levensbeschrijving van Steijn, den laatsten president van den Oranje Vrijstaat. Van Sasse van IJsselt was behalve een bekend jurist en staatsman, in welke hoedanigheden hij het land aan zich verplichtte, een oudheidkundige van zijn provincie Brabant en een genealoog van zijn eigen geslacht. Zijn werk 'De voornamen Bossche huizen' zal gelezen worden zoolang 'sHertogenbosch bestaat.

Ofschoon hij geen lid van onze Maatschappij geweest is, ja zelfs uitdrukkelijk voor het aangeboden lidmaatschap heeft bedankt, is de naam mr H. Marsman, wiens bekroning met den Van Der Hoogt-prijs zooveel discussie verwekte, tot haar eer aan de Maatschappij verbonden. Marsman is tijdens de oorlogsdagen op zee omgekomen. Hij is het grootste verlies dat de moderne letterkunde door den oorlog heeft geleden. Het zij mij toegestaan hier een korte toelichting tot zijn beteekenis te geven.

Ik verdeel daartoe, hierin zijn eigen aanwijzingen volgend, Marsman's werkzaam leven in drie perioden. De eerste periode valt tusschen 1919 en 1926, tusschen zijn twintigste en zevenentwintigste jaar. Het was de lyrische periode bij uitstek. Hij schreef toen de eenige expressionistische poëzie van zuiver water, naast die van den Vlaming Paul van Ostayen, die onze taal bezit. Het zijn doorschijnende verzen, gewaarwordingen van licht en ruimte. De dichter voelt zich 'atoom en kosmos beide'. Tegenover elke curve van het menschelijk lichaam teekent zich de oneindigheid af.

De tweede periode (1926-1936) is een tienjarig tijdperk van zoeken. Marsman schrijft dan weinig poëzie, voornamelijk proza en critieken. Proza als levensverheerlijking, heftige critieken als uitingen van noodweer.

De laatste periode, in 1936 aanvangend, is de periode der autobiografie, zoowel in poëzie als proza. Marsman komt door reizen van onbepaalden duur naar Latijnsche landen lossen van zichzelf te staan, en zoo wordt het hem mogelijk zich van den zoeker die hij was rekenschap te geven in verhalen deels op *Wahrheit* deels op *Dichtung* berustend. Tot deze autobiografieën, het naaktste van alle, behoort zijn laatst-uitgegeven werk 'Tempel en Kruis'. Het geeft, in een poëtisch zelfportret, al Marsman's thema's: zijn afkomst, zijn heimwee naar oneindigheid, zijn hunkering naar een bezielde verband, de botsing en breuk tusschen liefde en vriendschap, zijn strijd om een geloof dat hem gemeenschap moest brengen en van eenzaamheid bevrijden, en het geeft dit in een stijl die van zijn eigen jeugdstijl als het ware de barok is.

Met zijn drie perioden, vurige lyriek, zoeken naar gemeenschap, autobiografische toekomstverwachting, is Marsman's werk typeerend voor het tijdperk tusschen twee oorlogen in. Het ligt voor de hand een parallel te trekken met de wereldgeschiedenis die ook in dit tijdvak drie perioden vertoont die elkaar opvolgen: hoogconjunctuur, crisis en herbewapening. Het rythme van zijn taal geeft een diagram van de wereldgebeurtenissen. Hij was de eerste en tot heden de eenige dichter wiens rythme sterk genoeg was om met winst van de geijkte versvorm af te wijken. Een versterkte

zinsbouw, een scherpe plastiek die de oratorische heffingen inhoud verleende zonder het tempo te vertragen, stelden hem hiertoe in staat. Voor bijzonderheden omtrent zijn persoonlijke figuur verwijs ik naar het tijdschrift 'Criterium', dat onlangs een nummer gewijd heeft aan Marsman's nagedachtenis. Juist door de ongeunsteldheid geeft daarin menige bijdrage zijn beeld helder weer.

Rest mij de mededeeling waarom ik hier sta. Op 16 September heeft mijn voorganger, dr De Vries, zijn ambt neergelegd en zich tevens wegens werkzaamheden uit het Bestuur teruggetrokken. Hierbij kwam ik automatisch als het ware op de plaats, mij door de jaarlijksche vergadering van 1939 toevertrouwd, welke ik echter door de mobilisatie niet had kunnen innemen. Dr De Vries was in het jaar dat achter ons ligt bereid het voorzitterschap voor mij waar te nemen. Wat dit komende jaar betreft, het besluit ter laatste maandvergadering genomen, waarbij de heer Idenburg als bestuurslid en ik voorloopig als voorzitter werd aangewezen, wordt straks aan uw goedkeuring onderworpen. Een woord van dank jegens dr De Vries moet mij hier van het hart. De Vries heeft onze Maatschappij voortreffelijk geleid. Zijn ondernemend initiatief, de tact waarmede hij de vergaderingen leidde, de wijze waarop hij de Maatschappij naar buiten waardig wist te vertegenwoordigen, zijn markante persoonlijkheid zelve, geven hem recht op ons aller erkentelijkheid. Het is een zware taak en een groote eer zijn opvolger te zijn.

Hiermede verklaar ik de 174e jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde geopend. Ik heet u allen welkom en in het bijzonder dr Becker uit Amsterdam, onzen Coornhert-kenner bij uitstek, die aan ons verzoek heeft willen voldoen om naar Coornhert's laatste woonplaats te komen en in ons midden een voordracht te houden die hij genoemd heeft 'Coornhert in den spiegel der Wellevenskunste'. Ik heb gezegd en geef het woord aan dr Becker.

[II.] Verslag der lezing van Prof. B. Becker

II. Prof. Becker neemt dan het woord voor het houden van zijn lezing over 'Coornhert in den spiegel van de Wellevenskunste'.

In 1586 verscheen Coornherts 'Zedekunst, dat is Wellevenskunste', de eerste ethica in de Nederlandsche taal. De schrijver, die zijn werk opdroeg aan H.L. Spiegel, verschool zich achter het pseudoniem Thiroplusius Laoscardi, een graeciseering van Dieryck Volckhartsz. Het werk

verscheen anoniem, omdat Coornhert door zijn geschriften bij zijn tegenstanders veel kwaad bloed gezet had en nu wilde hij voorkomen dat zijn naam op het titelblad in veler oogen het werk al dadelijk zou brandmerken. Wat de bronnen van de 'Zedekunst' betreft, wijst spreker eerst op den tastbaren invloed van den Bijbel. Een tweede belangrijke bron van de 'Wellevenskunste' vormen de klassieke schrijvers: het ligt voor de hand, dat Coornhert de humanist, de vertaler van Homerus, Cicero, Seneca en Boethius, talrijke citaten uit de oude schrijvers in zijn werk heeft ingelascht.

Spreker voegt aan de klassieken als leermeesters van Coornhert de kerkvaders en de Middeleeuwsche scholastieke schrijvers toe, inzonderheid Augustinus, Petrus Lombardus en vooral Thomas van Aquino: het is spreker gebleken, dat Coornhert, om de eerste twee boeken van zijn 'Zedekunst' te hebben kunnen schrijven, de Summa Theologiae van Thomas gekend moet hebben, terwijl ook in de andere vier boeken van het werk zeer veel van hem terug te vinden zal zijn.

In het tweede gedeelte van zijn voordracht toont spreker Coornhert in de 'Spiegel zijner gedachte' als katholiek, christen-stoïcijn, perfectist en verdediger van de godsdienstige vrijheid.

Wat de katholieke leer betreft, zag Coornhert minder gebreken in het katholicisme dan in het calvinisme, terwijl ook zijn denkbeelden over den vrijen wil, de erfsonde en het perfectisme meer overeenkomst vertoonen met de katholieke leer dan met die der protestantsche kerken en secten.

Ook belicht spreker hem als christen-stoïcijn en bespreekt hij den grondslag van zijn moraalphilosophie, namelijk de indeeling van alle dingen in goede, slechte en middelbare. De 'wijze man' kent het rechte gebruik der middelbare dingen, bezit ze in God 'met lossen herten' en treurt niet om hun verlies.

Het meest oorspronkelijke in Coornhert is zijn perfectisme: hij was overtuigd dat de mensch met Gods genade in staat is Gods geboden volkomen te onderhouden. Wellevens definieert Coornhert als gehoorzaamheid aan God hier op aarde. Het spreekt dus vanzelf, dat zijn perfectieleer een der grondslagen vormt van de 'Wellevenskunste': perfectistische gedachten komen er veelvuldig voor, vooral in de hoofdstukken van de gelijkmoedigheid, lijdzaamheid, standvastigheid, enz.

Tenslotte komt Coornhert als verdediger der godsdienstige vrijheid ter sprake. Hij heeft altijd streng onderscheid gemaakt tusschen bepaalde denkbeelden en de dragers ervan. De denkbeelden die hij verkeerd achtte

heeft hij bestreden, daartoe aangezet door zijn geweten. De menselijke waardigheid van zijn tegenstanders heeft hij daarbij echter altijd geëerbiedigd. Ketterij wil hij bestreden zien, maar iedere vervolging der ketteren keurt hij af.

In de 'Zedekunst' kan men Coornhert ook als tegenstander van geloofsvervolging leeren kennen, namelijk in het hoofdstuk over de waarheid, waar als hoofdargument tegen het 'ketterdooden' de onoverwinnelijke macht der waarheid wordt gesteld.

[III.] Verslag van den secretaris

III. De secretaris leest zijn verslag voor over den staat der Maatschappij en haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1939/'40.

De eerste onzer maandelijksche bijeenkomsten valt kort na het begin van den oorlog. De reeks kon nog in ongestoorden gang worden beëindigd.

Deze vergaderingen hadden plaats op 6 October, 3 November en 8 December 1939 en op 12 Januari, 2 Februari, 1 Maart, 12 April en 3 Mei van dit jaar. Daarin hielden voordrachten:

dr W.C. Braat over: De romeinsche castella bij Vechten, met lichtbeelden;

dr K.H. Heeroma over: De waardeering van de Volkstaal;

dr A.W. Byvanck over: De oudste geschiedenis van Leiden en omgeving, met lichtbeelden;

dr I.J. Brugmans over: Verleden, heden en toekomst van het hooger onderwijs in Nederlandsch-Indië;

dr P. Geyl over: Historische en staatsrechtelijke partij-controverse onder De Witt;

dr W.R. Juynboll over: Internationale stroomingen in de Hollandsche landschapschilderkunst van de zeventiende eeuw, met lichtbeelden;

dr A. Romein-Verschoor over: Tendenz-literatuur;

de heer P.J. Meertens over: Het probleem der nationale kleederdrachten, met lichtbeelden.

Aan alle genoemde sprekers zij ook hier dank gebracht voor hun medewerking.

Op de vergaderingen waren meestal meer dan 30, tweemaal 41 leden tegenwoordig; alleen de strenge winter deed het bezoek slinken.

Alle werkzaamheid stokte, toen de worsteling op onzen eigen grond plaats greep. Enkele weleen na het einde daarvan heeft het bestuur zich tot de leden gericht om mede te deelen, dat nòch de Staring-herdenking nòch de jaarvergadering konden doorgaan.

Die herdenking was aanleiding geweest om af te wijken van de overlevering, die Leiden als vergaderplaats voorschreef: Zutphen stond, met medewerking van zijn burgemeester, voor ons open. Niet slechts wat de plaats, maar ook wat den tijd der handeling betreft zou met gewoonten worden gebroken: de vergadering zou op den *vierden* Woensdag, den 26sten Juni zijn uitgeschreven. Dank zij de vriendelijke medewerking van ons medelid Mr A. Staring was de voorbereiding in één dag tot in onderdeelen geregeld. Hem zij daarvoor hier onze hartelijke dank betuigd.

Een ander gevolg van de wereldgebeurtenissen is geweest, dat wij onzen voorzitter den heer Nijhoff door de mobilisatie moesten verliezen. Hij schreef den 7 September: 'Ik leg mijn voorzitterschap hierbij neer. Het spijt me, maar er zijn erger dingen op dit oogenblik.' Met des te grooter vreugde begroeten wij hem, hersteld van zijn verwonding, in ons midden en ook thans - met de voorloopige goedkeuring der maandvergadering, waaraan deze jaarvergadering zeker met blijdschap haar sanctie zal geven - als onzen voorzitter.

Het kostte evenwel moeite den heer De Vries er toe te bewegen om nog eens de leiding in zijn beproefde handen te nemen. In de Novembervergadering werd hij opnieuw voorloopig tot voorzitter gekozen en verklaarde zich, 'in afwijking van de goede gewoonte', zooals hij opmerkte, 'die elk jaar een anderen voorzitter verlangt' bereid voor den drang der omstandigheden te zwichten. Toen in September de heer Nijhoff er in toestemde als voorzitter te fungeeren, heeft de heer De Vries gemeend uit het bestuur te moeten treden.

Ook van arikel 16 der wet, dat den aanvang van het maatschappelijk jaar onmiddellijk na de gewone jaarlijksche vergadering stelt, moest - ter wille van de administratie van onzen penningmeester - worden afgeweken; wij hebben daarom het einde van het oude jaar bepaald op den 26sten Juni.

In December gewerd ons de uitnoodiging een vertegenwoordiger uit ons midden te benoemen, om zitting te nemen in het bestuur van de Overvoorde-Gordon-stichting, het oord tot rust en verpoozing, dat Mevrouw Overvoorde in haar villa te Wassenaar heeft gesticht. Daarover zal het beheer worden gevoerd door leden uit de besturen van de

Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, den Bond van Nederlandsche Architecten, het Genootschap Pulchri Studio en de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, tezamen met een der bloed- en aanverwanten van Mevrouw Overvoorde of wijlen haren echtgenoot.

Het bestuur verzocht den voorzitter namens de Maatschappij op te treden.

Den 9den Maart is op den Pauwhof de Stichting door Mevrouw Overvoorde aan de beheerders overgedragen.

In April zou een commissie voor de vorming van een Nederlandsche technische terminologie, vooral in Zuid-Afrika gewenscht, worden geïnstalleerd, toen kort voor den vastgestelden dag reeds een officieele commissie in samenwerking met het Departement van Onderwijs bleek te bestaan, zoodat een tweede commissie overbodig werd. De onze had echter Vlaanderen en Zuid-Afrika bij het werk betrokken en kan misschien nog van nut zijn als uitbreiding van eerstgenoemde.

Den 29sten Juli vertegenwoordigden voorzitter en secretaris de Maatschappij op een bijeenkomst in de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, waar 'een beperkt aantal van de belangrijkste en meest algemeene instellingen van wetenschappelijken aard' - het waren er wel geteld 26 - op uitnoodiging van het algemeen bestuur der Akademie afgevaardigden hadden gezonden om deel te nemen aan de stichting van een 'Werkgemeenschap der Wetenschap in Nederland'. Tot het voorloopig bestuur, belast met het ontwerpen van de statuten behoort ook de heer De Vries.

Tot zoover de vertegenwoordiging naar buiten.

Het bestuur benoemde tot leden:

te Deventer den heer J.A. Rispen;

te Haarlem den heer J.L. Tadema;

te Leiden dr E.W. Schallenberg en den heer N.J. Swierstra;

te 's-Gravenhage den heer H. Mayer en dr D. Wiersma.

Onze verzameling portretten van leden werd verrijkt met twee prenten, die Mr A. Staring ons den 5 December van den Wildenborch toezond: de beeltenis van den dichter Mr A.C.W. Staring, naar een schilderij van Adriaan de Lelie in mezzotint en die van den waterbouwkundige W.C.A. Staring in lithografie, beide door W.G. Hofker. Wij zijn den schenker voor deze zeer fraaie aanwinsten, die niet in den handel zijn, zeer erkentelijk.

Het jaarboek verscheen in December en was dezen keer een derde minder in omvang dan het vorige jaar; die vermagering bracht het in een gezonde verhouding tot de begrooting.

De Maatschappij telt, voor zoover kan worden nagegaan thans 649 leden en 42 buitengewone leden; de leden, die in Juni werden verkozen en bericht hebben hunne benoeming te aanvaarden, zijn hierbij geteld. Van sommige der nieuw benoemden is eerst later bericht te wachten.

[IV.] Verslag van den bibliothecaris

IV. De bibliothecaris leest vervolgens zijn verslag omtrent de Bibliotheek voor:

De Bibliotheek der Maatschappij is in het vereenigingsjaar 1939/40 met belangrijke aanwinsten, zoowel door schenking als door aankoop, vermeerderd; inzonderheid is dit het geval met de verzameling handschriften. Vermelding verdienen: het Archief van het Tijdschrift *De Gids*, over de jaren 1840-1939, dat door de Redactie aan onze Bibliotheek werd overgedragen, met de bepaling, dat het gedeelte van vóór 31 December 1915 reeds thans geheel voor belangstellenden toegankelijk zal zijn, doch dat voor raadpleging van het verdere gedeelte toestemming van de Redactie vereischt zal zijn.

Van belang voor de geschiedenis der Nederlandsche philologie, in het bijzonder voor het ontstaan van het eerste wetenschappelijke Etymologische Woordenboek der Nederlandsche taal, is de verzameling brieven door verschillende geleerden gericht aan Dr Johannes Franck, eertijds hoogleeraar te Bonn, waarbij vooral de brieven van P.J. Cosijn beteekenis hebben, zoomede de brieven van Fraanck aan Cosijn, die hierbij gevoegd zijn. Dit geschenk mochten we ontvangen van Mevr. Wed. Joh. Franck te Londen, door vriendelijke tusschenkomst van ons eereid Dr J.W. Muller.

Uit de nalatenschap van Herman Robbers viel ons als legaat van Mevr. W.H. Robbers-Liernur ten deel een bijna volledige verzameling der werken van Jac. van Looy en van Herm. Robbers, meerendeels gedrukt op bijzonder papier en gebonden in fraaie leeren of perkamenten banden, in het geheel 21 deelen. Door de familie Robbers werden afgestaan de brieven, die Herm. Robbers van een groot aantal Vlaamsche letterkundigen in den loop der jaren ontving, inzonderheid Em. de Bom, Karel van de Woestijne, Lode Zielens, F.V. Toussaint van Boelare, Stijn Streu-

vels, Aug. Vermeulen en Frans Verschoren, zoomede handschriften van de meeste werken van Robbers.

Dr I.A. Nederburgh stond een door hem samengestelde Fantastische Klucht in drie bedrijven: De val van het Vrouwenrijk, af. Aangekocht werd een A/B/C Boek, geteekend en geschreven door Crijn van Zuyderhoudt, Tot Amsteldam, Anno 1779, een kalligrafisch meesterstukje met penteekeningen in kleuren.

Van de overige geschenken kunnen nog genoemd worden dat van Prof. Baur te Gent, waardoor de Jubileum-uitgave van Guido Gezelle, reeds gedeeltelijk in de Bibliotheek aanwezig, werd gecombineerd. De heer Mollema schonk ons het Eerste Deel van zijn Geschiedenis van Nederland ter zee; Prof. Frans Daels te Gent verschillende zijner werken; Mr C.W. Wormser te Bandoeng een aantal fraai uitgevoerde reisbeschrijvingen van zijn hand; de heer B. van den Sigtenhorst Meijer eenige zijner muzikale composities; de heer H. van der Bijll een exemplaar van het Liber Amicorum van Prof. Molkenboer; de Openb. Leeszalen en Bibliotheken te Delft, Dordrecht en Leiden stonden ons wederom boeken af, die voor onze bibliotheek van belang waren.

Dit zijn slechts enkele namen uit de velen, die men vermeld vindt in de achter dit verslag opgenomen Lijst van Personen en Instellingen, die de Bibliotheek met geschenken hebben vereerd; hun allen wordt hier nogmaals dank gebracht voor hun belangstelling.

Na afloop van de 173ste Jaarvergadering werd, gelijk in het vorige Jaarverslag van den Secretaris reeds vermeld is, een tentoonstelling betreffende de Camera Obscura in de Universiteits-Bibliotheek geopend. Deze tentoonstelling was juist te Leiden mogelijk, doordat de Maatschappij een zeer belangrijke Beets-Verzameling bezit, haar door de Familie Beets in 1911 geschonken en sedert herhaaldelijk vermeerderd. Zoo was het mogelijk de 38 drukken van de C.O. te laten zien (waarvan eenige ontbrekende o.a. door de Erven F. Bohn werden beschikbaar gesteld), waarbij zeer merkwaardige en kostbare exemplaren. Van enkele drukken zijn nog voorhanden de door Hildebrand voor den herdruk gereed gemaakte exemplaren, want tot en met den 21sten druk heeft hij zelf de uitgave kunnen voorbereiden en groot is het aantal wijzigingen door hem in den loop der jaren in den tekst aangebracht. Voorts was aanwezig het handschrift van den in 1889 door Hildebrand zelf samengestelden commentaar op de C.O. 'Na vijftig jaar', zoomede een door Dr Joh. Dyserinck geschonken exemplaar van dit boek met veel interessante aanvullingen, illustraties en bijlagen.

Op een volgende tafel waren te zien teekeningen van Hildebrand, fragmenten van het handschrift der C.O., exemplaren van de Leidsche Studentenalmanakken van 1836-1839 en andere tijdschriften, waarin de stukken, die later tot de C.O. werden bijeengevoegd, het eerst het licht zagen; de tooneelbewerkingen van verschillende stukken der C.O. enz. Zeer de aandacht trok het nummer van *The Illustrated London News* van 18 November 1865, waarin afgebeeld wordt de Londensche Pneumatic Despatch Tube, die Hildebrand aanleiding gaf tot zijn geestigen brief aan den eezamen Dirk Rietheuvel. Een derde tafel gaf een reeks van portretten van Nicolaas Beets, waarbij zich de oorspronkelijke teekening door Haverman bevond, eigendom der Erven F. Bohn, zoomede van enkele zijner vrienden en tijdgenooten uit de Leidsche jaren. De vierde tafel was gewijd aan de vertalingen der C.O. en van deelen daarvan in het Fransch, Duitsch, Engelsch, Italiaansch, Hongaarsch, Volapük, Esperanto; ook hiervan bezit onze Bibliotheek een uitgebreide verzameling. Ten slotte was er nog een verzameling literatuur over Hildebrand en Nicolaas Beets, beoordeelingen der C.O. en een omvangrijke collectie brieven en documenten betreffende dit boek. De weinige dagen, dat deze tentoonstelling voor het publiek opengesteld was, mocht haar een druk bezoek ten deel vallen. Toen de firma F. Bohn te Haarlem het plan opvatte aldaar en in de overige hoofdsteden der provinciën van ons land een Camera-Obscura-tentoonstelling te organiseeren, verleende het bestuur der Maatschappij zijn medewerking om een deel van het te Leiden tentoongestelde voor dit doel beschikbaar te stellen. Tengevolge van de mobilisatie en het dreigend oorlogsgevaar ging deze tentoonstelling niet door. In het begin van Mei zonden wij deze verzameling wederom naar Haarlem voor een dergelijke in Juni te openen tentoonstelling, doch door de gebeurtenissen van 10 Mei en volgende dagen heeft men ook van het openen van deze tentoonstelling moeten afzien.

Voor de tentoonstelling betreffende St. Willibrordus, te Utrecht gehouden, werden eenige handschriften der Maatschappij beschikbaar gesteld.

Vele uitgevers hebben ook dit jaar enkele hunner uitgaven aan de Bibliotheek doen toekomen, verscheidene zelfs zonder dat hun een verzoek daartoe gedaan was; wij zijn hun voor deze geschenken zeer erkentelijk, want zonder deze zou het niet mogelijk zijn de nieuwere literatuur op eenigszins bevredigende wijze in de Bibliotheek vertegenwoordigd te doen zijn.

De Bibliotheek werd vermeerderd met 421 boekwerken en 60 over-

drukken, benevens een uitgebreide verzameling overdrukken, afgestaan door Dr A.W. Byvanck. In verband met de noodzakelijk gebleken beperking van den omvang van het Jaarboek moet - zeer tot mijn leedwezen - ditmaal de achter dit Verslag volgende Lijst van Aanwinsten, (zie bijlage I blz. 100) tot de handschriften beperkt worden.

[V.]

V. Voor de Commissie van art. 34 der Wet geeft de heer Lieftinck verslag van het door den penningmeester gevoerde beheer. Diens rekening en verantwoording (zie bijlage II blz. 104) worden onder dankzegging goedgekeurd.

[VI.] Verslag van de commissie voor taal- en letterkunde

VI. Hierna volgt voorlezing door den heer Kossmann van het verslag der Commissie voor Taal- en Letterkunde:

De commissie vergaderde maandelijks van September tot Mei. Voorzitter was de heer Knuttel, secretaris de heer Kossmann. Van het tijdschrift verschenen deel 59, aflevering 2 tot 4 en deel 60, aflevering 1.

De volgende leden deden mededeelingen op de achtereenvolgende vergaderingen:

September: Kloeke, over het Roelandslied;

October: Heinsius, over de taal van aantekeningen en inleidingen der Statenvertaling;

November: Heeroma, over boerderijwoorden;

December: Kossmann, over straatzangers en liedjesverkoopers;

Januari: Kloeke, over Van den levne ons Heren;

Februari: Van Lessen, over de etymologie van eenige muntnamen;

Maart: Van Haeringen, over de taaie levenskracht van het sterke werkwoord;

April: Knuttel, over Godeveert in Aiol en over 'in de lorum zijn';

Mei: Van Eyck, over de chronologische volgorde van Hadewychs werken.

[VII.] Verslag van de commissie voor geschied- en oudheidkunde

VII. Hierna volgt voorlezing door den heer De Gelder van het verslag der Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde:

De commissie vergaderde zes maal, onder voorzitterschap van den heer Bijleveld, ten huize van de leden. Secretaris was de heer De Gelder en bij diens afwezigheid de heer Bakhuizen van den Brink.

De volgende leden deden mededeelingen over de achter hun naam vermelde onderwerpen:

de heer Bakhuizen van den Brink: een handschrift van Guido de Bres' Confession de Foy; de eerste druk van de Confession de Foy;

de heer Bijleveld: de aschregen van 1783; het huwelijk van Johan van Motzfeldt te Wassenaar en te Voorschoten; de ligging van Oud-Teylingen te Warmond; een ongeluk met de spoorbrug te Warmond in 1842; over E. Meeter's 'Holland, its kings, its press, its presence', uitgegeven bij Hope te London in 1857;

de heer Byvanck: wat ons thans bekend is van het Nederlandsch palaeolithicum; over het Nederlandsch neolithicum; over nieuwe vondsten van Noord-Nederlandsche miniaturen;

de heer Van Gils: over de academische opleiding tot onderwijsbevoegdheid in de literaire en historische vakken; over een muurschildering in de Minderbroederskerk te Leeuwarden;

De heer De Groot: de keuze van de Gouverneurs-Generaal in het licht der geschiedenis van de laatste 50 jaar; over de betrekking van plaatsnamen en geslachten in Nederland tot Lohengrin;

de heer Huizinga: over patriottisme en nationaal bewustzijn; over Sir Philip Sidney;

de heer Krom: de onderzoekingen naar het graf van Jan Pietersz. Coen;

de heer Meijers: de term 'menschewijc' in het handvest van een stad bij Artois.

Een voorgenomen bezoek van de commissie aan Noord-Limburg op 10 en 11 Mei, onder leiding van mgr Van Gils, moest worden uitgesteld.

[VIII.] Verslag der commissie voor schoone letteren

VIII. Hierna volgt voorlezing van het verslag der Commissie voor Schoone Letteren door mevrouw Van Dullemen-De Wit:

Het verslag der Commissie voor Schoone Letteren kan ditmaal kort zijn. Menigmaal kwamen haar leden in najaar en voorjaar tezamen, een ruime lijst van in de laatste twee jaren verschenen werken werd aangelegd en geraadpleegd, vele auteurs werden besproken en ten slotte werd door de commissie een reeks boeken ter lezing uitgekozen. Zij circuleerden en ter vergadering waren zij het onderwerp van ampele discussie. Meer en meer is de commissie doordrongen van de wenschelijkheid, haar door het bestuur nogmaals op het hart gedrukt, om het element van

'aanmoedigen' niet te veronachtzamen. De ter bekroning voor te dragen auteur behoort - niet naar de jaren, maar wel wat de letterkundige vermaardheid betreft - eenigermate 'jong' te zijn. Het al te jeugdige - d.w.z. wel veel belovende maar niet vervulde - kan men evenwel ook niet bekronen, wil men er later niet met een zekere verbazing op terug behoeven te zien. Al de in de bijkans twintig jaren van haar bestaan door de commissie uitgekozen schrijvers behooren ook nu nog tot degenen die het 'uithielden'. We hopen dan ook met de keuze van de door ons voorgedragen verzenbundel van Clara Eggink - wier recente, na-oorlogsche gedichten, onze verwachting bevestigen - een figuur te hebben aangewezen, die een waardige plaats zal blijven innemen in de reeks van onze - nog altijd schaarsche - lyrische dichters.

Ten slotte zij nog vermeld, dat het bestuur eenige van onze commissieleden in het voorjaar uitgenoodigd heeft om een contactvergadering mede te maken. Aan de uitnoodiging werd gehoor gegeven. Zulke ontmoetingen werken ongetwijfeld in hooge mate er toe mede het samenwerken van bestuur en commissie harmonieuzer te maken en wij zijn er erkentelijk voor.

[IX.] Verslag van de commissie voor de uitgave van geschriften

IX. Vervolgens leest de heer De Gelder het verslag van de Commissie voor de Uitgaven voor:

In het vorige jaarverslag is melding gemaakt van omstandigheden, die de verschijning vertraagden van de door dr B. Becker te verzorgen uitgave van Coornhert's werken. De toen uitgesproken verwachting dat deze omstandigheden zich in gunstigen zin zouden wijzigen, is inmiddels in vervulling gegaan. Voor het jaar 1940 is een rijkssubsidie toegekend aan den bewerker. Voorts heeft de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen zich bereid verklaard, het werk te zamen met de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uit te geven. Door beide lichamen is een gemeenschappelijke commissie van redactie aangewezen, bestaande uit de heeren dr J. Lindeboom, dr C.G.N. de Vooys en dr J. de Vries namens de Akademie, en mr P.N. van Eyck en dr A. Zijderveld namens onze Maatschappij. Deze commissie zal zich verder met de verzorging der uitgave belasten. Het eerste deel is thans ter perse.

Verder zal, naar de Commissie hoopt, nog in dit jaar in de 'Kleine Reeks' van uitgaven der Maatschappij verschijnen het Getijdenboek van

Geert Groote uitgegeven door dr N. van Wijk. Deze tekst heeft, wegens het dialect waarin hij is gesteld, een bijzonder belang voor de studie der Nederlandsche taal. Op deze wijze zal de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde haar bijdrage leveren tot de herdenking van Geert Groote.

DE LUCIE B. EN C.W. VAN DER HOOGT-PRIJS

De vertrouwelijke mededeeling in den beschrijvingsbrief moest, wegens een kort voor de jaarvergadering door den voorzitter gehouden bespreking met de Commissie voor Schoone Letteren, beperkt blijven tot het volgende bericht:

Voorstel van de Commissie voor Schoone Letteren, gesteund door het Bestuur, om den Van der Hoogt-prijs toe te kennen aan mevrouw Clara Eggink voor haar verzenbundel 'Het Schiereiland'.

[X.]

X. De Secretaresse, mevrouw Van Dullemen-de Wit, leest de aanbeveling der Commissie voor:

De bundel 'Het Schiereiland' is de tweede van Clara Eggink. Zij debuteerde in 1934 met een schrift van de Vrije Bladen 'Schaduw en Water'. In kleinen kring van poëziefhebbers trok haar geluid toen dadelijk de aandacht. Wellicht om de volstrekte oprechtheid waarmee zij haar gevoelens uitte. Haar werk, hoewel naar den inhoud en den vorm vrouwelijk en vooral typisch lyrisch, is toch gespeend van dat element van al te groote zelfbespiegeling en zelfverteedering, integendeel: het confronteert zich moedig en soms ietwat koel met het eigen leed en de eigen problemen. Haar sentimenten zijn weemoedig, maar worden niet vergezeld van zelfbeklag; zij droomt zich een leven van groote stijl, maar weet die, gevangen als ze is in het gewone sleurleven, niet te vinden. Op klare wijze en naar aanleiding van zeer eenvoudige gegevens belijdt Clara Eggink in haar poëzie al de gespletenheid van den modernen mensch. Argeloos en oprecht belijdt zij het ontgoochelend resultaat en juist *die* oprechtheid, gepaard met het fijn-lyrische geeft er de bekoring aan. Het is of zij in haar ziel gespannen luistert naar de eerste openbaring van een dieper levensgeheim, dat haar, vooralsnog, ontgaan moest. Vele dichters hebben deze opdracht: het luisteren, het opvangen *en* het openbaren door middel van de dichtkunst. Wat Clara Eggink doet is slechts een heel lichte, teedere suggestie scheppen van een blinkende wereld achter deze schijn. Daardoor heeft haar werk iets van 'Schaduw en Water'. Haar poëzie blijft uiterst simpel van uitdrukkingmiddel, zij ontwijkt alle ge-

kunsteldheid. Voor haar is de poëzie het 'schiereiland' waarheen zij vlucht, hoewel zij, diep in haar hart, liever niet vluchten wilde en op dit ons vasteland zelve, gelukkig zijn

De toekenning van den prijs wordt goedgekeurd.

[XI-XII.]

XI-XII. De voorstellen van het bestuur om f 100.- uit het Vaste Fonds beschikbaar te stellen ten behoeve van den Leidsche Taalatlas en om een subsidie van f 100.- gedurende 5 jaar te verleenen voor de uitgaaf van het Repertorium van tijdschriftartikelen Petit-Ruys, worden aangenomen.

[XIII.]

XIII. Bij het voorstel om wetsartikel 42 te wijzigen, wordt namens het bestuur nog gevoegd dat de tweede alinea dient te vervallen. Aangevuld met de woorden 'behoudens bijzondere omstandigheden' wordt het aangenomen.

[XIV.]

XIV. Het voorstel tot toetreding tot de Werkgemeenschap der Wetenschap in Nederland wordt, na een toelichting van den voorzitter, goedgekeurd en de jaarlijksche bijdrage bepaald op f 25.-.

[XV.]

XV. Het voorstel om de jaarlijksche bijdrage te bepalen op f 10.- wordt zonder bespreking goedgekeurd.

Nadat een commissie is gevormd om de stemming voor bestuur en commissiën op te nemen, wordt tegen één uur de vergadering onderbroken voor het koffiedrinken; de besprekingen worden om 2 uur heropend.

[XVI-XVII.]

XVI-XVII. De uitslag van de verkiezing van vier bestuursleden en 11 leden in vaste commissiën wordt namens de commissie voor stemopneming, gevormd door de leden Brandt, Slagter en Valkhoff door den heer Valkhoff bekend gemaakt. Uit de stembus kwamen 72 geldige stembiljetten. Gekozen zijn alle a-candidaten:

in het bestuur: dr J.J. de Gelder, mr J. Slagter, mr M. Nijhoff en mr P.J. Idenburg;

in de commissie voor taal- en letterkunde: dr A. Zijdeveld en dr J.H. van Lessen;

in de commissie voor geschied- en oudheidkunde: J. de Groot en J.C.M.

Warnsinck;

in de commissie voor schoone letteren: dr A. Asselbergs;

in de commissie voor de uitgaaf van geschriften: dr C.B. van Haeringen.

Het bestuur deelt mede dat de candidaatstelling onder no 9 op het stembiljet afgedrukt op een misverstand berust, ontstaan door den korten tijd van voorbereiding. De commissie voor de bibliotheek blijft ongewijzigd.

[XVIII.]

XVIII. Wanneer de verkiezing van een voorzitter aan de orde is, vraagt de heer Schepp aandacht voor een schrijven, dat het bestuur van een ter zake zeer bevoegde ontving. 'De voorzitter onzer Maatschappij, de heer Martinus Nijhoff, heeft als reserve-Kapitein der Wielrijders in de oorlogsdagen 'als een leeuw gevochten', zooals minderen, meerderen en gelijken zich spontaan en bewonderend hebben geuit. Bij den tegenstand, dien hij had te bieden nabij Oosterbeek aan den uit Arnhem oprukkenden vijand, heeft hij krachtige leiding en een inspireerend voorbeeld geschonken. Ondanks zijn zware voetverwonding, die thans nog niet geheel genezen is, bleef hij in het gevecht en heeft toen vanuit een auto zijn taak vervuld, ongeacht hevige beschieting.'

Allen staan op om met langdurig applaus aan deze hulde deel te nemen.

De heer Nijhoff dankt voor de hartelijke wijze waarop hij als voorzitter is gekozen.

Bij de rondvraag geen opmerkingen.

Om half drie sluit de voorzitter de vergadering.

Het bestuur, de sprekers bij de Coornhertherdenking, het comité dat deze herdenking voorbereidde en andere genoodigden zijn daarna ten stadhuize ontvangen. De waarnemende burgemeester, mr H.P.C.M. de Witt Wijnen sprak de aanwezigen toe in de oude raadzaal en de heer Nijhoff dankte voor de ontvangst terwijl thee en Goudsche wafels werden rondgediend.

Bij de Coornhertherdenking in de Sint Janskerk waren vele bezoekers der jaarvergadering onder het gehoor van prof. de Vooy en mejuffrouw Waldie van Eck. De plechtigheid werd met orgelspel ingeleid. De eerste spreker schetste Coornhert in zijn geloofsopvattingen en stelde zijn beteekenis in het Europeesche geestesleven en als Nederlandsch prozaschrijver in het licht. Mejuffrouw van Eck droeg op verzoek van ons bestuur vier gedichten van Coornhert voor ('Des menschen zotte slechtheid',

'Elk mensch wil zalig wezen', 't Kruis moet gedragen zijn', 'Den werkman is werk eind en lust') om te eindigen met het opschrift ('Hier rust', enz.) door Spieghel gedicht voor de zerk, die in de Sint Janskerk nog Coornhert's graf dekt. Bij deze zerk was een kleine verzameling documenten betreffend Coornhert tentoongesteld.

Op de Oosthaven, aan den gevel van het huis waarin Coornhert is overleden, werd de gedenksteen met zijn beeltenis naar Goltzius' gravure, gebeiteld door den beeldhouwer Theo van Reyn, onthuld.

VERSLAG DER COMMISSIE VOOR HET FOLKLORISTISCH ARCHIEF

[Niet opgenomen in de agenda van den beschrijvingsbrief].

De Commissie heeft dit jaar geen aanwinsten te vermelden. In verband met de toetreding als lid tot onze Commissie van den Heer P.J. Meertens, Secretaris der Volkskunde-Commissie van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, is de vraag overwogen of het in het belang van de centraliseering der werkzaamheden op dit gebied niet wenschelijk was, de verzameling van de Maatschappij naar Amsterdam over te brengen. Een voorstel dienaangaande mocht de goedkeuring van het Bestuur der Maatschappij verwerven, tengevolge waarvan de verzameling grotendeels aan de genoemde commissie der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen te Amsterdam in bruikleen is gegeven.

DE UITSLAG DER VERKIEZING VAN NIEUWE LEDEN

De uitslag der verkiezing van 40 nieuwe leden, waarvoor een stembiljet en kandidatenlijst aan de leden in Nederland werd gezonden bij de mededeeling van het bestuur van den 15den Juni 1940, was door de pers in Juni bekend gemaakt en valt daardoor buiten het verslag van de jaarvergadering.

De commissie voor stemopneming, bestaande uit de leden Braat, De Gelder, Heeroma, Idenburg-Siegenbeek van Heukelom, Kroon, Van Lessen, Lieftinck en Slagter heeft den 25sten Juni den uitslag bepaald.

Ingekomen waren 234 geldige stembiljetten en 6 van onwaarde. Het wettelijk minimum 58 (een vierde) behaalden 67 van de 93 kandidaten, maar de meesten vereenigden een veel hooger stemmenaantal op hun naam, zoodat alleen diegenen, die er 82 of meer behaalden, tot gewoon lid zijn gekozen, namelijk:

mej. dr J.M. Bouvy, dr C.D.J. Brandt, dr A. Burssens, G.E.C. Crone, mevr. M. Goudeket-Philips, prof. G. Guilhou, dr W.G. Hellinga, dr A.N.J. den Hollander, jkvr dr C.H. de jonge, dr E. Jongejan, dr G. Kazemier, mej. M.E. Kluit, prof. dr R.D. Kollewijn, dr C.C. Krieger, Th. B. van Lelyveld, dr A.C. van Loey, dr. Th. Lyna, dr J.P. Mensing, P. Minderaa, mej. dr Chr. Mohrmann, M. Mok, L. Monteyne, mevr. H.H.J. Moulyn-Haitsma Mulier, dr J.L. Pauwels, dr E. Reeser, dr A. Reichling, dr G. Schamelhout, jkhr dr J.J. von Schmid, dr G.K. Schmoock, E.A. Serrarens, J. Smits van Waesberghe, dr J.J. Soons, dr F. de Tollenaere, dr H.N. ter Veen, dr A. de Vletter, dr A.B. de Vries, dr M.J.A. de Vrijer, dr J.C. Westermann, G.W. Wolthuis, N.P. van Wijk Louw.

Bijlage I: aanwinsten der bibliotheek

(Behoort bij het Verslag van den Bibliothecaris, afgedrukt op blz. 89).

Lijst van personen en instellingen die de bibliotheek van de Maatschappij in het genootschapsjaar 1939-1940 met geschenken hebben vereerd

1. Dr S. Antoniadès, Leiden.
2. Dr F. Baur, Gent.
3. Dr Titus Brandsma, Nijmegen.
4. Dr J. Brouwer, Utrecht.
5. H. van der Bijll, Amsterdam.
6. Dr A.W. Byvanck, Leiden.
7. Commissie voor Schoone Letteren.
8. Commissie v.d. Dr. C.J. Wijnaendts-Francken-prijs.
9. Dr Frans Daels, Gent.
10. Dr O. Dambre, St. Martens-Latem.
11. Am. Dermul, Antwerpen.
12. Directie der Nederl. Spoorwegen, Utrecht.
13. Ir C.L. Driessen, Leiden.
14. Fryske Akademy, Leeuwarden.
15. Dr J.F. Gessler, Leuven.
16. Dr C.P. Gunning, Amsterdam.
17. Dr C.B. van Haeringen, 's-Gravenhage.
18. Mr A. Haga, Zwolle.
19. Dr J. van Ham, Leiden.
20. S.H Hamburger (Herman de Man), Berlicum.
21. M.E. 't Hart, Amsterdam.
22. Dr G.J. Hoogewerff, Rome.
23. Dr G.G. Kloeke, Leiden.
24. A.A. Kok, Amsterdam.
25. Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage.
26. Kon. Ned. Ver. Onze Vloot, 's-Gravenhage.
27. Dr G.J. Lieftinck, Leiden.
28. L.C. Michels, Tilburg.
29. Dr B.H. Molkenboer, Nijmegen.
30. J.C. Mollema, 's-Gravenhage.
31. Dr J.W. Muller, Leiden.
32. Mej. Joh. W.A. Naber, 's-Gravenhage.
33. Dr I.A. Nederburgh, 's-Gravenhage.
34. Openb. Lees- en Bibliotheek, Delft.
35. Idem, Dordrecht.
36. Idem, Leiden.
37. Jac. Pierot Jr, Brussel.
38. Allard Pierson-Stichting, Amsterdam.
39. Redactie van De Gids, Amsterdam.
40. Joh. Reddingius, 's-Gravenhage.
41. Dr J.M. Romein, Amsterdam.
42. Rotterdamsch Leeskabinet, Rotterdam.
43. C.L. Schepp, Scheveningen.
44. B. van den Sigtenhorst Meijer, 's-Gravenhage.

- 45. Dr W.H. Staverman, Deventer.
- 46. Dr J.F.M. Sterck, Aerdenhout.
- 47. Dr G. Stuiveling, Hilversum.
- 48. Universiteits-Bibliotheek, Groningen.
- 49. Idem, Tübingen.
- 50. Idem, Utrecht.
- 51. Ver. Nederland-Tsjechoslowakije, Amsterdam.
- 52. Dr J. de Vries, Leiden.
- 53. A.M. van de Waal, Amsterdam.
- 54. Jhr. Dr P.J. van Winter, Groningen.
- 55. J.C. Winterink, Naarden.
- 56. Mr C.W. Wormser, Bandoeng.
- 57. D. Wouters, Zeist.
- 58. Mevr. M.C. van Zeggelen, Amsterdam.

Uitgevers die bij hen uitgegeven werken aan de bibliotheek ten geschenke gaven

- 59. Andr. Blitz, Amsterdam.
- 60. Erven F. Bohn, Haarlem.
- 61. A.W. Bruna & Zoon, Utrecht.
- 62. W.L. & J. Brusse's Uitg. Mij, Rotterdam.
- 63. J.H. de Bussy, Amsterdam.
- 64. G.F. Callenbach, Nijkerk.
- 65. Herm. Coster & Zoon, Alkmaar.
- 66. D.A. Daamen's Uitg. Mij, 's-Gravenhage.
- 67. Uitg. Mij C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
- 68. Uitg. Mij 'Elsevier', Amsterdam.
- 69. Van Gorcum & Comp., Assen.

70. Uitg. Mij W. de Haan, Utrecht.
 71. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
 72. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
 73. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
 74. J.H. Kok, Kampen.
 75. Uitg. Mij Kosmos, Amsterdam.
 76. La Rivière en Voorhoeve, Zwolle.
 77. Leiter Nijpels, Maastricht.
 78. H.P. Leopold's Uitg. Mij, 's-Gravenhage.
 79. Van Loghum Slaterus Uitg. Mij, Arnhem.
 80. J.M. Meulenhoff, Amsterdam.
 81. Nederl. Keurboekerij, Amsterdam.
 82. Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.
 83. A.J. Osinga, Bolsward.
 84. Uitgeverij Ploegsma, Zeist.
 85. Het Poirterfonds, Eindhoven.
 86. W.L. Halm & Co, Amsterdam.
 87. Uitgeverij 'Het Spectrum', Utrecht.
 88. H.E. Stenfert Kroese's Uitg. Mij, Leiden.
 89. A.A.M. Stols, Rijswijk.
 90. A.W. Sijthoff's Uitg. Mij, Leiden.
 91. H.D. Tjeenk Willink, Haarlem.
 92. Uitg. Mij De Tijdstroom, Lochem.
 93. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
 94. J.B. Wolters' Uitg. Mij, Groningen.

Lijst der handschriften, waarmede de bibliotheek is vermeerderd

a. I.A. N e d e r b u r g h (pseud. Ridde Rijs). De val van het vrouwenrijk. Fantastische klucht in 3 bedrijven. 67 bladen 4°.

Geschenk van Dr I.A. N e d e r b u r g h te 's-Gravenhage.

b. Brief van P.J. Harrebommée aan J.L. Beijers, d.d. 28 April 1876.

Geschenk van den heer W o u t e r N i j h o f f te 's-Gravenhage.

c. A r c h i e f van het Tijdschrift D e G i d s , 1840-1939.

1. 35 mappen met brieven over de jaren 1840 tot 31 December 1939.

2. 1 kopieboek van uitgaande brieven van November 1843 tot 22 Dec. 1856.

3. 4 inloopboeken van ingekomen artikelen van 1883 tot November 1938.

4. 2 kasboeken, van 1909 tot 31 December 1932.

5. 1 beschrijving van het Gidsarchief tot 13 Nov. 1939.

Ten opzichte van het gebruik van dit archief is overeengekomen, dat dit tot en met 31 December 1915 geheel vrij gebruikt zal kunnen worden; voor het gedeelte na 1 Januari 1916 moet met doelvermelding de goedkeuring van de redactie van De Gids gevraagd en verkregen worden, in dier voege dat deze goedkeuring na 1 Januari 1941 slechts vereischt zal worden voor dat gedeelte van het archief, dat betrekking heeft op een tijdstip gelegen binnen een tijd van 25 jaren vóór den datum der aanvraag.

Geschenk van de Redactie van D e G i d s .

d. Een A/B/C B o e k / seer bequaam ende profytelyck voor de Jonge Kinderen om te Leeren. [Teekening: School met meester en kinderen.] Tot Amsteldam. Geschrêven door Cryn van Zuyderhoudt, schryft met Pen en Penceel, op het Bickers Eylant pleyn, op de hoek by de Kerk / boven de Swaan. A 1779. Oudt 74 Jaren en 9 Maenden.

28 bladz. in kartonnen band. 12°. Schoonschrift met penteekeningen in kleuren.

e. Verzameling brieven aan en van Johannes Franck, in leven hoogleeraar te Bonn.

Van: P.J. Cosijn (35); hierbij 37 brieven van J.F. aan P.J. Cosijn - J.J.A.A. Frantzen (3) - J.H. Gallée (2) - J.H. Kern (1) - A. Kluijver (4) - J. Mansion (1) - J.W. Muller (4) - Mart. Nijhoff (4) - Max Rooses (1) - B. Sijmons (1) - T.J.J. van Uijen Pieterse (5) - J. Verdam (22); hierbij 2 brieven van J.F. aan J. Verdam - Eelco Verwijs (4) - M. De Vries (12) - S.G. de Vries (1) - Leonard Willems (1) - Jan te Winkel (1) - N. van Wijk (3) - N.N. (3).

Geschenk van Mevr. Wed. Prof. Dr J o h . F r a n c k te Londen.

f. Verzameling brieven gericht aan Herman Robbers, door:

Em. de Bom - Karel van de Woestijne - Lode Zielens (3 bundels); verder door: Kon. Vlaamsche Academie (6) - Frans de Backer (4) - Lode Baekelmans (8) - I. van Beughem (2) - F.V. Toussaint van Boelaere (44) - Cyriel Buysse (12) - W. Castelee (2) - Aug. en Frans van Cauwelaert (3) - Ernest Claes (2) - Prof. Cornette (1) - Ary Delen (7) - Frans Demers (4) - A.W. Grauls (2) - Willem Gijssels (1) - A. van Hoogenbeemt (2) - Camiel Huysmans (1) - Paul Kenis (8) - Prosper van Langendonck (2) - George Minne (1) - Pol de Mont (3) - Jan van Nijlen (2) - André de Ridder (6) - M. Roelants (9) - Max Rooses (5, benevens portret en andere drukw.) - Stijn Streuvels (53, benevens 8 portretten en 1 briefk, van Robbers aan S.S.) - Herman Teirlinck (9) - A. Thiry (1) - Felix Timmermans (2) - Gust. Vermeersch (5) - Aug. Vermeylen (15) - Frans Verschoren (39) - Urbain van de Voorde (5) - G. Vriamont (2) - Gerard Walschap (6).

Deze brieven zullen eerst na 1 Mei 1955 aan belangstellenden ter inzage gegeven mogen worden.

Geschenk van de Familie Robbers.

g. Handschriften van Herman Robbers.

I. a. Een Kalverliefde door Phocius (8/3/92). Twee cahiers, tezamen 40 bladen.

b. De Verloren Zoon, door Phocius (Februari 1894). Copie door Mevr. H.

Robbers-Liernur. 64 bladen fol.

c. De Vreemde Plant (9/3/95). 61 bladen fol.

II. De Roman van Bernard Bandt.

a. 2 schrijfboeken: I. 196 en II. 289 bladz. benevens 17 niet beschreven blzz.

(25/3/97. H.J. Robbers). De titel van het boek is hier: Bernard Bandt zijn roman.

Inliggend: 2 ontwerpen van W.O.J. Nieuwenkamp voor vignetten, met proefdrukken.

b. Afschrift voor den druk door H. Robbers (Amsterdam, 1895-'97). 237 bladen fol.; op de achterzijde van blz. 237: ontwerp voor titelblad in potlood.

III. De Bruidstijd van Annie de Boogh (Amsterdam, 1900). 209 bladen fol.

IV. Van Stille en Stemming. Een bundel Studies.

a. Kamerstemming (Maart 1898). 20 bladen fol.

b. Verjaardag, een gezinstudie. 3 cahiers: 80, 72 en 45 bladzijden. Hierbij een afschrift van H. Robbers: Verjaardag, Een Studie van Stemming (1902). 56 bladen fol.

c. IJs in de Gracht (Februari 1904). 23 bladen fol.

d. Laatste reis: Aan Koos. 22 bladen fol. (Niet opgenomen in den bundel: Van Stille en Stemming).

e. Heimwee. 15 bladen fol.

f. Einde, 10 bladen fol.

g. Vacantie. Aan J.R. 55 bladen fol.

h. In de Stille. 4 bladen van een cahier.

V. De Roman van een Gezin.

1. De gelukkige familie. 270 bladen fol.

2. Teistering (of: Eén voor één). Vervolg op: De gelukkige familie. 206 bladen fol.

VI. Helene Servaes (Amsterdam, 12 Januari 1914). 292 bladen fol.

VII. Sint-Elmsvuur (Schoorl 1916/18). 227 bladen 4°.

VIII. Een mannenleven II. Op hoge golven. Getikte copie, met wijzigingen in hs. 217 bladen 4°. Hierbij 2de ex. (doorslag), zonder wijzigingen.

IX. Redding. Laatste klad; hoofdstuk XI en XII ontbreken, 11 cahiers, 205 bladen.

X. De Raaf van Edgar Allan Poe. Onderschrift: Vertaling van Herman Robbers. 6 bladen fol. (Opgenomen in De Gids 1935, II, 35). Hierbij een tweede exemplaar in ms. en een getikt ex. 4 bladen fol. (met varianten, waarin verandering in hs.), benevens een 2de getikt ex. 5 bladen 4°, eveneens met wijzigingen in hs.

XI. Litteraire smaak (Maart 1924). 4 cahiers, 142 bladen, benevens Een woord vooraf, 2 bladen.

XII. Autobiografisch artikel van H. Robbers (opgenomen in: Den Gulden Winckel, September 1907), geschreven op verzoek van Gerard van Eckeren. 19 bladen van een cahier.

XIII. Een oude Beiersche stad (Rothenburg). (Amsterdam, vóór den oorlog). 25 bladen van een cahier.

XIV. De Nederlandsche Litteratuur na 1880 (Baugy S/Clarus/Schoorl, Maart-Juni 1922). 165 bladen van een cahier; benevens Inhoud en Voorwoord, 3 bladen.

Geschenk van de Familie R o b b e r s .

Bijlage II. Rekening en verantwoording van den penningmeester over het jaar 1939

A. ALGEMEENE REKENING

ONTVANGSTEN		
I	Batig saldo der rekening over 1938	f 2533.98 ⁵
II	Ontvangsten behorende tot vorige dienstjaren	f 251.15
III	Opbrengst van bezittingen en kasgelden (naf 25.70 aftrek van belasting en kosten)	
	6 Maart opbrengst verkoop meubilair bij verhuizing	
	6 Maart 1/2 jaar rente f 9100 3% Grootboek	f 133.52
	18 Maart rente effecten	f 64.-
	5 April rente effecten	f 50.60
	1 Mei rente effecten	f 26.85
	4 Juli rente effecten	f 11.66
	4 Juli teruggestort uit rekening Eigen	f 661.-
	Uitgaven wegens te groote uitkeering	
	31 Augustus 1/2 jaar rente f 9100 3% Grootboek	f 133.52
	2 September rente effecten	f 64.-
	4 October rente effecten	f 50.60
	6 November rente effecten	f 26.85
	3 Januari 1940 rente Leidsche Spaarbank	f 16.24
	---	f 1264.54
IV	Contributiën	f 5649.09
V	Restitutie aandeelen in belasting Doode Hand	f 108.30
VI	Aflossing effecten	f 998.30
VII	Terugstorting uit de W. Fr. Stichting	f 0.94
	---	---
	Totaal der ontvangsten	f 10806.30 ⁵
UITGAVEN		
I	Uitgaven behorende tot vorige dienstjaren	f 37.72
II	Kosten van bestuur, lokaalhuur enz. 1 salarisf 250.- secretaris	
	---	---
	transporteeren	f 250.-
		f 37.72

	transport	f 250.-	f 37.72
	2 bureau secretaris	f 229.85	
	3 telefoonkosten secretaris	f 30.-	
	4 binden en archief	f 8.37	
	5 bureau penningmeester	f 96.54 ⁵	
	6 lokaalhuur	f 393.95	
	7 kosten bestuursvergaderingen	f 12.30	
	8 drukwerk, tikwerk	f 262.82	
	9 pensioen oud-bode Looman	f 25.05	
	10 representatie	f 22.15	
	11 safehuur	f 10.-	
	12 diversen, onvoorzien	f 16.23	f 1357.26 ⁵

III	Kosten van algemeene en maandelijksche vergaderingen		
	1 vergoeding aan sprekers, projectie enz.	f 45.01	
	2 koffie jaarvergadering	f 113.69	
	3 diversen idem	f 100.04	f 258.74

IV	Kosten van de vaste commissies		
	1 commissie voor taal- en letterkunde	f 15.22	
	2 commissie voor geschied- en oudheidkunde	f 14.50	
	3 commissie voor schoone letteren	f 79.79	
	4 commissie jaarboek	f 4.75	f 114.26

V	Kosten van het jaarboek		
	1 drukkosten	f 1342.85	
	2 kosten verzending	f 221.65	f 1564.50

VI	Kosten van de bibliotheek		
	1 salaris bibliothecaris	f 400.-	
	2 bureau en telefoon idem	f 117.07	
	3 aankopen, lidmaatschappen	f 1122.24	
	4 kosten van inbinden	f 263.69	
	5 assurantie	f 86.85	
	6. kosten van verzending ruilbureau Kon. Bibl	f 15.60	f 2005.45

VII	Kosten van eigen uitgaven der Maatschappij 10% der werkelijke inkomsten van het vorig dienstjaar (art. 63)		f 628.-
VIII	Belastingen		
	1 Personeele belasting	f 22.32	
	2 Belasting Doode Hand	f 146.-	f 168.32

	transporteeren		f 6134.25 ⁵

	transport	f 6134.25
IX	Bijdragen. (afd. Boekenverspreiding Alg. Ned. Verb.; Vondelmuseum enz.)	f 320.-
X	Belegging 1/5 deel van f 1000.- wegens uitkeering Prijs Meesterschap 1939 (art. 58)	f 200.-
XI	Tweede jaarlijksche bijdrage der 5 jaarl. bijdragen (1938-1942) aan het Bibliotheekfonds	f 50.-
XII	Onvoorziene uitgaven (waarbij aankoop van effect)	f 1171.97
XIII	Geleend aan Wijnaendts Francken-Stichting	f 0.94
	Totaal	f 7877.16 ⁵
	RECAPITULATIE	
	Totaal der ontvangsten	f 10806.30 ⁵
	Totaal der uitgaven	f 7877.16 ⁵

	Batig saldo over 1939	f 2929.14

B. REKENING VAN HET VASTE FONDS

	ONTVANGSTEN	Kapitalisatie	Viottend
I	Saldo der rekening over 1938	f 36.55	f 768.60
II	Rente van het Fonds	f 90.37	f 271.11
	1/2 jaar rente Grootboek f 29850.- 2 1/2% op 3 Jan.		
	1/2 jaar rente Grootboek f 29950.- 2 1/2% op 8 Juli	f 91.62	f 274.86
III	Rente belegd kasgeld Leidsche Spaarbank		f 25.10
		---	---
	Totaal	f 218.54	f 1339.67
	UITGAVEN		
I	Belegging van gelden	f 166.19	
II	Subsiidiën		
	10 abonnementen Vondelkroniek 1939		f 50.-
	Bijdrage Bibl. Neerl. prof. de Vreese		f 100.-
III	Belasting Doode Hand 1939		f 50.80
IV	Uitgave van Geschriften		f 200.-
		---	---
	Totaal	f 166.19	f 400.80
	RECAPITULATIE		
	Totaal der ontvangsten	f 218.54	f 1339.67
	Totaal der uitgaven	f 166.19	f 400.80
		---	---
	Batig saldo over 1939	f 52.35	f 938.87

C. REKENING VAN HET BIBLIOTHEEKFONDS

ONTVANGSTEN	
I	Saldo der rekening over 1938 f 121.60
II	Tweede jaarlijksche bijdrage uit de Algemeene Kasf 50.- der 5 jaarlijksche bijdragen (1938-1942)
III	Rente kasgeld Leidsche Spaarbank f 4.45

	Totaal f 176.05
UITGAVEN	
	Nihil f 176.05
	Batig saldo over 1939

D. REKENING VAN HET LUCIE B. EN C.W. VAN DER HOOGTFONDS

ONTVANGSTEN	
I	Saldo der rekening over 1938 f 223.81
II	Rente van kapitaal met aftrek van coupon-belasting en kosten f 629.10
III	Rente belegd kasgeld Leidsche Spaarbank f 6.01

	Totaal f 858.92
UITGAVEN	
I	Belasting Doode Hand f 37.90
II	Bankkosten f 9.-
III	Uitkeering prijs 1939 aan Ed. Hoornik f 515.-

	Totaal f 561.90
RECAPITULATIE	
	Totaal der ontvangsten f 858.92
	Totaal der uitgaven f 561.90

	Batig saldo over 1939 f 297.02

E. REKENING VAN DE EIGEN UITGAVEN DER MAATSCHAPPIJ

ONTVANGSTEN		
I	Saldo der rekening over 1938	f 1424.81
II	Bijdrage uit de Algemeene Kas (art. 63)	f 628.-
III	Idem uit het Vaste Fonds (art. 63)	f 200.-
IV	Rente kasgeld Leidsche Spaarbank	f 47.70
V	Bijdrage van Prof. J.W. Muller voor subsidie uitgavef 200.- Van den Vos Reinaerde	

	Totaal	f 2500.51
UITGAVEN		
I	Kosten der vaste Commissie voor de uitgave van <i>nihil</i> geschriften	
II	Brill, Subsidie deel I Van den Vos Reinaerde	f 330.-
	Brill, 16 ex. Van den Vos Reinaerde	f 24.-
	Brill, 5 ex. Van den Vos Reinaerde	f 7.50
III	Prof. Becker ten behoeve van de Coornhert-uitgavef 40.-	
IV	Teruggestort in de Algemeene kas wegens te grootef 661.- uitkeering	

	Totaal	f 1062.50
RECAPITULATIE		
	Totaal der ontvangsten	f 2500.51
	Totaal der uitgaven	f 1062.50

	Batig saldo 1939 over	f 1438.01

F. REKENING VAN DE DR. C.J. WIJNAENDTS FRANCKEN-STICHTING

ONTVANGSTEN		
	Saldo der rekening over 1938	f 225.39
	Rente f 11500 inschr. 2 1/2% Grootboek met aftrekf 280.05 coup. bel. enz.	
	Rente Leidsche Spaarbank	f 4.50
	Aanvulling prijs door Dr Wijnaendts Francken	f 25.-

	Totaal	f 534.94

UITGAVEN	
Onkosten Commissie voor voordrachten	f 10.78
Prijs uitgekeerd aan Dr M.D. Osinga	f 500.-
Belasting Doode Hand	f 19.60

Totaal	f 530.38
RECAPITULATIE	
Totaal der ontvangsten	f 534.94
Totaal der uitgaven	f 530.38

Batig saldo over 1939	f 4.56

G. BIBLIOTHEEK DER NEDERLANDSCHE LETTEREN

ONTVANGSTEN	
Ontvangen van de UitgeversMij Elsevier wegensf	1763.10
honoraria enz. voor deelen 1-6 in totaal	
Rente Leidsche Spaarbank	f 2.47

Totaal	f 1765.57
UITGAVEN	
Aan honoraria deelen 1-6	f 1475.25
Onkosten, papier, porti enz.	f 50.71

Totaal	f 1525.96
RECAPITULATIE	
Totaal der ontvangsten	f 1765.57
Totaal der uitgaven	f 1525.56

Batig saldo over 1939	f 239.61

Deze rekeningen (A-G), aldus opgemaakt door den Penningmeester, 3 Mei 1940
(w.g.) J. Slagter

Gezien en goedgekeurd door het gecommiteerd hestuurslid en het gecommiteerd lid buiten het bestuur:

Leiden,
3 Mei 1940
(w.g.) G.I. Lieftinck
(w.g.) J. van Ham

Bijlage III. Overzicht der door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde toegekende prijzen.

Prijs van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, later genoemd: Meesterschapsprijs:

1921.	Jac. van Looy. Jaapje.
1925.	P.C. Boutens. Zomerwolken.
1928.	Niet verleend (daar de Commissie voor Taal- en Letterk. geen termen aanwezig achtte een voordracht in te dienen).
1931.	Dr A.E. van Giffen, schrijver van: De Hunebedden in Nederland (1928) en Die Bauart der Einzelgräber in den Niederlanden (1930).
1934.	Mevr. Henr. Roland Holst-van der Schalk.
1939.	Dr Wobbe de Vries.

Haagsche Post-prijs (door de Haagsche Post ter beschikking gesteld om door de Maatschappij verleend te worden):

1921.	Elis. Zernike. Het schamel deel.
1922.	Carry van Bruggen. Het huisje aan de sloot.
1923.	Jo de Wit. Open zee.

Voortgezet als Jaarlijksche prijs, later: Prijs van aanmoediging, thans: Lucie B. en C.W. van der Hoogt-prijs:

1925.	R. van Genderen Stort. Kleine Inez.
1926.	Dirk Coster. Verzameld proza.
1927.	Herman de Man. Het wassende water.
1928.	Aart van der Leeuw. Het aardse paradijs.
1929.	Anthonie Donker. Grenzen.
1930.	Anton Coolen. Het donkere licht.
1931.	Arthur van Schendel. Het fregatschip Johanna Maria.
1932.	Johan Fabricius. Komediante trokken voorbij.
1933.	Anton van Duinkerken. Dichters der Contra-Reformatie.
1934.	J. Slauerhoff. Soleares.
1935.	Niet toegekend.
1936.	H. Marsman. Porta Nigra.
1937.	Henriette van Eyck. Gabriël.
1938.	S. Vestdijk. Het vijfde zegel.
1939.	Eduard Hoornik. Mattheus.
1940.	Clara Eggink. Het Schiereiland.

Mei-prijs (ter beschikking van de Maatschappij gesteld door den heer Jacob Mees):

1932. Theun de Vries. Rembrandt: en Siegfried van Praag. Een man van aanzien.
1933. Niet toegekend.
1934. A. den Doolaard. De herberg met het hoefijzer, en Jan Engelman. Tuin van Eros.

Dr C.J. Wijnaendts Francken-prijs:

1935. Dr. N. Japikse. Prins Willem III, stadhouder en koning.
1937. Mevr. Dr. Annie Romein-Verschoor. Vrouwenspiegel.
1939. Dr M.D. Ozinga. Daniel Marot, de Schepper van den Hollandschen Lodewijk XIV stijl.

Bestuur en commissies

Bestuur

Voorzitter: mr M. Nijhoff 1940
 Secretaris: dr J.J. de Gelder 1940
 Penningmeester: mr J. Slagter 1940
 Bibliothecaris: dr A.A. van Rijnbach 1938
 dr J.H. van Lessen 1937
 dr J.J.L. Duyvendak 1937
 dr J. van Ham 1939
 J.C. Mollema 1939
 mr P.J. Idenburg 1940

Commissie voor taal- en letterkunde

Secretaris: dr K.H. Heeroma 1939
 dr J.A.N. Knuttel 1937
 mr P.N. van Eyck 1938
 dr C.B. van Haeringen 1938
 dr A.A. van Rijnbach 1938
 dr J. Heinsius 1938
 dr F.K.H. Kossmann 1939
 dr. A. Zijderveld 1940
 dr J.H. van Lessen 1940

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Secretaris: dr J.J. de Gelder
 W.J.J.C. Bijleveld 1935
 dr J. Huizinga 1938
 dr A.W. Byvanck 1939
 dr P.J.M. van Gils 1939
 dr J.N. Bakhuizen van den Brink 1939
 J. de Groot 1940
 J.C.M. Warnsinck 1940

Commissie voor de bibliotheek

dr G.G. Kloeke 1935
 dr L. Knappert 1937
 mr P.N. van Eyck 1937

Commissie voor het folkloristisch archief

dr A.A. van Rijnbach 1929
dr J. de Vries 1937
P.J. Meertens 1939

Commissie voor schoone letteren

Secretaresse: mevrouw J. van Dullemen-de Wit 1937
Jan Engelman 1937
mr J.C. Bloem 1937
Victor E. van Vriesland 1938
dr K.H. Heeroma 1939
dr W.J.M.A. Asselbergs 1940

Commissie voor het jaarboek

dr J.J. de Gelder 1936
dr G. Sevenster 1937
dr J. van Ham 1939
dr K.H. Heeroma 1939

Commissie voor de uitgaaf van geschriften

Secretaris: dr C.B. van Haeringen 1936
dr P.J.M. van Gils 1936
mr P.N. van Eyck 1937
dr J. de Vries 1938
mr M. Nijhoff 1938
dr A. Zijderveld 1939

Commissie voor den DR WYNAENDTS FRANCKENPRIJS

A. Prijs 1941 (Essays en Literaire Kritiek)
dr G. Brom
dr J.A.N. Knuttel
mr M. Nijhoff
Victor E. van Vriesland
B. Prijs 1943 (Biographie en Kultuurgeschiedenis)
dr L. Brummel
dr J.J. de Gelder
dr M.D. Ozinga
dr J.C.H. Pater
dr R. Post

Naamlijst der leden sedert oktober 1939 toegetreden of niet vermeld in de vorige lijst.

Opgemaakt December 1940

Bemmelen, Mr J.M. van Boerhaavelaan 26, Leiden
 Boerman, W.E. 'sGravendijkwal 20, Rotterdam C
 Brandt, Dr C.D.J. Jan van Scorelstraat 71, Utrecht
 Crone, G.C.E. Holbeinstraat 24, Amsterdam Z
 Grol, H.G. van (1939) Boulevard de Ruyter 78, Vlissingen
 Goudekot-Philips, M. Händellaan 41, Naarden
 Haagen, Mr J.K. van der Broekslootkade 53, Voorburg ZH
 Hellinga, Dr W. Rivierenlaan 270 III, Amsterdam Z
 Hollander, Dr A.N.J. den Watteaustraat 46, Amsterdam Z
 Jongejan, mej. Dr E.J. Schubertstraat 16, Amsterdam Z
 Kat Angelino, Dr A.D.A. de (1930) Pens. Frisia, Koningskade, 'sGravenhage
 Kazemier, Dr G. Kamillestraat 25, 'sGravenhage
 Kluit, mej. M.E. Palestrinastraat 22, Amsterdam Z
 Kollwijn, Dr M.R.D. Witte Singel 39, Leiden
 Krieger, Dr C.C. Koninginnelaan 14, Oegstgeest
 Krul, W.F.J.M. Frankenslag 345 'sGravenhage
 Lelyveld, Th. B. van De Ruyterstraat 82, 'sGravenhage
 Loos, J.C. van der (1934) Uitgeest
 Mayer, H. Paramaribostraat 3, 'sGravenhage
 Mensing, Dr J.P. Willinklaan, Oegstgeest
 Minderaa, P. Verlengde Slotlaan 135, Zeist
 Mohrmann, mej. Dr Chr. St. Annastraat 40, Nijmegen
 Mok, M. Torenlaan 58, Blaricum
 Moulijn-Haitsma Mulier, H.H.J. Wavopark 4, Wassenaar
 Reeser, Dr E. Esschenlaan 86, Rotterdam
 Reichling, Dr A. Hobbemakade 51, Amsterdam Z
 Rispens, J.A. (1939) Sweelinckstraat 2, Deventer
 Schallenberg, Dr E.W. (1939) Lorentzkade 50, Leiden
 Schmid, Jhr. Dr J.J. von Zoeterwoudsche Singel 109, Leiden
 Serrarens, E.A. Roerzicht 15, Roermond
 Smits van Waesberghe S.J., Jos. Hobbemakade 51, Amsterdam Z
 Soons, Dr J.J.W. Barentszstraat 59, Utrecht
 Swierstra, N.J. (1939) Leeuwerikstraat 47, Leiden
 Tadema, J.L. (1939) Ged. Oude Gracht 91, Haarlem
 Tollenaere, Dr F. de Merelstraat 41, Leiden
 Vletter, Dr A. de Kleverlaan 47, Bloemendaal
 Vries, Dr A.B. de Zuider Amstellaan 26, Amsterdam Z
 Westermann, Dr J.C. Prinsengracht 803, Amsterdam C
 Wiersma, Dr D. Van Aerssenstraat 10, 'sGravenhage
 Wolhuis, G.W. Dijkstraat, Den Helder

Uitgaven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde

tegen de hier vermelde *verminderde* prijzen voor de leden verkrijgbaar en te bestellen rechtstreeks bij den uitgever N.V. Boekhandel en drukkerij v.h. E.J. Brill te Leiden

	voor leden
SEGHELIJN VAN JHERUZALEM (naar het Berlijnsche handschrift). Uitg. door J. Verdam	f 3.70 f 2.45
DIE ROSE. Een wedergevonden fragment der tweede bewerking. Uitg. door J. Verdam. Toevoegsel op de uitgave van <i>Die Rose</i> , van Heinric van Aken. Uitg. door E. Verwijs	f 0.95 f 0.55
LEVEN VAN SINTE LUTGART. II ^{de} en III ^{de} boek. Uitg. door F. van Veerdeghe 1899. (LXIX. 209 met 1. pl.) gr. 8 ^o	f 5.25 f 2.40
DE SPIEGEL DER SONDEN. Uitg. door J. Verdam. <i>Deel I</i> : De berijmde tekst naar het Munstersche handschrift; <i>Deel II</i> : Inleiding. De prozatekst naar het Oudenaarsche handschrift. Woordenlijst.	f 7.65 f 4.20
2 dln. 1900-01. (IX. 218; IV. Inl. 86. 390). kl. fol.	
DE REIS VAN JAN VAN MANDEVILLE. Uitg. door N.A. Cramer naar de middelnederlandsche handschriften en incunabelen 1908. (LXVI 321) kl. fol.	f 4.05 f 2.70
CORNELIS EVERAERT, SPELEN. Uitg. door J.W. Muller en L. Scharpe 1898-1920. 3 afl. (LVIII. 664). 8 ^o .	f 11.55 f 6.85
VEELDERHANDE GENEUCHLYCKE DICHTEN, TAFELSPELEN ENDE REFEREYENEN. 1899 (XXVIII. 218) kl. 8 ^o	<i>Uitverkocht</i>
NEDERLANDSCHE VOLKSBOEKEN	
I. Den droefliken strijt van Roncevale. Uitg. door G.J. Boeknoogen	f 1.30 f 0.75
II. Historie van Floris ende Blancefleur. Uitg. door G.J. Boeknoogen	<i>Uitverkocht</i>
III. Historie van den Ridder metter Swane. Uitg. door G.J. Boeknoogen	f 3.80 f 2.55
IV. Historie van den Reus Gilijs. Uitg. door G.J. Boeknoogen	f 0.50 f 0.30
V. Historie van Malegijs. Uitg. door E.T. Kuiper	f 3.70 f 2.10
VI. Historie van Jan Beverley. Uitg. door G.J. Boeknoogen	f 1.05 f 0.65
VIII. Historie van Turias ende Floreta. Uitg. door C. Lecoutere en W.L. de Vreese	f 1.45 f 0.85
IX. Exempel van een Soudaensdochter. Uitg. door G.J. Boeknoogen	f 0.90 f 0.60
X. Van den Jongen Jacke. Uitg. door G.J. Boeknoogen	f 1.30 f 0.75
XI. Historie van den verloren Sone. Uitg. door G.J. Boeknoogen	f 1.05 f 0.65
XII. Historie van Christoffel Wagenaer. Uitg. door J. Fritz	f 3.15 f 2.-

Leidsche drukken en herdrukken uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden verkrijgbaar bij den uitgever E.J. Brill te Leiden

KLEINE REEKS

- I. UIT HET ARCHIEF DER PELLICANISTEN. Vier zestiende-eeuwsche Esbatementen, bewerkt door Dr N. van der Laan. 1938. XVI en 118 blz. gr. 8vo f 2.10
- II. DE REFREINENBUNDEL VAN JAN DOESBORCH, door Dr. C.H.A. Kruyskamp. 1940. 2 dln. I: LXXXVI en 64 blz. II: VIII en 291 blz. gr. 8vo. Te zamen f 7.35
- III. HET GETIJDENBOEK VAN GEERT GROTE, Naar het Haagsef Handschrift 133 E 21, door Prof. Dr. N. van Wijk. 1941. VIII en 195 blz. Meet 2 facs. gr. 8vo f 7.35

GROOTE REEKS

- I. VAN DEN VOS REINAERDE, critisch uitgegeven door Prof. Dr. J.W. Muller. Tweede, herziene en vermeerderde druk, 1939. XII en 230 blz. Met 18 platen en een kaart. Lex. 8vo. f 6.30; geb. in linnen f 7.90

Uitgaven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde welke verkrijgbaar zijn bij den uitgever A. Oosthoek te Utrecht

Dr. G.J. HOOGEWERFF: Journael ofte gedenckwaerdige Beschrijvinghe van de Oost-Indische reijse van Willem Ysbrandtsz. Bontekoe van Hoorn Gebonden f 2.-

Dr. N.B. TENHAEFF: Bisschop David van Bourgondie en zijn stad Gebonden f 2.-

Dr. JOHA SNELLEN: Een Boexken gemaket van Suster Bertken, die LVII laren besloten heeft gheseten tot Utrecht in dye Buerkercke f 1.05

S.P. L'HONORÉ NABER: Walvischvaarten, Overwinteren en Jachtbedrijven in het Hooge Noorden 1633-1635. Gebonden f 2.-

DE UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ 'ELSEVIER' TE AMSTERDAM is bereid aan leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde de volgende uitgave tegen aanmerkelijk verlaagden prijs te leveren:

BIBLIOTHEEK DER NEDERLANDSCHE LETTEREN (uitg. door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en de Koninklijke Vlaamsche Akademie) per deel gebonden in leer bij abonnement op de reeks van 24 deelen (f 2.90) voor f 2.-